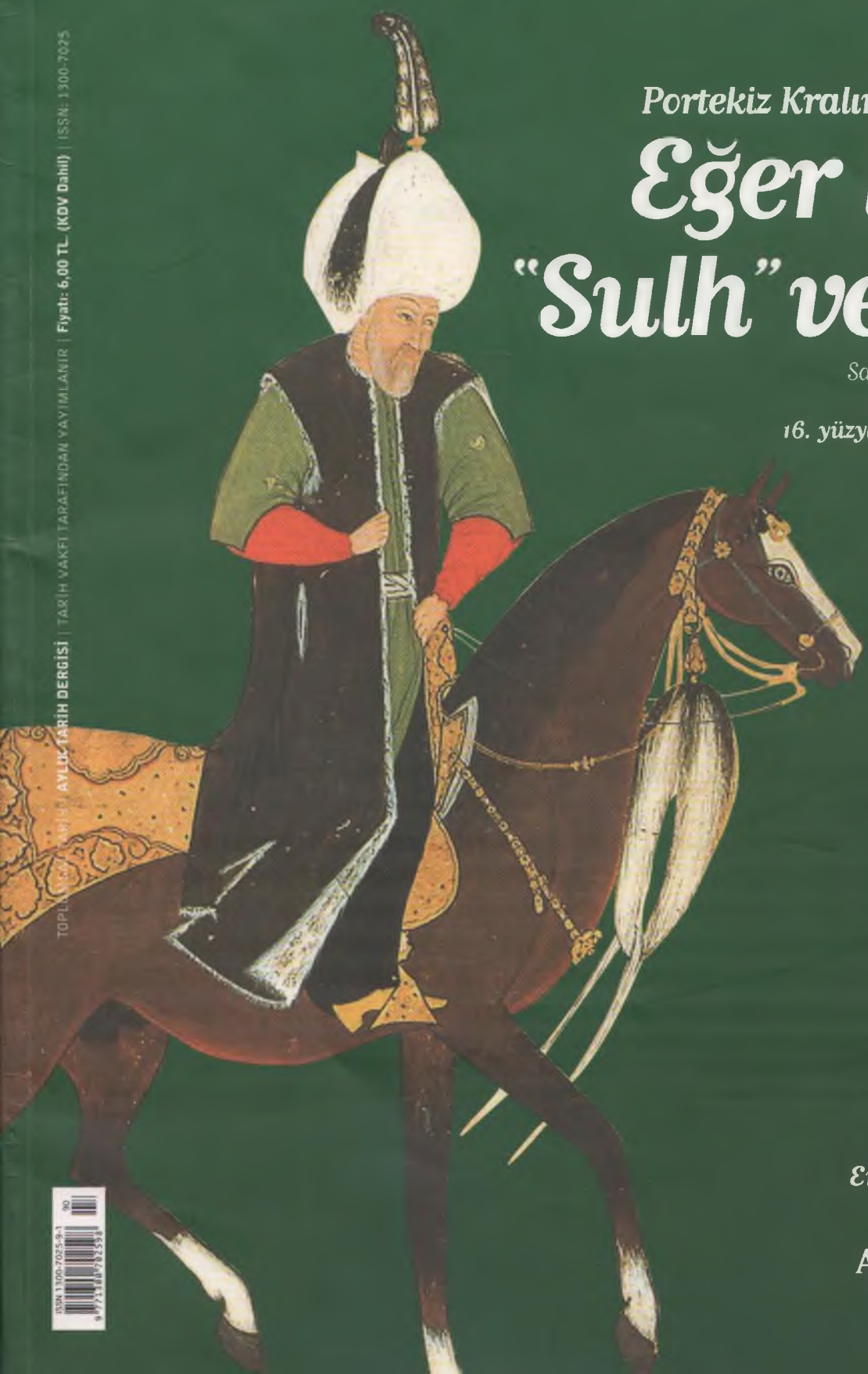
TOPLUMSAL
Tarih
204
ARALIK
2010

Akşin Somel ile söyleşi
Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)
Ahmet Akşit

Osmanlı Sultanı'ndan Portekiz Kralına "Nâme-i Hümâyun"
Eğer istersen "Sulh" ve "Salâh"
Salih Özbaran, ***Kral Dom Sebastião ile Kanuni'nin yazışmaları üzerinden 16. yüzyılda, denizlerdeki Portekiz-Osmanlı rekabetini ele alıyor.*** *sayfa 18*

En doğru bildiğimizden kuşkulanmak-2
Mustafa'dan Kamâl'e Atatürk'ün Adları
Mehmet Ö. Alkan

Hamit Bozarslan ile söyleşi
Ortadoğu'nun Tarihini Yazmak
Serra Torun

Erken Cumhuriyet döneminde
Türkiye'de Fizik Antropoloji'nin Doğuşu
Zafer Toprak

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Öncü ve Önde...

"Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor."

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Merkez Ofis/Fuar Alanı : Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522, Büyükçekmece / İstanbul- Türkiye
Telefon: 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

KARICIĞIMA GEÇ KALMIŞ BAYRAM HEDİYESİ...
1940-10 İKİNCİ TEŞRİN

ÇANKIRIDAN PİRAYEYE MEKTUBLAR

NAZIM HİKMET'İN ÇANKIRI CEZAEVİ'NDE YATARKEN ELYAZISI İLE YAZIP, KENDİ ELLERİYLE CİLTLEDİĞİ TEK NÜSHA OLAN BU ESERİN TIPKIBASIMI BELLİ BİR SAYIDA BASILMIŞ VE NUMARANDIRILMIŞTIR.

TIPKIBASIMIN, ŞAİRİN KULLANDIĞI KAĞIDA, CİLT BEZİNE VE YAN KAĞIDINA MÜMKÜN OLDUĞU KADAR YAKIN MALZEME İLE HAZIRLANMASINA ÖZEN GÖSTERİLMİŞ VE ESERİN BASIMI MAS MATBAASI'NDA ÖZEL BİR TEKNİKLE GERÇEKLEŞTİRİLMİŞTİR.

MEMET FUAT ARŞİVİ'NDE YERALAN BU TARİHİ ESERİN TIPKIBASIMININ TEKRAR BASKISI YAPILMAYACAKTIR.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNT**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**
Zincir mağazalarda ve seçkin kitapçılarda.

204. SAYIMIZLA MERHABA,

2010'un Aralık sayısında Salih Özbaran'ın 'Eğer İstersen "Sulh" ve "Salâh"!' başlıklı makalesini kapağa taşıdık. Arkeoloji yazılarından yaptığımız kapaklar bir yana, uzun zamandır 18. yüzyıl öncesini ele alan bir tarih makalesini kapağa taşımamıştık. Özbaran'ın yoğunlaştığı Osmanlı klasik dönemini çalışmak zordur. Sonraki dönemlerle kıyaslandığında araştırmacıları sıkıntıya sokan belge kıtlığı bir yana 16. yüzyılda kaleme alınmış fermanları, yazıları doğru okumak tarihçiliğin diğer meşakkatli işlerinin yanı sıra ayrıca göğüs gerilmesi gereken bir zorluktur. Özbaran, yazısını Türkçede daha evvelden yayınlanmamış Kanuni Sultan Süleyman'ın iki nâme-i hümâyûnuna ve bu alanda tarihçilerin bildiği birikimine dayandırıyor.

Zafer Toprak erken Cumhuriyet döneminde sosyal bilimlerin evrimini ele alan, dil, tarih ve arkeoloji alanlarına uzanan bir yazı dizisine başlıyor. Bu dizinin ilk yazısı bu sayıda bastığımız "Türkiye'de Fizik Antroplojinin Doğuşu" başlıklı yazı. Bu yazıda ve sonraki aylarda devam edecek olan dizide ortaya konacak olan belge ve görüşlerin Cumhuriyet elitini anlamak açısından önemli olduğunu düşünüyorum.

Mehmet Ö. Alkan'ın da yazısı erken Cumhuriyet döneminde, Zafer Toprak'ın sözünü ettiği sosyal bilimlerdeki, bu konu özelinde dil alanında değişen anlayışın neticeleriyle ilgili. Alkan Atatürk'ün ilk önce Kemal olan ikinci isminin nüfus cüzdanında, dergi kapaklarında ve başka yerlerde nasıl "Kamâl", "Kamâliste" olarak değiştirildiğini anlatıyor. Yazıdan Atatürk'ün de bir süre heyecanla kullandığı bu ismin yerini, 1937 ortalarından itibaren tekrar "Kemal"e bıraktığını anlıyoruz.

Toplumsal Tarih'te üç aydır iki söyleşiye yer veriyoruz, bu ay da kuralı bozmadık. Paris'te Serra Torun'un Hamit Bozarslan ile yaptığı söyleşi Bozarslan'ın yeni çıkan *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi* adlı kitabı üzerine olmasına rağmen, onunla sınırlı değil. Söyleşinin önemli kısmı Kürt sorununun yakın tarihi üzerinden devam ediyor. Selçuk Akşin Somel ile yaptığımız söyleşi ise genel olarak Somel'in *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)* adlı kitabıyla sınırlı. Kitaptan ve bu sayıda gerçekleştirdiğimiz söyleşiden, eğitim alanını modernleştirmeye gayret eden Osmanlı elitinin ne tür zorluklar içinde olduğunu ve nasıl bir modernleşme amaçladığını gayet iyi anlıyoruz.

2011'de görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 RUHLAR KONAĞI
Vahe Tachjian

11 EĞİTİM SÜRECİNDE KİMLİK, ÇATIŞMA VE BARIŞA DAİR ALGI VE DENEYİMLER
Bahar Bilgen

12 HRANT DİNK DAVASI UTANMA VE REHİNE LAYIK GÖRÜLEN ADALET
Talin Suciyan

14 XI. ULUSLARARASI TRAKOLOJİ KONGRESİ
Mustafa H. Sayar

16 SOSYALİZM VE DEMOKRASİ MÜCADELESİNE ADANMIŞ BİR ÖMÜR
NİHAT SARGIN
Abdurrahman Atalay

18 OSMANLI SULTANINDAN PORTEKİZ KRALINA "NÂME-İ HÜMÂYÛN"
EĞER İSTERSEN "SULH" VE "SALÂH"!
Salih Özbaran

26 ERKEN CUMHURİYET'İN BİLİMİ: ANTROPOLOJİ
TÜRKİYE'DE FİZİK ANTROPOLOJİNİN DOĞUŞU
Zafer Toprak

34 MUNİS TEKİNALP (MOİZ KOHEN)'İN ERKEN DÖNEM BİYOGRAFİSİNE VE BİBLİYOGRAFYASINA KATKI
İ. Arda Odabaşı

46 HAMİT BOZARSLAN İLE SÖYLEŞİ
ORTADOĞU'NUN TARİHİNİ YAZMAK
Serra Torun

56 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-2
MUSTAFA'DAN KAMÂL'A ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ
Mehmet Ö. Alkan

66 MATEMATİKSEL DÜŞÜNCENİN EVRİMİ-1
MATEMATİK KEŞİF Mİ, YOKSA İCAT MI?
Bono Kuryel

74 SELÇUK AKŞİN SOMEL İLE SÖYLEŞİ
OSMANLI'DA EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ (1839-1908) ÜZERİNE
Ahmet Akşit

82 İZMİR'İN İŞGAL YILLARI
SOPALI VALİ STERGİADİS
Yavuz Özmakas

86 CEMİL KOÇAK'IN *İKİNCİ PARTİ*'Sİ
TARİHYAZIMINA AÇILAN YENİ PENCERELER
Cangül Örnek

90 TUŞPA-VAN KALESİ HÖYÜĞÜ
YENİ DÖNEM KAZILARI
İsmail Ayman

94 ADRIENNE MAYOR'DAN
ZEHİR KRAL MİTHRADATES'İN HAYATI
Hüseyin Köker

Düzelti:

Dergimizin 203. sayısında, 15. sayfanın 3. paragrafında Sacit Kutlu'nun bildirisi ile ilgili bir hata yapılmıştır. Söz konusu paragrafın 8. satırında başlayan "Bulgaristan'ın Bosna Hersek'i işgalinde alınan boykot kararı Bulgaristan'ın tazminat ödemesini sağlamış [...]" ifadesininin yerine kullanılacak doğru ifade, "Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı üzerine alınan boykot kararı Avusturya ve Bulgaristan'ın tazminat ödemesini sağlamış [...]" şeklinde düzeltilmelidir. Bu hatadan dolayı okuyucularımızdan özür dileriz.

08 YAVERİN KONAĞI

Vahe Tachjian, büyük dedesi Krikor Merkyan'ın öldürülmesini, ailesinin Sis-Kozan'daki konağı terk ederek Beyrut'a göçünü ve yıllar sonra Krikor Efendi'nin konağının restorasyonu üzerine duygu ve düşüncelerini aktarıyor.

33 MUNİS TEKİNALP (MOİZ KOHEN)

Arda Odabaşı, yazısında Türk düşünce tarihinin önemli ama ihmal edilmiş simalarından Munis Tekinalp'in biyografisine ve bibliyografyasına önemli bir katkı sunuyor.

66 MATEMATİK KEŞİF Mİ, YOKSA İCAT MI?

Beno Kuryel, matematiksel düşünceyi, matematiğin simgelerde değil, düşüncelerde yatan entelektüel içeriğini, matematiksel bilginin üretim ve öğretim paradigmasını tartışıyor.

86 TARİYAZIMINA AÇILAN YENİ PENCERELER

Cangül Örnek, Cemil Koçak'ın bu yıl yayınlanan "Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)" dizisinin 1945 yılını kapsayan ilk cildini, İkinci Parti'yi değerlendiriyor.

90 TUŞPA- VAN KALESİ HÖYÜĞÜ

İsmail Ayman, Urartu Krallığı'nın Tuşpa yani Van Kalesi'nin kuzeyinde bulunan Van Kalesi Höyüğü'nde başlayan arkeolojik çalışmalara yer veriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 204, Aralık 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 212 629 00 24

BASKI TARİHİ
Kasım 2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Kumanova Cinayeti Failin Derdesti

3 ARALIK 1910

TANİN

Dünkü nüshamızda muhabir-i mahsusamızdan alarak neşreylediğimiz bir telgrafnamede Kumanova istasyonunda bir bomba iştiâl ettiğini ve bu esnada birkaç amelenin cerihadar olduğunu yazmıştık. Dün geç vakit vuku bulan istihbarat-ı hususiyemize nazaran mecrûh olan amelenin ahval-i sıhhiyesinde vahamet yoktur. Bu cinayet-i şe'nîanın faili de derdest edilmiştir.

Fail, Kumanova'da Selanik otelinin müsteciri Bulgar Triyon'un (?) oğlu Efrem'dir. İcra edilen tahkikata nazaran da bombanın istasyon ambarında iştiâl etmesi bir eser-i tesadüf olup bomba esasen orada patlamak üzere getirilmiş değilmiş. Filhakika tahkikat gösteriyor ki Zibefçe'den Kumanova'ya gelerek oradan Selanik'e gidecek olan trenin Kumanova istasyonuna gelmesine on dakika kalarak Efram bir faytona binmiş, dinamiti havi olan sandığı posta treniyle Selanik'e göndermek üzere istasyona getirmiş, komisyoncuya teslim etmiştir. Komisyoncu trenin gelmesi yaklaştığı cihetle sandığın muamelesi yapılarak postaya yetiştirilmesi kabil olmadığını söylemiş ve sandık da bi'l-mecburiye depoya gönderilmiştir. Tren hareket ettikten sonra ise dinamit iştiâl etmiş, depoyu tahrip eylemiştir. Şu hâl gösteriyor ki dinamit trende patlamak üzere tertip edilmişti.

Manastır'da İcra-yı Hükm-i İdam

3 ARALIK 1910

TANİN

Hükümetin Nazar-ı Dikkatine

Manastır muhabir-i mahsusamız yazıyor: Kuttâ-i tariklikten [yol kesicilikten] dolayı idama mahkûm olan beş Müslüman ile Sırplı Yuvanovic'in katlinde medhâldar olan dört Bulgar'dan ikisinin idamına dair sadır olan hükmün infazı hakkındaki emr-i âlî Cuma günü geldi. Cumartesi bu emir infaz edilmedi. Pazar günü Hıristiyanlar için eyyam-ı tatiliyeden olmasına ve bu bâbdaki ahkâm-i kanuniyeye binaen mahkûmlar idam olunmadı. Hükm-i idam bu günkü Pazartesi günü icra edildi. Halbuki bugün Hıristiyanların büyük bir yortusu idi. Hükm-i idamın icrası yarına talik edilmek için gerek heyet-i ruhbaniye gerek suret-i hususiyede Fransız Konsolosu tarafından müracaat vuku bulmuşsa da nazar-ı ehemmiyete alınmadı. Heyet-i ruhbaniye gecenin saat dokuzuna kadar makam-ı vilayete müracaatla istirhamda bulunmuştur. Fakat dediğim gibi bu haklı müracaat is'âf olunmadı. Kanun eyyam-ı resmiye-i mezhebiyede idam cezasının icrasını men'etmiş olduğu hâlde hilâfında hareket edildi. Bu hâl bi't-tabi ahali üzerinde sû-i tesir husule getirmiştir. / Tanin

Muhabirimizin şu beyanatı üzerine hükümetin nazar-ı dikkatini celp ile şu hilâf-ı kanun harekete karşı icap eden muameleyi yapacağını ümit eyleriz.

Bayram Alayı

6 ARALIK 1910

TANİN

Dün yazdığımız gibi İd-i saîd-i Adhâ'nın birinci Pazartesi günü, mutad olan bayram alayı Tophane'de Nusretiye Cami-i şerifinde icra kılınacaktır.

Zat-ı şahane büyük üniformalarını lâbisen dört atlı bir saltanat arabasına râkib olacaklar vükelâ da resmi üniformalarıyla ıstabl-i âmire arabalarında bulunacaklardır. Alay Dolmabahçe saray-ı hümâyûnunda tertip ve teşkil kılınacak ve Nusretiye Cami-i şerifine azimet ve avdet-i padişahi berren vuku bulacaktır.

Bayram alayına med'uv bulunan zevat saat üç buçukta muâyede [bayramlaşma] merasiminde hazır bulunacak ve daire-i teşrifatiyeden tezâkir-i mahsusa tastir olunacaktır.

Dün teşrifat memurlarından Behçet Bey muâyede salonunu nazar-ı teftişten geçirmişlerdir.

Donanma-yı Osmanî Dolmabahçe piş-gâhında bulunacak ve merasim-i mezkûreye iştirak edecektir.

Muâyede merasimi diğer merasimlerin aynı olup şehzadegân zat-ı şahanenin sağ, vükelâ sol tarafında bulunacaklardır.

Muâyede merasimine saat beşte ibtidar edilecektir.

Rükûb-i Şahaneye Mahsus Arabalar

9 ARALIK 1910

İKDAM

Istabl-ı Âmire Müdüriyeti'nce rükûb-i şahaneye [padişahın binmesine] mahsus olmak üzere Viyana'dan mübâyaa edilen on araba ile on çift araba hayvanı dün akşam trenle şehrimize getirilmiştir.

Selanik'te Bayramın İlk Günü İhtilâfı

16 ARALIK 1910

İKDAM

30 Teşrinisani tarihli (Yeni Asır) refikimizde okunmuştur:

Her sene Bayram veya Ramazan'ın ilk günü hakkında bazı ihtilâflar olur. Memalik-i Osmaniye'nin birçok şehirlerinde birer gün fark ile hatta bazen iki gün fark ile bayram veya Ramazan tutulur Bu hâl ahkâm-ı şer'iyye muktezası olduğu cihetle bir şey denilemez. . . Fakat bu adem-i kat'iyyette malum olduğu vechile bazı kuyûdât-i ihtiraziye ittihaz olunarak yolsuzluklara meydan verilmez. Ne çare ki bu sene Selanik'imizde bu kuyûd-ı ihtiraziyeye itina edilmediği cihetle bazı garibeler hasıl olmuştur:

İstanbul gazeteleri İd-i Adhâ'nın Pazartesi gününden itibar olunacağına dair Fetva-i şer'i verildiğini yazmışlardı. Bayramın Selanik'te dahi Pazartesi günü tutulacağına bazı deâil daha mevcut idi. Ezcümle makam-ı vilayetten Pazar günü intişar eden Rumeli gazetesine tebliğ edilen bir varakada şu yolda beyanat vardı:

[İd-i said- i Adhâ'ya müsadif olan yarınki gün bayram namazından sonra resm-i kabulün daire-i hükümette elbise-i yevmiye ile icrası mukarrer olduğu ilan olunur.]

Bu ilan ile beraber Pazartesi günü için rical-i askeriye ve memurin-i

ecnebiyeye davetnameler gönderilmişti.

Cevami-i şerifede minarelerde kandiller ikad olunmuş, herkes bayram için hazırlanmıştı. Sonra gecenin bir vakti minarelerde kandillerin söndürüldüğü görüldü.

Dün sabah ise, konsoloslar bayramı tebrik etmek, resm-i kabulde hazır bulunmak üzere daire-i hükümete giderek, bi't-tabi hiç kimseyi bulmaksızın avdete mecbur olmuşlardır. Pazartesi gecesi geç vakit alaturka saat altı raddelerinde hükümetten bir memur-i mahsus matbaamıza gelerek bayramın Salı günü olacağını resmen bildirmiş ise de o saatte gazetemiz makinede işlemekte bulunduğu cihetle bu tebliğin ilanı kabil olamamıştır.

(Yeni Asır) da herkes gibi bayramı Pazartesi zannıyla vazife-i tebrikiyesini dünkü nüshasında ifâ etmişti. Bugün de tebrikatını tekrar etmekle ilan-ı mübâhât eyler.

Cihet-i şer'iyeden matbaamıza tebliğ edilen ilam-ı şer'iyede şu ifadat vardı: "Zilhicce'nin buraca Cumartesi günü isbat edilememesi dolayısıyla, bayramın Selanik'te Pazartesi günü icrası mümkün değildir, çünkü Zilkade'nin gurresi de Selanik'de Perşembe gününden isbat olunamamıştır. Binaenaleyh İd-i Adhâ'nın Salı gününden itibar edilmesi zaruridir."

İstanbul'da Encümen-i Dâniş-i Tıbbi

23 ARALIK 1910

TANİN

Vaktiyle Mekteb-i Tıbbiye'de tedrisat Fransızca icra edilmekte imiş. Birkaç hayr-kâr ve zeki tabib tedrisatın Türkçe icrasını taht-ı temine almıştır, bütün ıstılahât-ı tıbbiyeyi [tıbbi terimleri] bulmuşlar ve tıbbın, bu fenn-i celilin memleketimizde ecnebi bir tâbiyette olması gibi mucib-i şeyn bir garabeti izale eylemişlerdir. Tarihin namlarını kemâl-i hürmetle yâd edeceği bu muhterem zevat, bu zümre-i güzide-i mütefekkirin o zaman tetkikat-ı fenniyede bulunmak üzere bir de Encümen-i Dâniş-i Tıbbi teşkil etmişlerdi; bu encümen bir müddet muammer olduktan sonra bundan takriben on beş sene evvel devr-i sabıkın diğer hey'at-ı ilmiyesi gibi ikmâl-i hayat etmiştir.

Şimdi maalmemnuniye haber aldığımıza göre bu encümenin ihyası tasavvur edilmiştir. Osmanlı Encümen-i Dâniş-i Tıbbi'si Pazar günü Haydarpaşa'da fakültenin büyük salonunda merasim-i mahsusa ile ihya edilecektir. Ba's-ü ba'de'l-mevt sırrına mazhar olan encümene tûl-i hayat temenni ederiz.

Nikel Paralar

26 ARALIK 1910

TANİN

Evvelce gazetemizde bir tafsil-i beyan olunduğu vechile müceddeden darbı takarrür eden nikel meskûkât gelecek ay ibtidasından itibaren mevki-i tedavüle çıkarılacaktır. Nikeller tamam darb olunacak meskûkât kıt'asında pul hâlinde olarak teslim edilmek şartıyla icra kılınan münâkasaya iki Fransız, iki Macar, bir Belçika, bir Avusturya ve üç Alman fabrikası iştirak etmiş idi. İngiliz fabrikatörleri nikel ameliyatında Alman fabrikalarının ihtisası olması hasebiyle anlarla rekabet edemeyeceklerini ifade ederek münakâsaya iştirak etmemişlerdir. Üç Alman fabrikası birbirinden onar para farkla eri ehven fiyat verdikleri hâlde Fransız fabrikalarının fiyatı bundan yüzde elli kadar farklı bulunmuştur.

Netice-i münâkasada pullar kilosu altın akçe 21 kuruş 38 parada Müttehit Alman Nikel Fabrikaları Şirketi'ne ihale edilmiş idi. Kontorato tarihinden itibaren iki aya kadar pulların ilk kafilesinin teslimi ve andan sonra muntazaman birer ay fasıla ile iki senede siparişin ikmali meşrut olmağla ilk kafile Hamburg'tan yola çıkarılmış olup bir haftaya kadar İstanbul'a vürûd edecektir. Darphanede on altı darp makinesi mevcut olup her biri yevmi yirmi binden cem'an 320 bin pul darbı mümkün ise de arada altın ve gümüş darbiyatına sekte getirmemek üzere şimdilik İngiltere'ye dört darp makinesi sipariş edilmiş olup anlar da kariben gelecektir.

Darbı mukarrer olan nikel meskûkât 5, 10, 20 ve 40 paralık olup 40 paralıkların imalatına bir sene sonra başlanacağından şimdilik diğer üç nevi imal olunacaktır.[.....]

Darphanece altın ve gümüş imalatına halel getirilmemek üzere şimdilik günde ancak 500 liralık kadar nikel para darbı mümkün olduğundan bir milyon liralık nikelin imalatı üç, dört sene devam edecektir.

Bir Mecidiye'ye mukabil 19 kuruşluk ve bir Lira-yı Osmaniye mukabil 102 kuruş 24 paralık nikel verileceğinden ufaklık sıkıntısı kalkacak demektir. Çünkü şimdi metalik ufaklık piyasası 97,5 kuruş olup beher lirada 5 kuruş fark var demektir ki işte nikel meskûkât tedavüle çıkarılınca iş bu fark zail olacaktır.

Darp olunan nikel meskûkâtın kısm-ı azamı her hafta muntazaman vilayata sevk olunup elyevm bazı yerlerde tedavül eden Acem kratları, Hint rupileri, Avusturya paraları, bâhusus Yunan bakırları kâmilen men olunacaktır. Dersaadet'te nikel ufaklıklar köprüler ve devair vezneleri vasıtasıyla mevki-i tedavüle çıkarılıp sarraflığa meydan verilmeyecektir.

Esrarengiz Bir Vaka-i Cinaiye

27 ARALIK 1910

İKDAM

Geçenlerde İkiçeşmelik'de bir kuyuda maktulen na'şı bulunan Giritli Valye kadının katlinde medhaldâr olan Giritli Mustafa ile validesi Nasra'nın derdestine dair İzmir gazetelerinde bir havadis vardı. Bu vakanın gerek mahiyet ve şekl-i icrası, gerek faillerinin zahire ihracı hususunda hakikaten bir garabet ve maharet olduğunu ahiren anlamış olduğumuzdan bu bâbda istihsal eylediğimiz malumat-ı mevsûkayı vaz'-ı enzar-ı kariîn eylemeyi münasip gördük...

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN CÜLÛSU

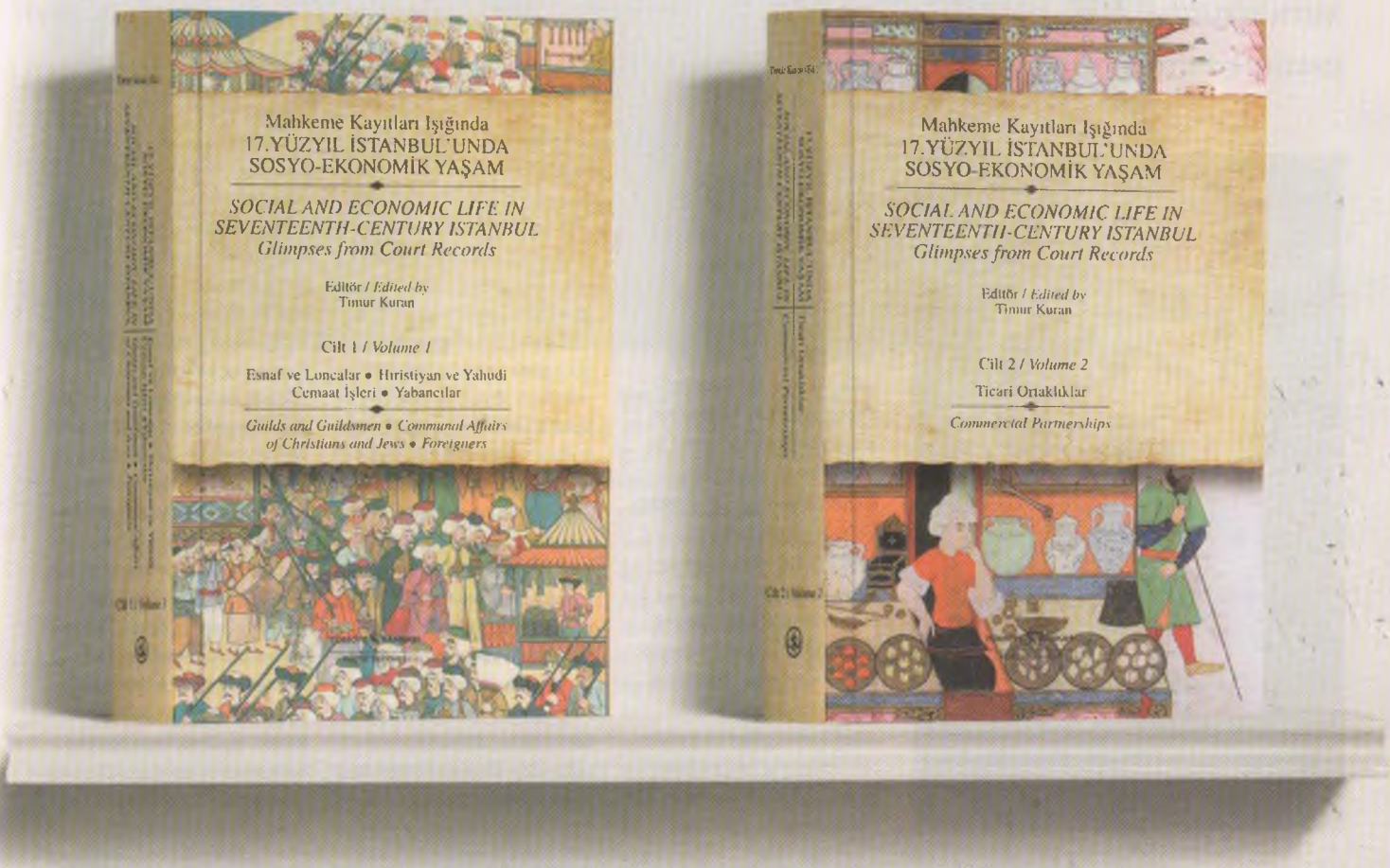

L'Illustration dergisinin 20 Temmuz 1861 tarihli ve 960 numaralı sayısının kapağında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki saltanat değişimine yer verilmişti. 2 Temmuz 1839 günü babası Sultan II. Mahmud'un yerine tahta oturan Sultan Abdülmecid'in, 25 Haziran 1861 günü, henüz 39 yaşındayken, zaten narin olan bünyesi içki ve çoğu kaynağa göre haremde sürdüğü hayattan zayıf düşerek veremden ölmüş, aynı gün, 32 yaşındaki kardeşi Abdülaziz, Osmanlı hanedanının otuz ikinci padişahı olarak tahta çıkmıştı. 1830 yılında doğmuş olan Abdülaziz, II. Mahmud ile Pertevniyal Kadınefendi'nin çocuğuydu. Genç padişah Abdülaziz, ağabeyi ve selefi Abdülmecid ile büyük bir kontrast oluşturuyordu. İri, hatta neredeyse şişman ve kuvvetli bir bünyeye sahip olan yeni padişah, ava, ata ve güreşe merakıyla, zayıf nahif ve hastalıklı ağabeyinin ters imajı gibiydi. Abdülaziz'in cülusu, başta eski padişahın siyasetini fazla Batıcı bulup son dönemlerindeki aşırı harcamalarından şikâyet edenler tarafından olmak üzere halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Çoğu kişinin gözünde yeni padişahın fizikî kuvvetinin ve enerjisinin bir şekilde imparatorluğa yansıyacağını ve Yavuz Sultan Selimlerin, Kanunî Sultan Süleymanların efsanevî dönemlerindeki gücünü geri getireceğinin bir işareti olarak algılanmaktaydı. Ancak gene de, özellikle Batıcı/reformcu kesimin üyeleri, zaten güreş merakından dolayı "Pehlivan" lakabıyla tanınan Abdülaziz'in aslında ağabeyinin zekâsı, siyasî kabiliyeti ve zarafetinden yoksun kaba saba ve Avrupa'yla daha yeni oturmaya başlamış olan ilişkileri bir anda bozarak imparatorluğu felâkete sürükleyebilecek tehlikeli biri olarak görmekteydiler.

Burada sunduğumuz imajın özelliği, dönemin gazeteciliğinin tipik sorunlarından birini ortaya koymasıdır. Yeni teknolojiler ve özellikle telgraf sayesinde haber aktarımının nispeten hızlandığı bir dönemde, aynı şeyi imajlar için söylemek mümkün değildi. Bu imajda da dikkati çeken, Abdülaziz diye sunulan ve tipik bir biat merasiminde gösterilen hükümdarın aslında alışık olduğumuz iri yarı Abdülaziz imajına hiç benzememesidir. Bunun sebebini tahmin etmek zor olmasa gerek. Daha cülusun üzerinden üç hafta gibi kısa bir müddet geçtiğinden Abdülaziz'in gerçek bir görüntüsü elde edilememiş, dolayısıyla da en basit çözüme başvurularak Abdülmecid'e benzeyen - kardeş oldukları biliniyordu, ne de olsa - bir karakter çizilerek işin içinden çıkılmıştı. Resmi yapan Janet Lange da (1815-1872) zaten İstanbul'a gitmiş biri değil, sadece birçok bu tür gravür ve çizim yapan, dolayısıyla da bu durumu resmetmek için bir tür "jenerik" Osmanlı padişahı imajı yaratabilen bir sanatçıydı. Padişahın biat merasimini gerçekleştirdiği mekânın bazı ayrıntılarına da bakınca durum daha da kesinleşiyor: Arabesk tarzdaki pencere ve nişler Dolmabahçe'nin tarzına hiç uymayan belli ki uydurulmuş bir görüntüden ibaretti. Henüz ortada olmayan ve Sultan Abdülaziz döneminde inşa edilecek olan Beylerbeyi ve Çırağan saraylarının aslında bu tarzı benimseyecek olmaları ise garip bir tesadüf olarak görülmelidir.

İş Bankası Kültür Yayınları'ndan İki Yeni Eser

Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-ekonomik Yaşam
Social and Economic Life in Seventeenth-century Istanbul Glimpses From Court Records
Editör: Timur Kuran

Çağımızın küresel ekonomik sisteminin gelişmeye başladığı 17. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu Doğu Akdeniz'de nasıl bir sosyo-ekonomik yaşam vardı? Osmanlı dünyasının Akdeniz'in batısında boy gösteren yeni ekonomik düzenle etkileşimi ne düzeydeydi? Doğu Akdeniz ekonomisinin geleneksel kurumları da değişim geçiriyor muydu? Bu soruların yönlendirdiği, 2003'te başlayan bir veri derleme projesi, sağlıklı yanıtlar geliştirmek için en güvenilir özgün kaynaklardan birini içeren bu çalışmayla sonuçlandı.

On ciltte tamamlanacak bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olan İstanbul'un o döneme ait 15 şer'i mahkeme defterinin sistemli biçimde yayına hazırlanmasıyla ortaya çıktı: Binlerce hüküm yedi ana konu altında tasnif edildi, günümüz yazısına aktarıldı, Türkçe ile İngilizce özetleri hazırlandı. Kısa sunuş metinleri eşliğinde sunulan Osmanlı Türkçesi, Türkçe ve İngilizce metinlere döneme ait görsel malzemeler ile hem her cildin sonunda o cilde ait, hem de son ciltte tüm çalışmayı kapsayan dizinler eklendi.

Yapıtın, 3-4. ciltleri Devlet ve Toplum İlişkileri, Vergi Dahil; 5-6-7 ve 8. ciltleri Vakıflar; 9 ve 10. ciltleri Kredi Piyasaları ve Faiz Uygulamaları başlıkları ile yayına hazırlanıyor.

Cilt 1: Esnaf ve Loncalar - Hıristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri - Yabancılar
Ciltli, 1. hamur, 932 sayfa, 34 TL

Cilt 2: Ticari Ortaklıklar
Ciltli, 1. hamur, 659 sayfa, 28 TL

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62
Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16

RUHLAR KONAĞI

Yaverin Konağı Sis - Kozan'dadır. Burası, 1918'de Yaver (Krikor Mcrkyan) Efendi'nin cesedinin getirildiği yerdir. Krikor Efendi bağlantıları sayesinde kendisini ve ailesini sürgünden kurtarmıştır. Fakat savaşın son yılında İTC'den Türk arkadaşları onu öldürürler. Aile konakta yaşamaya devam eder. Ateşkes sonrasında Fransızlar Sis'i ele geçirmişti. Sürgüne gönderilip hayatta kalabilenler geri dönüyor ve yeni bir hayat kuruluyordu. Ama işler çabuk değişir. Türk ordusu şehri yaklaşınca Fransız kuvvetleri çekilme kararı alır. 1920 Mayıs'ında Ermeniler de Fransızlara uyacaktır.

VAHE TACHJIAN
ERMENİCEDEN ÇEVİREN:
TALİN SUCİYAN

Ekim 2010'da Beyrut'taydım. Arkeolog ve aynı zamanda tarihçi olan bir arkadaşımı ziyaret etmiştim. Kendisi bir araştırma gezisi için gittiği Sis - Kozan'dan yeni dönmüştü. Büyük bir sevinçle bana çektiği fotoğrafları gösteriyordu. Çektiği fotoğraflar arasında Sis-Kozan'ın en güzel evlerinden biri olan Yaverin Konağı'nın fotoğrafları önemli bir yer tutuyordu. Arkadaşım bu evin bir Ermeni'ye ait olduğunu ve yıllarca kaderine terk edilmiş ve yarı yıkılmış bir halde olduğunu anlattı. Son dönemde ise, AK Partili belediyenin girişimiyle konak restore edilmiş, otel-restorana çevrilmiş ve Sis - Kozan'ın en gözde turistik mekânlarından biri haline gelmiş. İnternette, konağın resimlerinin, içinin ve odalarının dekorasyonunun görüldüğü bir web sitesi bile var.

Buraya kadar her şey gayet normal. Hatta eski bir yapıyı aslına uygun şekilde restore etmek, arada sırada eski sahiplerini de anma cesareti göstermek övülesi bir şey. Sonuç olarak bu adımlar, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden onlara ait tüm şahsi ya da cemaate ait yapıları yok ederek, Ermenilerin izlerini silmeye çalışmakla karşılaştırıldığında tercih edilesi adımlar.

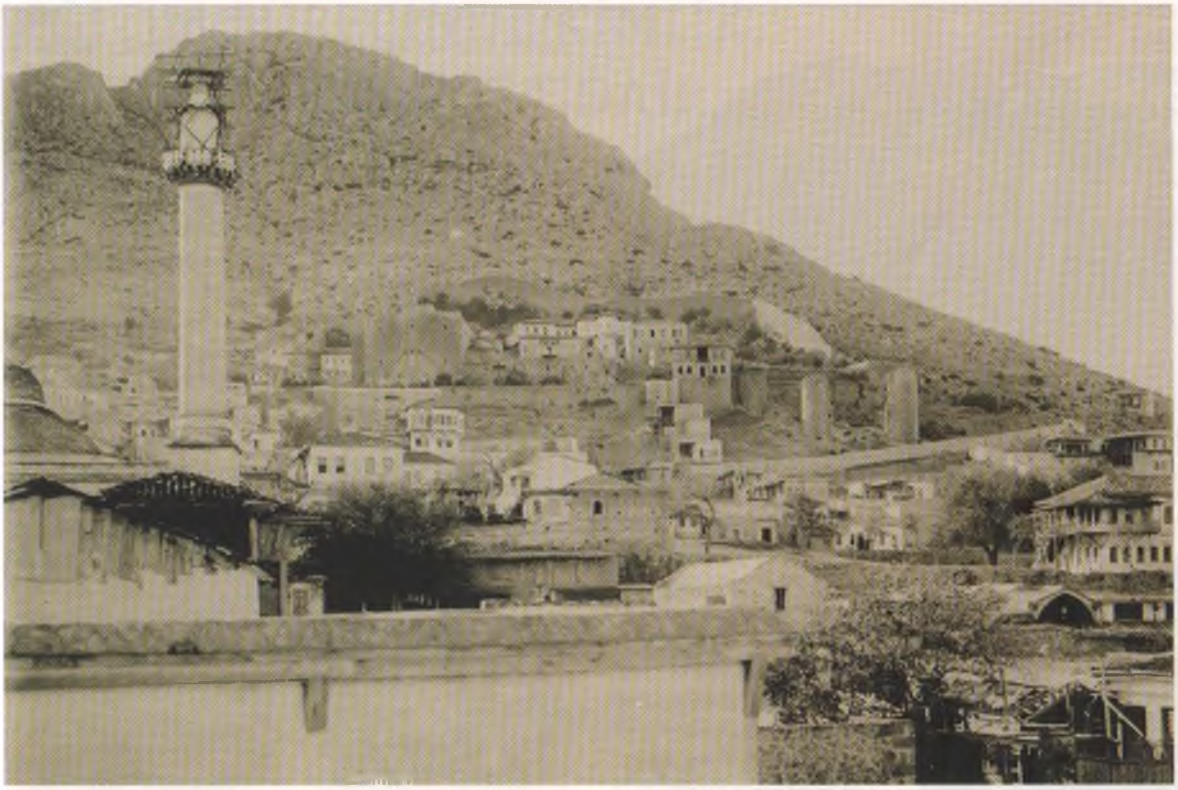
Ama bütün bunların yanında başka bir şey daha var: Arkadaşımın gösterdiği Yaverin Konağı'nın resimleri, büyük dedem Krikor Mcrkyan'ın (Yaver Efendi deniyordu kendisine) evinin resimleriydi... Bu nedenle fotoğraflar beni derinden etkiledi. Bu karşılaşmaya kadar, konak aile hafızamızda önemli bir yere sahipti. Yıllar geçtikçe yaşlılar ölmüştü ve genç kuşaklar bu konağın Sis - Kozan'ın eski ya da yeni görünümünde nasıl bir yere sahip olduğunu bilecek durumda değildi. Ancak evin yeri sadece coğrafi bir referans değil, aynı zamanda kişisel anıların dolu olduğu ailenin ve sülalenin önemli bir mirasıydı.

İlk işim haberi anneme, yani Yaver Efendi'nin torununa

Yaver Efendi (Krikor Mcrkyan).

Yaverin Konağı, 1963.

1920'ler, Sis- Kozan şehrinden görüntü.

vermek ve konağın yeni fotoğraflarını ona göstermek oldu. Haber, Krikor Mcrkyan'ın torunları olan, annemin 15 kuzen ve kuzinleri arasında hızla yayıldı. Tarihçi tarafım işbaşına geçti ve başladım akrabalarımdan onların da kendi anne babalarından duydukları eve dair anılarını toplamaya. Onların hiçbiri bu evde yaşamamıştı, bu nedenle anlatılanlar parça parça anılardan ibaretti. Krikor'un kızı bu evde piyano çalmayı öğrenmişti, aynı piyanoda Krikor'un karısı Hripsime, Sis Katolikosluğu'ndaki dini görevlilerden birinden öğrendiği "Hayr Mer" duasını çalmıştı. Bir diğer kızı Yeranuhi evin büyüklüğünü, geniş avlusunu ve avludaki portakal ağaçlarını hatırlıyordu, bir de sürekli evlerinde duş ve elektrikli zil olduğunu söylüyordu. Annem, Yaver Efendi'nin Kudüs'ten getirdiği ve aile içinde "Ana" ismiyle hatırlanan bir kahve takımını halen saklar. Yaver Efendi'nin zenginliğinin "sırrı" da anlatılır. Annesi "Kalıncı Ana" Sis - Kozan'ın hali vakti yerinde ailelerinden Paşabezyanların evinde çamaşırcıydı. Paşabezyanların kızı Hripsime, 21 yaşındaydı ve o dönem için "evde kalmış" sayılırdı. Bu kızı, çamaşırcının güzel yüzlü, yapılı oğlu Krikor'la evlendirme fikri böyle doğmuştu. Evlendikten sonra Krikor hızla belli bir zenginlik sahibi olur ve girişimci ruhu sayesinde kısa zamanda maddi durumunu daha da iyileştirerek Sis - Kozan'ın önde gelen tüccarlarından biri olur. Garip bir şekilde, bu evin hikâyesiyle ilgilenmeye ve araştırmaya başlamamla birlikte, bir başka evin, Yaverin Konağı ile dolaylı olarak ilgili olan bir evin hatırası zihnimde aniden canlanmaya başladı. Bu, dedem Haçik Mcrkyan Yaveryan'ın Beyrut'ta, demir köprünün karşısındaki eviydi. Yaver Efendi'nin altı çocuğu, Yeranuhi, Zaruhi, Hayguhi, Haçik, Misak ve Nubar bu evde toplanırlardı. O zamanlar çoğu Beyrut'ta yaşardı ve çocuklarıyla, torunlarıyla Paskalya'yı, yeni yılı hep birlikte kutlarlardı. Evin bir duvarında, evin ikonu haline gelmiş olan Yaver Efendi'nin büyük ve renkli bir portresi asılıydı. Beyrut bir şekilde Sis - Kozan'ın yerine geçmişti, aile ocağının ateşi sönmemişti, herkes bir aradaydı ve hayat tüm hızıyla devam ediyordu. 1970'lerde başlayan Lübnan iç savaşı, büyük aile hayatını sürdüren birçokları için olduğu gibi, bizler için de, tam bir bir felaket olacaktı. Silahlı çatışmalar bu renkli aile ortamına büyük bir darbe indirecekti. Yaver Efendi'nin çocukları, torunları, torunlarının çocukları birbirinden ayrılacak ve her biri başka bir yöne doğru gidecekti. Marsilya, Los Angeles, Nis, San Francisco, Paris, Montreal, Berlin... Çok azı Beyrut'ta kalacaktı. Çatışmaların yoğun olduğu günlerde bir bombanın dedemin evini vurması ise bu felaketin doruk noktası olacaktı. Ev, Sis - Kozan'dan kalan eşyaları, fotoğrafları, Yaver Efendi'nin duvarda asılı resmini ve daha birçok şeyi de alarak yanıp kül olacaktı... Dedemin yanmış ve yıkıntı haldeki evi bugün olduğu gibi duruyor. Beyrut'a her gittiğimde, evin önünden geçerken içimi derin bir acı kaplıyor. Büyük bir ihtimalle o da diğer tüm eski Beyrut evlerinin kaderini paylaşacak, bir gün yıkılacak yerine yeni bir bina yapılacak. Bu ev benim için Lübnan'daki iç savaşın en zor ve en ağır dönemlerini yaşadığım felaketin tanığıdır. Yaverin Konağı'nın Sis - Kozan'daki durumu da farklı değil. Hatta bence orası felaketin başladığı yerdir... Burası, 1918'de Yaver Efendi'nin cesedinin getirildiği yerdir. Hripsime, altı çocuğunu tuttuğu gibi yukarı çıkarıp babalarının cansız bedenini görmelerini engellemeye çalışmıştır. Anlaşılan o ki, Krikor Efendi "Felâket" yıllarında bağlantıları sayesinde kendisini ve ailesini sürgünden kurtarmıştır. Fakat savaşın son yılında İttihad ve Terakki Fırkası'ndan Türk arkadaşları sonunda onu öldürürler. Birkaç sene önce, Nantes'de Kilikya'daki Fransız egemenliği dönemindeki belgeleri incelerken tesadüfen Krikor Efendi'nin öldürülmesi davasında yargılanan beş kişinin dosyasını buldum. Suçlu bulunanlardan biri Sis - Kozan'ın divanının başında bulunuyordu, diğeri ise belediye meclisindeydi. Suçlular kaçmıştı. Fransız hükümeti suçluların adalete teslim olmamaları halinde, ailelerini Kozan'dan sürmekle tehdit ediyordu. Daha sonra ortaya çıkan siyasi değişim, davanın durmasına ve diğer

1920'ler, Sis- Kozan şehrinden bir başka görüntü.

Konak bugün Sis- Kozan'ın en gözde turistik mekânlarından biri haline gelmiş.

pek çok davada olduğu gibi kapanıp unutulmasına sebep oldu.

Ailenin diğer üyeleri bu konakta birkaç sene daha yaşamaya devam etti. Ateşkes sonrasında Fransız ordusu Sis'i de ele geçirmişti. Sürgüne gönderilip hayatta kalabilenler geri dönüyor ve yeni bir hayat kuruluyordu. Ailenin en büyük oğlu, büyük babam Haçik, evin büyüğü rolünü üstlenmişti. Öldürülen babasının yerine Sis - Kozan'ın önde geleni rolüne kendisi geçer ve gerek devlet katında, gerekse cemaatin toplumsal hayatında aktif rol alır. Ama işler çabuk değişir. Türk ordusu şehre yaklaşmış ve Fransız kuvvetleri çekilme kararı almıştır. 1920 Mayıs'ında Fransızların bu kararına Ermeniler de uyacaktır.

Yine de, ailenin Yaverin Konağı ile ilgili hikâyesi burada bitmez. Çok daha geç bir buluşma daha vardır. Dedem sürgün yıllarında Sis'teki Türk komşularıyla bağlarını koparmadı. Hatta 1960'larda onları Lübnan'a davet ederek misafir etti. Tahmin edilebileceği gibi, böyle bir ziyaret Ermeni toplumunun önde gelenleri tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. Fakat sanıyorum, dedemin aklındaki plan başkaydı. O, yıllarca hayalini kurduğu son adımı atmanın yolunu açıyordu. Gerçekten de, Türk komşuları, Beyrut'taki ziyaretten sonra, iade-i ziyaret için dedemi Sis - Kozan'a davet ettiler. Böylece dedem, yurdu olan topraklara 1960'ların sonunda gitti ve Yaverin Konağı'nı, yani kendi evini gördü.

Dönüşünde ise bir kalp krizi sonucu felç geçirdi ve birkaç sene sonra da öldü.

Yaverin Konağı'nın gerçek sahiplerinin evlerini ve yurtları olan şehri bırakarak dünyanın farklı yerlerine yerleşmelerinin üzerinden yaklaşık yüz sene geçti. Garip bir şekilde, büyük dedeme ait olan Konak, onun hatırası ve bugüne dair gelişmeler beni ve ailemi etkilemeye devam ediyor. Aslında bunun sebebini bulmakta ve tatmin edici bir cevap vermekte ben de zorlanıyorum. Olan biten her şey içinde pek çok tezat barındırıyor. Bir taraftan Yaverin Konağı'nın puslu, eskimiş hatıraların ambarından çıkıp, yeni ve gerçek hatlarıyla karşımda durmasına seviniyorum. Artık yaşayan bir gerçeklik o. Güzelliğiyle gurur duyuyorum. Aynı gururla da resimlerini sevdiklerime gösteriyorum. Birkaç sene sonra kuşkusuz çocuklarıma da aynı duygularla göstereceğim konağın resimlerini. Bir zamanlar dedelerine ait olan evlerin yenilendiğini görmek isteyen kimbilir kaç Ermeni vardır...

Fakat bir de işin yenilir yutulur olmayan tarafı var. Arkadaşımın Sis'ten getirdiği broşürlere, Yaverin Konağı'nın restorasyonu ve tarihi ile ilgili bilgilerin olduğu yazılara bakıyorum. İlk bakışta, büyük dedemin adının her yerde geçiyor olmasını görmek ilginç ve takdire şayan geliyor. Ama bir de madalyonun öbür yüzü var. Onun, sadık bir Osmanlı vatandaşı olması, "Yaver" unvanını alması sürekli vurgulanıyor. Bunun anlamı nedir? "Sadık vatandaş" kavramını kim, nasıl tanımlıyor? Bugünün Türkiye'sinde yerel yönetimin kaynaklarıyla bir Ermeni'nin evini yenilemek için ilk olarak onun ne kadar sadık bir vatandaş olduğunu söyleyerek bu adımı meşrulaştırmak mı gerekiyor? Bundan daha da kabul edilemez olan şey ise, Krikor Yaver Efendi Mcrkyan'ın ailesinin tamamen yok sayılmış olmasıdır. Sonuç olarak büyük dedem sadece bir isimden ibaret değil. Altı çocuğu, torunları, torunlarının çocukları olmuş... Onlardan biri de benim. Ama konağın restorasyonunu yapanlar için bizler sanki yokuz, büyük bir yokluğuz... Evet, Sis - Kozan'ın bir zamanki Ermeni mukimleri bugünün resminde yoklar. Ancak öyle görünüyor ki, tamamen ve sonsuza kadar yok sayılıyoruz...

Aslına bakılırsa, Yaverin Konağı'nın bende derin bir ruhsal geçmişi var. Ve sorun tam da bu bağın ruhsal bir bağa dönüşmüş olmasında. Konak, arkabalarım ve benim için, aynen dedemin Beyrut'ta demir köprünün karşısındaki yıkıntı halinde duran evi gibi hatıralarla dolu bir ruh oldu. Fakat iki ev arasındaki karşılaştırma sadece bununla sınırlı. Dedem Beyrut'ta kiracıydı, hiç kendinin olmayan bir evde. Evi, kendi toplumunu hedef almayan bir savaş sırasında yandı ve yıkıldı. Yani burada bir haktan mahrum olma durumu yok. Yaver Efendi'nin Konağı durumunda ise öncelikle ailemizin hafızasını bu konağa bağlayan aydınlatılmamış ve cezalandırılmamış bir cinayet var. Ailenin konakla bağını tamamen kesen toplu bir sürgün var. Cinayet ve sürgün soruna bambaşka bir boyut katıyor. Çekilip alınmış aile ocağı, on yıllar geçmesine rağmen adaletsizliğin vücut bulmasına dönüşüyor.

Yani, akrabalarım ve benim için Krikor Yaver Efendi Mcrkyan'ın öldürülmesiyle ilgili, resmi olarak bir yanıt almadığımız ve Yaverin çocukları Haçik, Misak, Nubar, Yeranuhi, Zaruhi ve Hayguhi'nin anneleri Hripsime ile birlikte Sis - Kozan'ı ve o muhteşem konağı neden bırakıp gitmek ve başka ülkelere yerleşmek zorunda kaldıklarına dair resmi makamlardan somut bir cevap almadığımız sürece Yaverin Konağı'nın yenilenmesi, güzel bir otel - restoran olarak kullanılması utanç vericidir. Bu sorulara cevap verildiği takdirde Yaverin Konağı ve onun mirasının yeniden topluma kazandırılması da farklı bir anlam taşıyacaktır. O zaman belki Ermenilerin kültürel mirasına dâhil olan mezar taşları (haçkarlar), okullar, kiliseler ve evler de yenilenebilir. O zaman, Sis- Kozan'daki Ermenilerle ilgili belediye bünyesinde bir müze açmak ve ailemin de başlangıcından, yurtlarını bıraktıkları o karanlık güne dek bölgenin tarihindeki yerini anlatmak mümkün olur. Böyle bir girişime ben de seve seve katkımı sağlamak isterim.

EĞİTİM SÜRECİNDE KİMLİK, ÇATIŞMA VE BARIŞA DAİR ALGI VE DENEYİMLER

BAHAR BİLGEN

Tarih Vakfı tarafından Şubat 2009-Temmuz 2010 arasında yürütülen *Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi* (daha kısa adıyla *Toplumsal Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi*) kapsamında gerçekleştirilen alan araştırmasının "Burada Benden de Bir şey Yok mu Öğretmenim? Eğitim Sürecinde Kimlik, Çatışma ve Barışa Dair Algı ve Deneyimler" başlıklı raporu yayımlandı. Projeyle esas olarak mevcut eğitim sisteminin toplumsal gerçeklikleri yadsımayan, toplumsal çatışmaları azaltan, karşılıklı saygı, anlayış ve barışçıl değerleri temel alan yeni bir eğitim anlayışı çerçevesinde nasıl dönüştürülebileceği sorusunun ilgili tüm paydaşların katılacağı bir süreçte tartışılması hedeflendi.

Tarih Vakfı'nın Türkiye İnsan Hakları Vakfı'yla beraber yürüttüğü Ders Kitaplarında İnsan Hakları I ve II projelerinin bulguları bu projenin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu projeler kapsamında gerçekleştirilen ders kitapları içerik analizleri, ders kitaplarında kullanılan bilginin ve dilin barış kültürünün oluşmasına katkıda bulunmak yerine, toplumda görünür olan çatışmacı dil ve kültürün körüklenmesinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Alan araştırması raporunda da belirtildiği üzere, ders kitapları eğitim sürecinde bilginin öğrenciye aktarılmasını sağlayan temel araçlardan olduğundan, ders kitaplarındaki bilgiler öğrenciler tarafından çoğunlukla sorgulanmadan içselleştirilmekte ve ders kitaplarının dili ve içeriği öğrencilerin yaşadıkları dünyaya ilişkin algılarını doğrudan etkileyebilmektedir. Bununla beraber, öğrencilerin "gerçek hayatlarını", yani dâhil oldukları sınıf, toplumsal cinsiyet, mezhep ve etnik gruplarını içermeyen ders kitapları ve eğitim dili öğrencilerde dersten yabancılaşma, inkâr ve dışlanmışlık duygusu oluşturmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen müfredat reformu, Talim ve Terbiye Kurulu bünyesindeki çalışmalar, Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Komisyonu gibi son yıllarda yürütülen çeşitli çalışmalar eğitim alanında eşitlikçi ve demokratik anlayışa katkı sağlasa da, alan araştırması raporu Türkiye'de eğitimi, müfredat ve ders kitapları başta olmak üzere kullanılan eğitim materyali, öğretmenlerin tarz ve üslubu, okul ritüelleri, okul mekân ve donanımları gibi görünebilir faktörlerin yanı sıra sınıf ve okul içi etkileşimin görünür olmayan boyutlarıyla birlikte değerlendirmiş ve bu alanlarda yaşanılan deneyimleri görünür kılmıştır. Alan araştırması raporu kapsamında eğitimde ayrımcılık, eğitimde mutlaklık, olağanüstü hal uygulaması, anadilde eğitim, anadilin eğitimi, eğitimde birleştirici unsur arayışı ve öğretmen faktörü konuları ele alınmıştır. Bu rapor, proje kapsamında yürütülen alan araştırması bulgularının genellemede bulunma iddiası taşımayan, niteliksel bir değerlendirmesidir. Araştırmayla, Kürt sorunu üzerinden eğitim sürecinin çatışma ortamına ne tür etkilerde bulunduğunu anlamak amaçlanmıştır. Ancak rapordaki bulgular sadece Kürt sorunu deneyimiyle sınırlı değildir; toplumsal cinsiyet, sınıf, din ve mezhep, ulusal aidiyet meseleleri üzerinden yaşanılan diğer ayrımcı pratiklere de yer verilmiştir. Türkiye'nin yirmi farklı ilinde ilk ve orta öğretim öğretmenleri, öğrenciler ve öğrenimini tamamlamış farklı meslek gruplarından toplam 121 kişiyle yapılan görüşmelerle "eğitim süreçlerinin içinde bulunulan toplumsal bağlamla ilişkili olarak nasıl deneyimlendiği", "resmi eğitimde sunulan kavram ve bilgilerin nasıl algılandığı ve kendi tarihleriyle ilişkili olarak nasıl yeniden tanımlandığı", "okulda sunulan bilgilerle belirli toplumsal bağlamların etkileşimi sonucunda nasıl bir kimlik, toplum ve tarih vizyonu geliştirildiği", "benlik ve öteki algılarının eğitim süreciyle nasıl şekillendiği", "eğitimde şiddet dili, ayrımcılık ve ötekileştirme türü olgu ve eğilimlerin ortaya çıkıp çıkmadığı" gibi sorulara cevap aranmıştır.

Alan araştırması, raporunun yazımı da dahil, bir buçuk yıllık bir sürede tamamlandı. Araştırma sürerken elde edilen ilk bulgular, projenin diğer bir önemli faaliyeti olan ve Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu, eğitim sendikaları, eğitim ve insan hakları alanında faaliyet gösteren STK'lardan temsilciler, eğitimciler ve akademisyenlerin katıldıkları ve iki aylık aralıklarla düzenlenen Diyalog Toplantıları'nda katılımcılarla paylaşıldı. Proje süresince beş kez gerçekleştirilen ve önemli bir tartışma platformu işlevi gören Diyalog Toplantıları'nda eğitim süreçlerinde yaşanan sorunlara ilişkin tespitler ve deneyimler paylaşılarak, dile getirilen bu sorunların çözümüne yönelik öneriler tartışıldı. Bulgular, proje kapsamında 19-20 Haziran 2010'da İstanbul'da düzenlenen ve farklı ülke deneyimlerinin tartışıldığı Toplumsal Barış İçin Eğitimin Yeniden Yapılandırılması Uluslararası Sempozyumu'nda da sunuldu. Alan araştırması bulguları, hassas ve tartışmalı konuların sınıf ortamında barışçıl ve farklılıkları dışlayıcı değil, kapsayıcı bir dille nasıl ele alınabileceğini gösteren örnek materyallerin geliştirilmesi ihtiyacını da ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, proje sürecinde tarih dersi müfredatında yer alan Şeyh Sait Olayı'na ilişkin örnek materyal, Kürt dili ve edebiyatına ilişkin bilgi ve farkındalığı artırmak amacıyla, ortaöğretim öğrencilerine yönelik Türkçe bir ders kitabı hazırlandı.

Eğitim sisteminin en önemli eksiklerinden biri olan eleştirel düşüncenin geliştirilememesi, toplumda ve eğitim sisteminde yaratılmış olan "biz" ve "öteki" ayrımını pekiştirmektedir. Bu noktada, ders kitapları ve müfredatın yeniden yapılandırılması ihtiyacının yanı sıra öğretmenlerin eğitimleri de diğer bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Hassas ve tartışmalı konuların ele alınmasında demokratik ve barışçıl bir dil oluşturulması ve bunun için de farklılıklar ve çoğulculuk konusunda öncelikle öğretmenlerde farkındalık oluşturucu eğitimlerin gerektiği alan araştırması kapsamında ortaya çıkan diğer bir bulgudur.

HRANT DİNK DAVASI

UTANMA VE REHİNE LAYIK GÖRÜLEN ADALET

Hrant Dink'in öldürülmesinin "hayırlara vesile olacağı"nın propagandasını yapanlar, zanlının çocuk mahkemesinde yargılanması kararını ve yılsonunda çıkacak kararla verilecek cezanın da sembolik bir hâl alabilmesi ihtimalini "cık cık cık", "pes vallahi" diyerek kınıyorlar. Gelinen noktada ancak böylesi bir çaresizlik içinde kınayabilirler, çünkü davanın başından beri adaletle değil, Türkiye Ermenilerinin rehinlik durumunun sorgulanmasıyla gerçekçi olabileceğini anlamak istemiyorlar.

TALİN SUCİYAN

Dink davasının adaletle ilgili bir noktaya gelebilmesi, Türkiye devleti açısından, 1915 sonrasında Türkiye'de kalan Ermenilerin rehin olması durumunu değiştirme potansiyelini taşıyordu. Böylece Ermeniler son bir asıra yakın dönemde ilk defa "devletin adaletine" mazhar olacaktı. Bu uzun vadede gerçek bir değişimi beraberinde getirme ihtimali olan bir süreci başlatabilirdi. Ama bu dava başından beri adaletle hiç ilgisi olmayan, zanlıların ve onların avukatlarının mağdurları aşağıladığı, alay ettiği, mağduriyetlerini katlayarak arttırdığı, mahkemenin ise bütün bunlara seyirci kalarak onayladığı, kararlarıyla varolan mağduriyeti yeniden ürettiği bir mekanizmaya dönüştü. Zaten bu ülkenin tarihinde tüm ırkçı saikli saldırıların ardından yapılan davalara, -eğer yapılmışsa- baktığınızda aynı durumu görebilirsiniz. Türkiye'nin Dink davası ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gönderdiği "Nazi subaylı" savunma, bu durumun doruk noktasına ulaştığı bir örnektir sadece. Bu savunmayı hazmedemediğini söyleyip, Dink ailesinin "dostane çözüme yanaşmamasını" inatçılık olduğunu ima etme cüretini gösteren Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da, yapılan savunmadan pek de farklı bir yerde duramamıştır.

Ne bu cinayet, ne de bu dava, bu devletin Ermenilerle ilgili derin sorunundan bağımsızdır. Bu derin sorunun adı soykırımdır. Koskoca bir halkın koskoca bir coğrafyadan devlet eliyle yok edilmesini inkâr edebilen bir devletin nasıl bir "adalet mekanizması" olduğunu artık çok iyi biliyoruz. Bugün bunun adının "adalet" olduğuna inanmamız için bir sebep olduğunu söyleyen varsa beri gelsin. Dava başladığında bunun adalete ilişkin bir süreç olacağına inanmamız için sebepler olduğunu sanıyorduk. Bugün ise, Dink'in gerçek katillerinin bilinmekle birlikte yargılanmayacağı artık çok açık. Bu nedenle, bugün verilecek mücadele artık bu dava nezdinde bir adalet arayışı mücadelesi değil, inkârın sona erdirilmesi mücadelesidir. Çünkü soykırım ve inkârının mimarları ile Dink'i önce öldürtüp, sonra "Türk adaletinin" karanlık sayfalarına gömenler aynı zihniyetin kuşaklar boyu tükenmeyen ardıllarıdır. Bu büyük suçun kabulu, Dink'in katillerini de ister istemez elekten düşmesini beraberinde getirecektir. Çünkü bunu kabul eden devletin büyüklüğü, kendi

Hrant Dink'in ölümünün ardından Osmanbey'den bir görüntü.

HRANT için Adalet için

içinde katiller barındırmayı kabul etmez. Almanya bunun örnekleriyle doludur. Kiliselerin yenilenmesini, senede bir gün ayine açılmasını büyük bir halkla ilişkiler kampanyasına çevirenler, Ermeni kelimesinin küfür ile eşdeğer kullanılma oranının azalmasını saygı ve umutla karşılayanlar, Ermeninin turistik bir varlığa dönüşürken, onun kültürel varlığının para ettiği oranda normalleşmesinde bir sorun görmeyenler, Ermeninin insan olmasıyla yetinemeyip onları illa da "iyi ustalar, mimarlar, yazarlar" olarak algılama eğiliminde olanlar, Ermeniden kendine sermaye yapanlar, bu "yüce gönüllülük" karşısında Ermenilerden de minnet bekleyenler, yok edilen bir halktan ardakalanların yanında dedelerinin Ermeniler tarafından öldürüldüğünü söylemekte sorun görmeyen büyük Türk tarihçileri ve genelde Türk gazeteci, yazar, çizer ve entelektüelleri bugün artık zor bir görevle karşı karşıyadır, bu görevin adı utanmayı öğrenmektir.

Neden mi?

Bu ülkede ırkçılığın Cumhuriyetin resmi ideolojisinin ayrılmaz bir parçası olduğunun üstünün örtülmesinde gösterdikleri akademik aymazlık ve epistemik şiddet için, 1915'in öncesinin ve sonrasının inkâr edilmesini kurumsallaştırdıkları için, yaşanan tüm öteki karşıtlıklarını "ama onlar da..." cümlesiyle devam ettirerek, devlet ve vatandaşları arasındaki eşitsiz ilişkide devletten yana bir eşitlemeciliği mazur gösterdikleri için, ırkçılığın insan doğasına olan yakınlığını unutup, tüm dünyada ırkçılıkla mücadelenin "yabancıların" sorunu olarak gösterdikleri için, kendi ülkelerinde yaşanan ve yaşanmaya devam eden ırkçı pratikleri aynen adalet sisteminin yaptığı gibi, önemsizleştirdikleri için. Gazetecisiyle, yazarıyla, entelektüeliyle, solcusuyla, sağcısıyla, dindarıyla, sıradan vatandaşıyla el birliğiyle inkârı yeniden ürettikleri, kimlerin malları ile zengin olduklarını, kimlerin evlerine, topraklarına, mülklerine oturarak bugünlere geldiklerini itiraf etmeyi bir borç bilmedikleri için. "Komşuları 'giderken' arkalarından kovalamayı" tercih eden kuşakların çocukları oldukları için, susmanın suç ortaklığı olduğunu bile bile sustukları için.

Suçlu olduğunu hissetmek, eğer topyekün psikopati mağduru değilsek, insanı kökünden değiştirebilecek nadir duygulardan biridir. Sebebini anlamadan, çok derinlerde duyulan suçluluk ve kaybetmiş olma duygusu derin bir vicdan ve adalet hissinin de anahtarıdır. Türkiye'de adaletinin bu kavramlardan çok uzak olmasının sebebi sadece devlette aranamaz. Irkçılıkla yargılanan bir devletin tüm dünyaya karşı onur meselesi etmesi gereken bir davanın karartılmasında iş başında olanların zihniyeti, 1915'de iş başında olanların zihniyetinden farklı değil.

Bu bağı görmezden gelerek, dava sürecinde yaşanan akla havsalaya sığamayacak binbir şeyin envanterini tutup, ifşa ederek adaletin tecellisini talep etmek artık anlamsızlaşmıştır.

Rehinler en çok adalete inanmak ister ama adaletin imkânsızlığı onlara asla unutturulmaz. Evet, Ermeniler ve ötekilikleriyle şu veya bu şekilde sistematik devlet şiddetine maruz kalanların tamamı, rehindir. Çünkü adaletle sınavı Dink davasındaki gibi olan bir devlet, aslında şu mesajı verir: Sana istediğimi yaparım ve sen benden hiçbir şekilde hesap soramazsın. Bunun adı rehinlik değilse nedir?

Ermeniler bu toprakların en köklü rehinleridir; hem yok edilmişler, hem yok edilmeleri yok sayılmış, hem de bu yok sayışla istendiği an yeniden yok edilebileceklerini bilerek yaşamayı öğrenmişlerdir. Hrant Dink'in öldürülmesi bu zincirin parçasıdır. Bir halka böyle bir kaderi layık gören ve bunun karşısında utanamayan bir toplumsal vicdan nasıl adalet arayabilir? Ya da adalet arayabilir mi?

XI. ULUSLARARASI TRAKOLOJİ KONGRESİ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenen XI. Uluslararası Trakoloji Kongresi İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Cemil Birsel Salonu'nda 8 Kasım 2010 günü Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'ın konuşmasıyla açılmıştır. Kongre kapsamında; tarih öncesi dönemlerde Trakya kültürlerine, Roma imparatorluk devri Trakya bölgesine, genellikle İstanbul ve yakın çevresinin geç antik dönemi arkeolojisine yönelik bildiriler sunulmuştur.

MUSTAFA H. SAYAR

Prof. A. Cevat Acar konuşmasında on kez Bulgaristan ve Yunanistan'da düzenlenen Trakoloji kongrelerinin on birincisinin İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenmesinin son derece önemli olduğunu belirterek bu toplantıyı ilk kez Türkiye'nin İstanbul Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirmekte olduğuna dikkati çekmiştir. Kongrenin açılış bildirisini veren Liverpool Üniversitesi'nden Prof. Dr. Zofia Archibald, Marmara Denizi ve Boğazlar'ın eskiçağ ticaret hayatında oynadıkları rolü eskiçağ kaynaklarını yorumlayarak anlatmıştır.

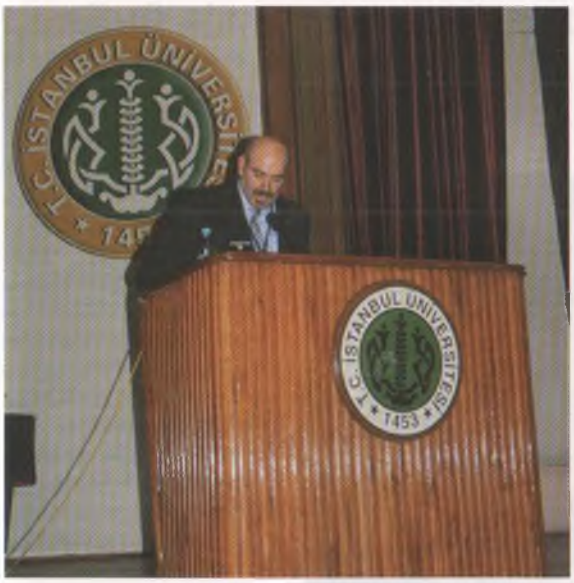
Aynı gün akşam rektörlük binası mavi salon ve doktora salonlarının bulunduğu katta yapılan açılış kokteyli öncesinde Prof. Dr. Korkut Tuna katılımcılara hitap ederek bu kongre kapsamında üç ülkeye yayılan eskiçağ Trakya'sı kültürü, tarihi ve arkeolojisinin bir bütün olarak ele alınmasının çok yararlı olacağını vurgulamıştır. Açılış günü konuşmaları kapsamında Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Mustafa H. Sayar da başta Beyazıt ve Avcılar kampüsleri olmak üzere hemen tüm birimleri Trakya topraklarında bulunan, Edirne, Enez ilçesi ile Kırklareli Merkez ilçede arkeolojik kazılar yapan, Güneydoğu Trakya'da eskiçağ yerleşim arkeolojisine ve tarihi coğrafyasına yönelik çalışmalar yapan İstanbul Üniversitesi'nin, Edirne'deki Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü ile Uluslararası Trakoloji kongresi düzenlemesinin çok yerinde ve önemli bir gelişme olduğunu belirtmiştir.

Türkiye'deki üniversite ve müzelerden 18 ve başta Bulgaristan ve Yunanistan olmak üzere Romanya, Almanya, Fransa, İngiltere ve Avustralya'dan toplam 45 bilim insanı toplantıya bizzat katılarak bildirilerini sunmuşlardır. Ayrıca toplantıya katılmak isteyip de çeşitli nedenlerle katılamayan 12 bilim insanı da bildirilerini yayınlanmak üzere göndermişlerdir. Bildiriler başta İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinin mensupları yanı sıra, Marmara, Mimar Sinan ve Boğaziçi üniversitelerinin öğretim üyeleri ve öğrencileri tarafından da büyük bir ilgiyle izlenmiştir.

Kırklareli'nde bulunmuş olan tümülüs MS 1. yüzyıla tarihlenir. Bu tümülüsün mezar hediyesi olan maske miğfer, genç bir erkeğin portresini yansıtır.

Toplantının ilk günü Cemil Birsel Salonu'nda genellikle tarih öncesi dönemlerde Trakya kültürlerine yönelik bildiriler sunulmuştur. Toplantının 9 ve 10 Kasım 2010 günleri rektörlük doktora salonunda gerçekleştirilen ikinci ve üçüncü günlerinde sunulan bildiriler klasik arkeoloji ve klasik eskiçağ tarihi alanlarında Trakya ve Kuzey Ege bölgelerinde yapılan çalışmaları içermekteydiler. Özellikle Trakya'da Traklardan günümüze ulaşan tek mimari anıt niteliği taşıyan Trak soylularının mezarları olan tümülüslerde yapılan çalışmaların Güneydoğu Trakya'da giderek arttığı büyük bir memnuniyetle gözlenmiştir. Türkiye sınırları içinde bulunan Trakya topraklarında tümülüslerin sayısının 1000'in üzerinde olduğu göz önüne alındığında bu çalışmaların ne kadar önemli olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Trakya'nın Marmara Denizi sahilinde yapılan çalışmaların da artmakta olduğu büyük bir memnuniyetle gözlenmiştir. Dikkati çeken önemli bir çalışma grubu Gelibolu Yarımadası'nın eskiçağ kültür ve tarihini konu alan bildirilerin sunulduğu bölümdü. Bu bölümde çok

Mustafa Sayar'ın açılış konuşması.

sayıda antik kenti barındıran Gelibolu Yarımadası'nın tarihi coğrafyası, arkeolojisi ve anıtları ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

9 Kasım akşamı Zofia Archibald, Valeria Fol, Dimitris Matsas, Michael Zahrnt, Ian Bouzek, Sait Başaran, Oğuz Tekin ve Mustafa H. Sayar'ın katıldıkları toplantı sonucunda Uluslararası Trakoloji Çalışmaları Bilim Heyeti üyeleri gözden geçirilmiş, vefat eden üyelerin yerlerine çeşitli ülkelerden yeni üyeler alınarak heyetin üye sayısı 46'ya çıkmıştır. Heyetin önümüzdeki beş yıllık dönem başkanlığına İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi Müdürü Prof. Dr. Mustafa H. Sayar seçilmiştir. Toplantı sonucunda XII. Trakoloji Kongresi'nin 2014 ya da 201 yılında Romanya'da yapılması konusunda Romanya'da bulunan Trakoloji Bilim Heyeti üyelerine öneri götürülmesi kararlaştırılmıştır.

Toplantının dördüncü günü bildiri sunumları İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü salonunda yapıldı. Bu bildiriler daha çok Roma imparatorluk devri Trakya bölgesine yönelikti. Ayrıca Türkiye Trakya'sı ve Selanik'teki müzelerde bulunan eskiçağ dönemi üzerine bildiriler verilmiştir.

Kongrenin son günü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Yıldız Konferans Salonu'nda gerçekleştirilmiş ve genellikle İstanbul ve yakın çevresinin geç antik dönemi arkeolojisine yönelik sunumlar dikkati çekmiştir.

Kongre katılımcıları son oturumun kapanmasını takiben Trakya'nın en güneydoğu ucu olan İstanbul Boğazı'nda deniz yoluyla bir gezi yaparak İstanbul Üniversitesi'nin Baltalimanı tesislerinde düzenlenen akşam yemeğinde bir araya gelmişlerdir.

Kongre katılımcıları 13 Kasım 2010 günü İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenen bir Türkiye Trakya'sı gezisi kapsamında Tekirdağ Marmara Ereğlisi ilçesindeki Perinthos antik kentini, Kırklareli'nin Vize ilçesindeki Bizye Trak başkentini ve Kırklareli il merkezindeki arkeoloji müzesi ile Edirne il merkezindeki Hadrianopolis antik kentine ve Osmanlı başkenti Edirne'nin anıtlarını ve Edirne arkeoloji müzesini ziyaret etmişlerdir.

Kongre Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi'nin Edirne'de bulunan binasında yapılan konuşmalar ve daha sonra Edirne'de birlikte yenen akşam yemeği ile 13 Kasım 2010 akşamı Edirne'den İstanbul'a dönülmesiyle sona ermiştir.

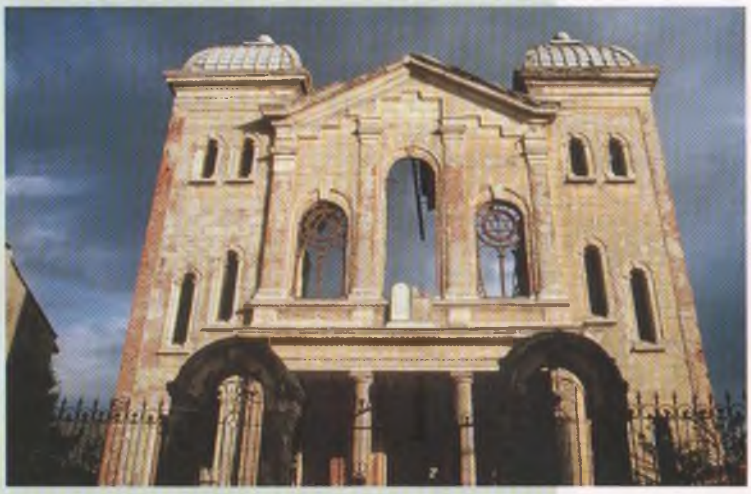
PROF. DR. MUSTAFA H. SAYAR
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
GÜNEYDOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ MÜDÜRÜ

EDİRNE'DEKİ SİNAGOG RESTORE EDİLECEK

Bir Osmanlı başkenti olan Edirne'de dini ve insani hoşgörünün simgelerinden olan Büyük Sinagog, 1905 yılında yaşanan ve "Harik-i Kebir" (Büyük Yangın) olarak isimlendirilen yangında yok olan 13 ayrı sinagogun yerine Padişah II. Abdülhamid'in fermanıyla yapılarak, 1907'de ibadete açıldı.

1906'da Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in fermanıyla Viyana sinagogu örnek alınarak Fransız mimar France Depre tarafından inşa edilen sinagog, 1907 yılında ibadete açıldı. 1983 yılına kadar sinagogu kullanan Yahudi cemaatinin şehri terk etmesi ile cemaatsiz kalan sinagog, vakıf mevzuatı gereği 1995 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne geçti. Avrupa'nın en büyük üçüncü sinagogu olma özelliğine sahip olan yapı aynı zamanda üç ana binadan oluşuyor. Bunlar Büyük Sinagog, Küçük İbadethane (Müştemilat) ve Okul (İdari Bina) binasıdır. Büyük oranda tahrip olan yapının restore edilmesine karar verildi.

Trakya Üniversitesi'nin geçmiş dönemde restorasyonunu üstlenerek kültürel amaçlı kullanma isteğine sıcak bakılmasının ardından üniversiteye tahsis edilen bina, Yahudi cemaatinin tepkisi üzerine yeniden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmişti. Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan ihale sonucunda firmaya yer teslimi yapılan sinagogun restorasyonunun 2012 yılında tamamlanması hedefleniyor.

Edirne'deki Sinagog.

TARİH VAKFI

Osmanlıca kursu başlıyor

İKİNCİ SINIF-RİKA KURSU

48 saat, 12 hafta, haftada iki gün

4 Ocak Salı: 18,30-20,30

6 Ocak Perşembe: 18,30-20,30 saatleri arasında Arşiv Uzmanı Fuat Recep tarafından verilecektir.

Zindankapı Değirmen Sokak
No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

SOSYALİZM VE DEMOKRASİ MÜCADELESİNE ADANMIŞ BİR ÖMÜR

NİHAT SARGIN

ABDURRAHMAN ATALAY

Nihat Sargın, Yıldız Baştımar Sargın.

Dr. Ahmet Nihat Sargın, sosyalist harekete genç yaşta katıldı. 1940'lardan başlayarak yarım asrı geçkin, 62 yıl, hareketin bütün aşamalarında yer aldı. 16 Kasım 2010'da İstanbul'da yaşama gözlerini yumdu. Ölümü sosyalist çevreleri aşan bir yankı yarattı. Ulusal medya ölümü vesilesiyle mücadelelerle dolu yaşamına yoğun ilgi gösterdi. 19 Kasım 2010'da geniş katılımlı bir törenle İstanbul'da, Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedildi.

Uzun yıllar emek verdiği sosyalist hareket içindeki konumunu yoldaşı Behice Boran'ın sözleri iyi anlatıyor. Boran, TİP'in 1960'lardaki büyük kongrelerinden birinde Genel Merkezin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasını anlatırken, "Nihat Sargın'ın Ankara'ya gelmesi önemliydi. Çünkü o gelmez ise Merkez taşınmamış olacaktı" der. Sargın, konuşmanın yapıldığı yıllarda Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Rıza Kuas, Cemal Hakkı Selek, Sina Pamukçu gibi her birisi kendi alanında birer başarı öyküsü olan insanlardan oluşan bir kurulda görev yapmaktadır. Söz konusu kurullarda böylesine kilit bir rol oynamak ve "o gelmezse bu iş eksik olur" dedirtebilmek için herhalde belirgin, ayırt edici özelliklere sahip olmak gerekir. Ölümü vesilesiyle üzerine yazılanlar, verilen demeçler ve anma konuşmaları ile bu özellikleri bir kez daha hatırlandı.

En dikkat çekeni yıllarca yaşamını mücadelesini esas alarak düzenlemesiydi. Üniversite dahil başarılı bir öğrenim yaşamı oldu. Ancak 1950'de ABD'nin saldırgan politikaları sonucunda Türkiye dünyanın diğer ucundaki Kore'ye savaş açınca sonuçlarını bile bile barıştan yana çıktı. "Gençlik barış istiyor" yayını nedeniyle hemen tutuklandı, dört yıl hapis yattı, tıp eğitimi yarıda kaldı ve ama bunları yüreklice göğüsledi.

Aynı yaşam çizgisinin devamı olarak, 1965'te Türkiye İşçi Partisi Genel Merkezi Ankara'ya taşınınca "mutlaka gelmelisin Nihat" denildiğinde yaşamını düzene koymaya çalışan bir uzman doktordur. 1950-1954 arası hapislik, 6-7 Eylül 1955'te Demokrat Parti iktidarı kendi ayıbını komünistlerin üzerine yıkma komplosu kapsamında yeniden hapislik, ertelenen ve biriken sorunlar yeni yeni bir yola girmektedir. Ama kendisine görev düştüğünü gördüğünde hiçbir mazeret öne sürmez. Kalkar Ankara'ya gider. Çoğu otel odalarında, yoksul bir partinin sağladığı kıt olanaklarla devasa işlere kalkışırlar. TİP'in toplumda bir daha silinemeyecek izler bırakan bir siyasal hareket olmasına emek verdi. Yine 1975 sonrasında TİP'te genel sekreterlik görevini layıkıyla sürdürebilmek için muayenehanesini kapattı.

Sargın davasına adanmışlığı kadar sürdürdüğü çalışmalarda günlük disiplini ve titizliği ile de tanınırdı. Parti'de, hapishanede, arşiv çalışmalarında, kitaplarını yazarken titiz bir disiplinli çalışma içinde oldu. Günlük disiplinine duyulan hayranlık hakkında bir olay anlatılır. Ankara'da, TİP genel sekreterliği döneminde bir tek gün partiye geç gelir. Gece gündüz yoğun çalışmaların arasında bir nefes almak ister, sinemaya gider, öğle yemeği yer, sonra Parti'ye gider. Başta Genel Başkan Mehmet Ali Aybar olmak üzere bütün MYK üyeleri ve milletvekillerinin alarm durumuna geçtiklerini görür. Behice Boran boynuna sarılarak karşılar. Hepsi saat gibi çalışan bir parti sekreterinin mutlaka başına bir iş geldiği sonucuna varmışlardır. Yıllar sonra TÜSTAV'da kendisine görev teklif edildiğinde "çocuklar, eskisi gibi değilim, ancak haftada bir gün çalışabilirim" der. Sargın yeteri kadar katılamam dediği çalışmaya bile haftada bir tam gününü ayırıyordu.

İlgilendiği konulardaki derin bilgisi, uzmanlığı da ünlüdür. Çalışmasında muhatap olduğu mevzuat üzerine uzmanlığı, hâkimiyetiyle tanınırdı. Yaşamı mahkemeler, davalar, idarenin anti-demokratik uygulamalarına karşı hukuk savaşları ile geçtiği için en başta hukuk işlerinde uzmandı. 1950'deki ilk davasında yazdığı savunmayı okuyan Mehmet Ali Aybar onun sağlam hukuk mantığını takdir etti ve daha tanışmadan güvenilir bir dost olarak belledi.

TİP 15-16 Haziran 1970'te büyük işçi eylemlerine neden olan sendikal yaşamı düzenleyen yasaların iptali için dava açamaya ve Anayasa Mahkemesi'ne gitmeye karar verdi. Dönemin genel başkanı Şaban Yıldız, Sargın'a "dava dilekçesini sen hazırlayacaksın" dedi. Sargın böylesine ağır bir sorumluluğu üstlenmek konusunda tereddütlerini belirtti ise de sonunda görevi yerine getirdi. Altı başlıkta yasaların iptalini isteyen bir başvuru hazırladı. Anayasa Mahkemesi beş başlığı aynen uygun görerek yasaları iptal etti. Uygun görmedikleri tek gerekçe, sendikaların mali kaynaklarını yatırıma vb. yönlendirilmesine yapılan itiraz idi. Mahkeme bunu sendikanın lehine buldu. Güçlü bir sendikanın yatırımda parası olan bir sendika değil, her an greve ve direnişe çıkmasını sağlayacak fonlara sahip olan sendika olduğunu görememişti.

Mevzuat bilgisi konunun uzmanları ile yarışırdı. 1965 genel seçimleri sonrasında Yüksek Seçim Kurulu'nun milletvekilleri dağıtımına ilişkin bir itiraz kaleme aldı. Seçim sonuçları açıklanmıştı, ama TİP, YSK'nın hesaplamayı yanlış yaptığını iddia ediyordu. Sonunda YSK, Sargın'ın hesaplamasını benimsedi.

1978 yılında TİP geniş bir aydın çevreyle birlikte "Demokratikleşme İçin Plan" çalışması başlattı. Başarılı bir grup çalışması oldu, ancak yığınla raporu elden geçirerek kitaplaştırmak gerekiyordu. Sargın hiç de tanışıklığı olmadığı bir alanda sonuç raporlarını tek tek elden geçirdi, toparladı, kitaplaşmasını sağladı.

Sargın, yazılı kurallara –tüzüklere- sıkı sıkıya bağlıydı ve belirsizliklere meydan bırakmayan sıkı formülasyonlardan yanaydı. Yazılı kuralların bir kez çiğnendiğinde arkasının geleceğini bilgisi, görgüsü, sezgisi ile çok iyi bildiğinden "iç hukuka", kestirme yolları hiçbir zaman hoş görmedi.

Siyasi yaşamında son derece temkinliydi. Üniversite yıllarından başlayarak bu özelliğiyle de bilinir. Kılı kırk yarar, önünü arkasını hesap eder, adımını öyle atardı. Bir

eksiklik olduğunu gördüğü durumlarda sık sık kullandığı söz vardı. "Bu konu mesele çıkartmaya namzettir." Sonuç olarak "meseleler çıka çıka" dostları uyarılarının önemini kavradılar.
Parti'de kurallara bağlıydı. Çünkü partinin, kişilere bağlı olmayan kurumsal bir yapıya ve işleyişe kavuşmasına önem veriyordu. 1968'de muhalefet etmeye karar verdiğinde bile genel sekreterlik konumunu kullanarak işleyiş dışı ilişkilerle konumunu güçlendirmeye çalışmadı. Herkese kurallara uymayı hatırlattı. Kurumları içerden yıkarak yönetim olma yöntemlerine inanmıyordu. Muhalefette bulundu, ama her zaman Partisi'ni üstte tuttu. Seçilmesi için oy vermediği yöneticiler bile zora düştüğünde, aslında Partisi'nin zora düştüğünü düşünerek onlara destek verdi. 1969'da TİP'in 45 günlük genel başkanı Mehmet Ali Arslan istifa edeceğini söylediğinde, Parti bundan zarar görür, senin yönetiminde çalışmaya hazırım diyerek onu engellemeye çalıştı.
Temkinliği hiç de çekingenlik değildi. Genç yaşında Türkiye Komünist Partisi üyesi oldu. Şevki Akşit'in sekreterliğinde, Vecdi Özgüner ile birlikte parti gençlik hücresini oluşturdular. Sargın, anti-demokratik sisteme başkaldırmanın ihmale gelmez ağır bedellerle dolu olduğunu kısa sürede kavradı. Aynı tutumu 1960 sonrasında TİP'in yasallığı koruma tutumuyla da devam ettirdi. Temkinlilik ve konuları netleştirme mücadelesinin zorunlu bir altyapısı gibiydi. Ancak gerektiğinde risklerden hiç kaçmadı. 1987'de ülkenin demokratikleşmesine ve komünizmin özgürleşmesine katkı için ülkeye dönerken karşılaşacağı ağır riskin elbette ki farkındaydı. 1987'deki polis sorgusu Sargın'ı en iyi anlatan belgelerdendir. İşkence altında her satırda ve cümlede davasını, Partisi'ni savundu. Daima dik durdu, ancak ülkede yoldaşlarını bir tutuklama furyasıyla karşı karşıya bırakacak bilgileri de ustalıkla gizledi.
Son yıllarında art arda kitaplar yazdı. 2001 yılından başlayarak *TİP'li Yıllar* (Felis, 2001), *Cezaevi Anıları* (TÜSTAV, 2005), *900 Gün* (TÜSTAV, 2006) kitapları yayınlandı. 1975 sonrası TİP üzerine çalışmaktaydı. Dönemin kronolojisini bitirdi, yazımda önemli bir yol aldı. Ancak yaşı nedeniyle çalışma güçlükle ilerliyordu. Hızlandırmanın yollarını arıyor, kendisinin editör konumunda olacağı, farklı kişilere dağıtılmış bir çalışma düşünüyordu. Ne yazık ki olmadı.
En son olarak yoldaşı, arkadaşı Behice Boran'ın bütün yazı, konuşma, savunma ve söyleşilerinin toplanmasını gündemde tuttu ve önderlik etti. Ne yazık ki onun ismi ile yayınlanan derlemeyi göremedi.
Sargın'ın kitapları sol siyaset için kalıcı eserlerdir. Siyasal tarihimiz için vazgeçilmez kaynaklardır. Kitaplarındaki temel güdü kolayca görülebilir. Ülkemizde komünist ve demokratik hareketi etleriyle kemikleriyle var eden militanları tarihe kaydetmektir amacı. Eşitlik ve özgürlük için mücadele edenlerin mütevazı ama sistemi değiştiren dik duruşlarını anlatır. Ülkemizdeki demokrasisizliğin, somut olarak 12 Eylül diktatörlüğünün hikâyesini tarihe kaydeder. Her bir satırı bir yere yazılmaz ise kaybolup gidecek insan yaşamlarına, emeklerine, onların çektiği sıkıntılara saygının ifadesidir. Aynı amaçla tarihi kalıcılaştıracak arşiv çalışmalarını destekledi. TKP, TİP, TBKP dahil sol ve işçi hareketleri tarihine sahip çıkacak bir arşiv kurumunun oluşturulmasını gündeme getirdi. Tarih Vakfı'nda TİP Arşivi'ne büyük emeği geçti. TİP'in o dönem hayatta olan bütün genel başkan ve genel sekreterlerinin çağrıcı olmasını sağladı. Tarih Vakfı TİP Arşivi'nde Sargın Fonu önemli bir yekün tutar. Sargın, Tarih Vakfı'nda arşiv sistematiğinin kurulmasına katıldı ve belgelerin tanımlanmasında haftalık mesai yaptı. Sargın Türkiye Sosyal Araştırma Vakfı'nın 1998'den sonraki açılımını destekledi, sorumluluk üstlendi. Uzun süren başkanlığı döneminde Vakıf önemli açılımlar yaptı. TÜSTAV'ın aldığı her mesafe onu mutlu etti, insan ömürlerinden oluşan sol tarih kalıcılaştıkça görevini yapmanın memnuniyetini yaşadı.
Sargın'ın TÜSTAV'da bulunan bağışı 17.586 sayfa-yaprak. 7.907 sayfası orijinal, 9.679 sayfası ise teksir, karbon kopya gibi çoğaltılmış belgeler.
Sargın her zaman davası için elinden geleni, gücünün yettiğini yapmaya çalıştı. Aynı görüşte olmayanlar bile ona gizli bir güven taşırlardı. Son yıllarında dostluğunu, arkadaşlığını daha yakından yaşayan genç kuşaklar, sımsıcak bir insan, üretken, canlı ve neşeli bir disipline tanık oldular. Arka arkaya kitaplarını sıralarken doğal bir görevi yapıyor olmanın alçakgönüllüğünü gördüler. Sargın son yıllarda "ben bu tarihin her noktası ile barışığım" sözünü sık kullanırdı. Bu söz kendi durumunu açıklaması kadar çevresine de bir öğüttü. Yüzüne ve ilişkilerine bir ışık gibi yansıyan yaşadığı iç huzur bu barışıklık halinden kaynaklanıyordu.
Sargın yaşamı boyunca inançlı bir sosyalist olmuş, yaşamını da her zaman sosyalizm, bağımsızlık ve demokrasi mücadelesine en fazla katkıyı verecek biçimde düzenledi. Tam bir örgüt insanıydı. Kendisini her zaman örgütün bir sıra neferi olarak gördü, Partili arkadaşları tarafından da öyle kabul edildi. Partili yoldaşları, arkadaşları, dostları olarak onunla aynı safları paylaşmış olmaktan büyük bir onur ve mutluluk duydular. Ardından şöyle söylediler: Bizi hiç yere baktırmadın, güle güle sevgili Sargın yoldaş.

Sargın'ın Tarih Vakfı Arşivi'ne katkıları

Nihat Sargın Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi Arşivi'nde yer alan Türkiye İşçi Partisi (TİP) Arşivi'nin kuruluşu ve tasnifi için oluşturulan komisyonda (1994-1996) yer almış ve değerli bağışlarıyla arşivin oluşmasına katkıda bulunmuştur.
16 Kasım'da kaybettiğimiz Nihat Sargın'ı sevgi ve saygıyla anıyoruz.

TUBA AKEKMEKÇİ
TARİH VAKFI
BİLGİ BELGE MERKEZİ

1989 Ankara Cezaevi. Nabi Yağcı, Mehmet Bozışık, Nihat Sargın, Şeref Yıldız, (önde) Ahmet Kardam.

OSMANLI SULTANINDAN PORTEKİZ KRALINA "NÂME-İ HÜMÂYÛN"

EĞER İSTERSEN "SULH" VE "SALÂH"!

SALİH ÖZBARAN

Osmanlı ve Portekiz, birisi İslamın diğeri Hıristiyanlığın bayraktarlığını yaparken iktisadi beklentiler hemen hemen aynıydı. Açılma dürtülerindeki gazâ ve sultanlığın/kraliyetin kapısındaki çıkar beklentileri farksızdı. Egemen oldukları geniş coğrafyalara ulaşmaları önceden hazırlanmış bir plan doğrultusunda yapılan hareketlerden ziyade zamanın, koşulların ve menfaatlerin yönlendirdiği girişimler olabilmişti. Bu makalemde yayına hazırladığım iki özgün "nâme-i hümâyûn" Osmanli Sultanı Kanuni'den Portekiz Kralı Dom Sebastião'ya gönderilmiştir. Bunlar şimdiye kadar neşredilmemiş olup sadece onlara eşlik etmiş olan İtalyanca tercümeleri yayınlanmıştır.

İleri yaşlarında at üstünde Sultan Süleyman.

Bibliotheque National, *Paris'ten Soliman Le Magnifique*, Paris 1990.

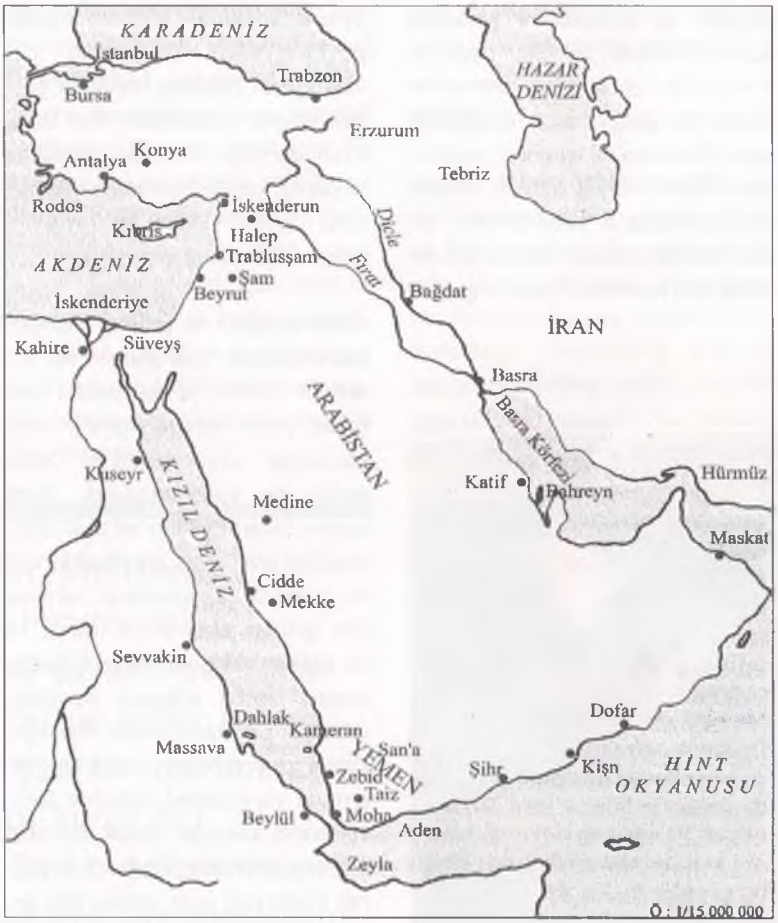
GİRİŞ

"Sulh.u salâh", "emn ü emân" ya da "dostluk ve mevedded": Bunlar üç kıtaya yayılmış, bu arada Akdeniz ve Karadeniz'in uzağında kalan Hint Okyanusu'na açılmış, emperyalliğin doruğunu yaşamış Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahı Sultan Süleyman'a aittir; ve bir deniz imparatorluğu kimliği oluşturan, gücünü 15. yüzyıl başlarından itibaren Afrika'ya ve 16. yüzyılda Güney Asya ve Güney Amerika'ya da yayan Portekiz'in kralı Dom Sebastião'ya 1563 yılında yazılan "nâme-i hümâyûn"lardaki kilit sözcüklerdir. Sultanların makamlarını yüceleştirdikleri (*dergâh-ı âlişân ve bârgâh-ı saâdet-destgâh, asitâne-i devlet-penâh, südde-i saâdet-medâr* gibi) ve Hıristiyan krallar ya da hükümdarlar için kullandıkları övücü ve kimlik belirten sözleri (*Iftihârü'l-ümerâi'l-izâmü'l-İseviyye, muhtârü'l-küberâi'l-fihâm fî milleti'l-Mesihiyye* vb) yani egemenlik göstergeleri olan resmi terimler (*elkab*) ile donanmış olan ve içinde sıkça geçen anlaşma isteklerini ve koşullarını, barışı, güvenliği,

dostluğu içeren diplomatik ifadelerdir; yücelik, merhamet, koruyuculuk -her şeyden önce de- dünya egemenliğini betimleyen sözcüklerdir.[1]

Kanuni Sultan Süleyman'dan Portekiz krallarına giden ve Hindistan'dan ve Uzak-doğu'dan gelen ticari malları Doğu Akdeniz kentlerine ulaştıran yolların egemenliği üstüne odaklı görüşmeleri içeren mektuplardan 1565 (hicri 973) tarihli iki tanesini, ilk kez, denizcilik tarihi araştırmalarıyla tanınmış olan Osmanlı deniz subayı Salih Safvet Bey 1910 yılında yayınlamıştı.[2] O tarihten çok kısa bir zaman sonra, aynı mektuplar 1915 yılında Avram Galanti (Abrahão Galante) tarafından Fransızcaya çevrilerek neşredilmişti.[3] Ondan çeyrek yüzyıl kadar sonra da Osmanlı tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu mektuplardan bazılarını kullanmış, bir tanesinden uzun alıntı yaparak dikkatleri çekmişti.[4] Tüm bu öncü rolü taşıyan girişimlerden uzun zaman sonra, benim Osmanlı güney yayılmasına ilişkin yaptığım araştırmalar paralelinde, Sultan Süleyman'ın Kral Sebastião'ya gönderdiği 5 Eylül 1564 (h. 28 Muharrem 972) tarihli bir mektubunu 1972 yılında ve aynı sultanın bir önceki Portekiz Kralı III. Dom João'ya yolladığı Ekim 1544 (h. Şaban 951) tarihli başka bir mektubunun orijinalini 1977 yılında, İngilizce çevirisini de 1990 yılında yayınlamıştım.[5]

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı süresince Portekiz kralına göndermiş olduğu "hatt-ı hümâyûn"ların sayısını ve Hint Okyanusu kıyılarındaki eyaletlerin beylerbeyilerinden Portekiz'in Hindistan genel valilerine ya da Hürmüz valilerine gönderilen ve genellikle anlaşma zemini arayan mektupların ve bunları taşıyan arabulucuların sayılarını net ifade edebilmek kolay değil. Benim, gerek İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan *Mühimme Defterleri*'ndeki kopyalarından gerekse Lizbon Devlet Arşivi'nde Asya'ya ilişkin *Documentos Orientais* ya da *Gavetas* tasniflerde rastlayabildiğim orijinal nâmelerden başka sultan mektuplarının bulunabileceğini göz önünde tutmak gerekmektedir.[6] Bu makalemde yayına hazırladığım iki özgün "nâme-i hümâyûn" şimdiye kadar neşredilmemiş olup sadece onlara eşlik etmiş olan İtalyanca tercümeleri yayınlanmıştır.[7] Anılan yayında 2. mektup (*2.a carta*) olarak geçen ve 14 Kasım 1563 tarihini taşıyan İtalyanca mektupta tercümenin Osmanlı bürokrasisinde bulunan İbrahim Bey (*Ibrachim Bech*) tarafından yapıldığı belirtilmiştir (*Ex mandate imperatoris turcarum per me traducte*).[8]

16. yüzyılda Doğu Akdeniz ile Hint Okyanusu arasında bulunan kentler, limanlar, üsler; Osmanlı-Portekiz rekabetine açık bölgeler.

S. Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul, 2004.

Aşağıdaki sayfalarda yansıttığım bu iki *nâme-i hümâyûn* bir süre önce Portekiz'in Minho Üniversitesi'nde bulunan Portekizli meslektaşım Dr. António Manuel Lázaro'nun Portekiz Devlet Arşivi'nde rastladığı, kopyalarını gönderme lütfunda bulunduğu mektuplar Kasım-Aralık 1563 (*evâil-i* [ve] *evâhir-i şehr-i rebiülahır sene-i ihda ve sebin ve tis'amie*) tarihlerini taşımaktadır.[9]

KISA BİR TARİH GEZİNTİSİ

Avrupa devletlerinin ve Osmanlıların yayılma evreleri üstüne çalışmalarıyla tanınmış olan tarihçi Andrew C. Hess 1973 yılında yazdığı bir makalede, 1517'deki Osmanlıların Mısır'ı ele geçirdikleri tarih için "onaltıncı yüzyıl dünya savaşının başlangıcı" tanımını kullanmıştı.[10] Böyle bir tanımlamada Suriye'nin, Mısır'ın, Mekke ve Medine gibi kutsal kentleri kapsamına alan Hicaz'ın Müslüman Memluk Sultanlığı yönetiminden Osmanlı egemenliği altına girmesiyle bir dünya savaşının patlamış olduğu ifade edilmiyordu şüphesiz. Ancak, Avrupa içlerine doğru daha 14. yüzyılda başlayan genişlemenin Akdeniz'e saçılması, Mısır fethiyle Hint Okyanusu'na bağlantı kurmuş olması ve orada Portekiz İmparatorluğu ile çekişmeye girmesi onu çok geniş sınırlarda ve denizlerde -dinin ve emperyal görkemin de körüklediği nedenlerin itici gücüyle- dünya nimetlerini paylaşmaya çalışan bir mücadele içine soktuğu gerçeğini de ifade etmekteydi. İslam dünyası coğrafyasının sınırlarından -yeni dünyalarda olmasa bile- baktığı "darülharb" ve doğuda başta Safeviler olmak üzere aynı dinin üyeleri olan diğer İslami ülkeler ile girişilen anlaşma ve mücadeleler onları ayrıca

dünyevi bir kapışma ve paylaşma içine sokmuştu. Görülen oydu ki, Portekiz'in gözü kara denizcileri Afrika'nın güneyinden okyanusları aşıp Hindistan'da üslenen yapılanmalarından sonra Kızıldeniz'i abluka altında tutmaya çalışırlarken, Osmanlılar da -aslında Akdeniz dünyasında oluşturdukları bahriye gücüne

Rumuzi'nin *Tarih-i Fethi Yemen*'inde Portekiz gemilerini Aden önlerinde püskürtmeye çalışan Osmanlı kadırgaları, 1569.

İstanbul Üniversitesi, Kütüphanesi, nu. 6045.

eşit bir denizcilik gösterisinde bulunamamış olsalar bile- Kızıldeniz'de geliştirdikleri donanma güçleriyle bir karşı kuvvet ortaya koydular. Gerçi okyanusa açık eyaletlerdeki örgütlenmeleri kara askeri gücüne ve özellikle topçuluk hünerlerine dayalı kıyı savunması ağırlıklıydı; ancak 1538 yılında sayıları 90'a ulaşan gemiyle ve büyük toplarla Hindistan Gücerat'ının Diu Limanı'nı kuşatmasında sergilediği deniz gücü Hıristiyan dünyasına karşı Asya sularında görünen böylesine hacimli ilk Müslüman donanması olmuştu. Aynı yılda Akdeniz'in Preveze'sinde gerçekleştirilen kapışmanın çok uzaklarında yapılmış küçük bir provası gibiydi. Osmanlılar, hem Hıristiyan dünyaya hem de sınırlarını paylaştığı çeşitli Müslüman ülkelere karşı yeryüzünün (*rû-yu zemîn*'in) egemenliğine talip olmuşlardı.[11]

Gerek Osmanlı ve gerekse Portekiz kaynaklarında rastlanılan ve genellikle "bî-dîn" ya da "infidel" gibi hasmı yeren terminolojilerle dolu yazışmalar veya kronikler başka şeyler de vurgulamışlardı: Barış arayan, ticaret yollarının açık tutulmalarını arzu eden, yöre halklarının ve ticaretle uğraşanların refahını dile getiren terimler de vardı; ve bu istekler rakip iki imparatorluğun zaman zaman anlaşma zeminleri aradıklarının kanıtlarıydı. Örneğin, Portekizli yetkililerin Osmanlı ülkelerinde yürüttükleri casusluk faaliyetlerinin kanıtları olarak var olan ve Portekizli tarihçi Profesör Dejanirah Couto'nun 1980 yılında dile getirdiği kimi "reseaux d'information", başka bir deyişle, bilgilendirme raporları -çok dikkatli kullanılmaları gerektiğine ve çoğu zaman sonuçları alınamamış faaliyetler olmalarına rağmen- barış teşebbüsleri için yol gösterici niteliktedir.[12] Diğer bir Portekizli tarihçi Antônio da Silva Rego'nun daha 1953 yılında yazdığı ve bilhassa 1538 Diu seferini izleyen yıllarda gözlenen, bir bakıma mekik diplomasısını andıran ve uzun süre İstanbul'da bulunmuş bir Venediklinin girişimlerini içeren makalesine koyduğu başlık, anılan süreçte yaşananların perde arkalarına da ışık tutan bir işaret niteliğindedir: "Ajan ve Elçi Duarte Catanho".[13]

Portekiz denizcileri tutundukları kıyı Asya ülkelerinden de sağladıkları asker gücüyle Hint Okyanusu'nda egemen gibi görünmelerine karşın sürekli olarak çekindikleri ve haklarında devamlı bilgi almaya çalıştıkları Osmanlıların büyük bir deniz çıkarmasıyla da karşılaşmaları pabucun pahalı olduğunun belirgin bir işaretini vermişti. Aslında 1538 Diu seferi öncesinde başlayan ve Catanho'nun Portekiz imparatorluk merkezindeki Kral III. Dom João'ya ve Hindistan'daki genel valisine İstanbul'dan götürdüğü telkinler bu yönde olmuştu. Kısaca ifade etmek gerekirse, Osmanlıların Hint Okyanusu ülkelerinden akıp gelen -özellikle baharat yüklü- gemilerin Kızıldeniz'e ulaşmaları iktisadi bir zorunluluk olarak görülürken Portekizlilerin yapılacak bir anlaşmayla buğday sağlama olanağını bulabilecekleri umudunu taşıyan içerikleri biliniyordu. Diplomatik ilişkiler güya sürdü; yeni bir Portekiz elçisi Diogo de Mesquita ile 1541 ve 1542 yıllarında sürdürülen anlaşma girişimleri ne baharat ve buğday alış-verişinde ne de Arabistan Yarımadası'nın güneyinde ve Afrika kıyılarında çizilmeye çalışılan sınır hakkında kesin sonuç sağlayabildi.[14] Osmanlı sultanının Ekim 1544 tarihinde Portekiz kralına gönderdiği bir "nâme-i hümâyûn" sonucu belirler nitelikteydi; Portekiz'in öne sürdüğü koşulları reddediyordu:

"Hâliyâ mezbûr Duarte Catanho nâm ilçiniz tekrar saâdetlu dergâhımıza göndermişsiz, gelüb sizin cânibinizden bazı şartlar dahi muradınız olduğu takrir eyledi. Bunları sabıka gelen ilçiniz dahi dimiş idi amma kabûl olunmamış idi; şimdi dahi kabûl olunmadı. Eğer sâbıka gönderilen ahkâm-ı şerife muktezasınca dostluk maksudunuz olursa bu cânibe ilâm eyliyesiz; olmayacak olursa dahi yine bildiresiz ki ana göre Hind cânîblerinin tedâriki görüle..."[15]

Osmanlı orduları 16. yüzyıl ortalarında bir yandan Basra'yı sınırları içine katarak körfeze ulaşıyorlar, diğer yandan da bir ara yerli Zeydilerin kontrolüne geçen Aden'i tekrar ele geçirerek ve Habeşistan kıyılarına sarkarak mücadele sınırlarını genişletiyorlardı. Yine de, diplomatik ilişkiler kurulmak isteniyordu, Hint Okyanusu yönünde ilerlemek isteyen Osmanlı gücünün merkezi politikasını oluşturanların ticaretten bekledikleri gelirlerin korkulu rüyaları da olabilirdi fazla saldırganlık. Basra'yı 1546 yılında emperyal sınırları içine alan Osmanlılar, yeni beylerbeyileri aracılığıyla Basra Körfezi'nde tica-

retin canlanması için girişimlerde bulunmayı eksik etmediler. Portekizlilerin Hürmüz valiliğini yapmış olan D. Alvaro de Noronha'nın 25 Kasım 1550 tarihinde kralına gönderdiği bir mektup şu bilgileri de taşımıştı:

"Osmanlılar [bir önceki beylerbeyi aracılığıyla] D. Manuel'e pek çok mektup göndermişlerdir. Benim buraya yani Hürmüz'e gelmemle beraber, Türk'ten yüksek makamınıza yolladığım yeni bir mektup geldi. Mektupta bu ticaret yolunun açılmasını istiyor ve bunun için her türlü garantiyi veriyordu".[16]

Gerçi ünlü denizci Pîrî Reis'in 1552 yılında Hürmüz Adası'nı kuşatması ve sonrasında Murad Reis ve Seydi Ali Reis komutası altında gerçekleşen okyanustaki çatışmalar, Osmanlıların açık denizlerdeki zaaflarını ortaya koyuyordu; ancak Mısır, Yemen, Basra ve Habeşistan beylerbeyiliklerinde ortaya konulan askeri ve mali örgütlenmeler ile hem dışarıdan gelen emtia üzerinden aldıkları gelirler hem de eyaletlerde koydukları vergilerden nemalanıyorlar ve oralarda tutunmaları hiç de kolay olmayan emperyal güçlerini sürdürüyorlardı. Büyük donanma hareketleri görülmüyordu artık; ne 1559 yılında Basra Körfezi'nde kuşattıkları ve başarısız kaldıkları Bahreyn girişimi, ne Uzakdoğu'daki Müslüman Açe Sultanlığı'na gönderdikleri yardım ne de Güneydoğu Afrika sahillerine karşı giriştikleri korsanca saldırılar Hindistan yolundaki ticari faaliyetleri etkileyebiliyordu. Okyanus ne Portekiz İmparatorluğu'nun *Estado da India*'sını içine alan kral kontrolündeki sistemi koruyabiliyor, ne desantralizasyonun getirdiği karmaşanın içinden çıkabiliyor ne de Osmanlıların düzenli ve bilimsel denizcilik hareketlerine tanık olabiliyordu. Yüzyılın sonuna doğru kuzey denizlerinden gelecek olan güçlü ve düzenli Hollanda ve İngiliz gemilerinin yelken açacağı ve ticaret dünyasının, Asya ve Afrika ülkelerinin seyrini değiştireceği gemileri bekliyordu Hint Okyanusu.

Osmanlı sultanı Portekiz'in Hindistan yakasından gelen elçilere imparatorluk görkeminden aldığı yetki ve gururla pek itibar etmemiş görünmektedir. Her ne kadar iyi karşılanmış ve "hüsn-i iltifat" ile uğurlanmış olsalar bile, her defasında "yarar elçi" gönderilmesi istenmiştir. Elçiler gelip gitmiştir; ama sonuç alıcı bir anlaşmaya varılamamıştır.

İşte böyle -barış isteklerinin de karıştığı faal bir mücadele alanındaiki imparatorluğun rekabet halinde yaşadığı son evreleri diyebileceğimiz bir zamanda, yani yukarıda andığım 1564 ve 1565 yıllarına ait mektupların tanık olduğu yıllardan hemen önce, 1563'te, Osmanlı Sultanı Süleyman'dan Portekiz Kralı Dom Sebastião'ya gönderilen ve birbirlerinin çok benzeri olan bu nâmelerin yeni harflere aktardığım biçimleri sayfa 23-24'teki kutuda verilmiştir.

SONUÇ

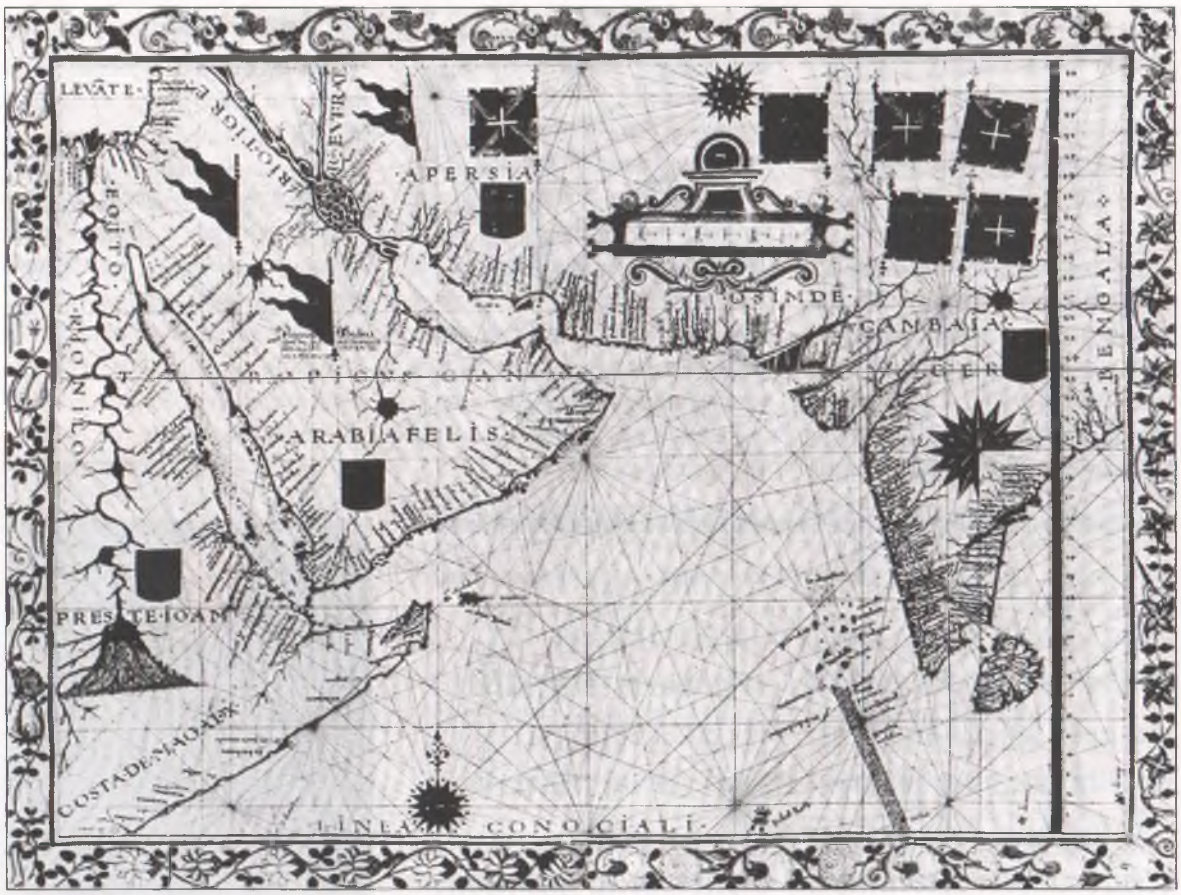
Sözünü ettiğim ve yansıttığım bu iki mektubun, ertesi yıllarda Portekiz kralına gönderilen nâmelerden pek farklı olduğunu söyleyemeyiz. Bunların dışında yapılan bütün diplomatik yazışmalarda Portekiz İmparatorluğu'nun "diyâr-ı Hind'de vâki olan vilayetler"in ve Osmanlı hükümranlığı altında bulanan yerlerin ("*memâlik-i mahrûse*"nin) barış içinde olması, aralarında işleyen tâcirlerin rahatça dolaşması gerektiği dile getirilmektedir. Osmanlı sultanını ve makamını himayeci, lütufkâr, bağışlayan olduğunu tekrar tekrar dile getiren, halkların mutlulukla yaşamalarına, "âsûde hâlde" olmalarına özen gösteren övünç sözcükleriyle, "nâme-i saadet-nümûn" ve "icâzet-nâme-i hümâyûn" gibi kalıplar içine sokulmuş açıklamalarla bezemektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki bir "nâme-i hümâyûn"un içeriğindeki temel konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışan düşünceleri içeren öğelerin ("*rükn*"lerin), yani dâvet (*invocatio*), unvan (*intitulatio*), elkab (*inscriptio*), dua (*salutation*), nakil (*narration*), hükm (*dispositio*) tekid/tehdid (*sanctio*) ve hatime (tarih ve yazıldığı yer) göz önünde bulundurulduğunda ve tüm bunlar ifade edilmek istenen asıl meselenin dışında tutulduğunda, temel sorunun ifade edildiği sözcüklerin -burada tâcirlerin rahatça gelip gitmelerine ve yerli halkların mutlu yaşamalarına ilişkin ifadelerin- çok

Portekiz Kralı Dom Sebastião'nun Cristovao de Morais tarafından resmedilen ve Lizbon'da Museu Nacional de Arte Antiga'da bulunan görüntüsü.

Dicionario de Historia dos Descobrimentos Portuguesses, cilt II, Caminho, 1994.

Name-i hümâyûn I. İbrahim Bey tarafından yapılmış İtalyanca tercümesi.

Fernao Vaz Dourado'nun 16. yüzyılın ikinci yarısına ait Atlas'ında yer alan Hint Okyanusu batı dünyası.

A. Cortesao ve A. Teixeira da Mota, *Portugaliae Monumenta Cartographica*, Lizbon, 1960.

"Miğfer-taç"lı Muhteşem Süleyman Roma görkeminde: Büyük olasılıkla 1535 yılında Sadrazam İbrahim Paşa'nın patronajında Venedikli Agostino di Musi'ye yaptırılmıştır ve Louvre Müzesi'ndedir (yan sayfada).

Soliman Le Magnifique, Paris, 1990.

Osmanlı sultanından: "Hâliyâ mezbûr Duarte Catanho nâm ilçiniz tekrar saâdetlu dergâhımıza göndermişsiz, gelüb sizin cânibinizden bazı şartlar dahi muradınız olduğu takrir eyledi. Bunları sâbıka gelen ilçiniz dahi dimiş idi amma kabûl olunmamış idi; şimdi dahi kabûl olunmadı. Eğer sâbıka gönderilen ahkâm-ı şerîfe muktezasınca dostluk maksudunuz olursa bu cânibe ilâm eyliyesiz; olmayacak olursa dahi yine bildiresiz ki ana göre Hind cânîblerinin tedâriki görüle..."

sınırlı olduğu gözlenebilmektedir. Elkâb, diğer krallık ve imparatorlukların diplomatiğindeki benzerleriyle kıyaslandığında, (örneğin Porkekiz İmparatorluğu'nda yüksek makama yazılmış mektuplarda görülen terimlere bakıldığında) saygı, övgü ve dua gibi terimlerin fazla olduğu gözlenmektedir.

Osmanlı sultanı Portekiz'in Hindistan yakasından gelen elçilere imparatorluk görkeminden aldığı yetki ve gururla pek itibar etmemiş görünmektedir. Her ne kadar iyi karşılanmış ve "hüsn-i iltifat" ile uğurlanmış olsalar bile, her defasında "yarar elçi" gönderilmesi istenmiştir. Elçiler gelip gitmiştir; ama sonuç alıcı bir anlaşmaya varılamamıştır. Portekiz kralına göre barış isteyen Osmanlı sultanıydı, Osmanlı sultanına göre barış arzulayan ise Portekiz kralı olmuştu. Önceleri gelip gidenlerin faaliyetlerine benzer sonuçlar, yukarıda yansıttığım belgelerin tanıklık ettiği olayların arefesinde de, yani 1562 yılında, sultanın buyruğuyla Basra beylerbeyinin körfez boyunca ticari faaliyetin açık tutulması amacıyla Hürmüz'ün Portekizli komutanına bir elçi gönderdiği de bir kaynakta kayıtlıdır.[30] Ardından olaylara çağdaş olan Portekizli tarihçi Diogo do Couto'nun anlattığına göre Portekiz genel valisi Conde do Redondo, Antônio Teixeira adlı elçiyi İstanbul'a göndermiştir. Couto'ya göre Osmanlı sultanı kimseden barış istememiştir; "eğer Portekiz kralı barış istiyorsa sorunları görüşmek üzere kendi makamından mükemmel bir elçi göndermelidir" edasıyla yanıt vermiştir.[31] İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan *Ruus* defterlerindeki 1563 (h. 971) tarihli bir kayda göre Hindistan'dan gelen Portekiz elçisine rehberlik eden bir Arap tâcire timar verildiği;[32] aynı tarihi taşıyan ve Hindistan'a giden Osmanlı elçisine eşlik eden Simão da Costa'nın Kral Dom Sebastião'ya yazdığı mektuba göre de Osmanlı elçisinin barış için[33] gönderildiği bildirilmektedir.

Benzer imparatorluklardı Osmanlı ve Portekiz. Birisi İslamın diğeri Hıris-

tiyanlığın bayraktarlığını yaparken iktisadi beklentiler hemen hemen aynıydı. Açılma dürtülerindeki gazâ ve sultanlığın/kraliyetin kapısındaki çıkar beklentileri farksızdı. Egemen oldukları geniş coğrafyalara ulaşmaları önceden hazırlanmış bir plan doğrultusunda yapılan hareketlerden ziyade zamanın, koşulların ve menfaatlerin yönlendirdiği girişimler olabilmişti.[34] Portekiz tarihçiliğinde önemli bir yer tutmuş olan Luís de Albuquerque, Osmanlıların 1546 yılında Basra'yı ele geçirmelerinden sonra gelişen olaylara ilişkin bazı Portekizce belgeleri 1970'li yıllarda yayınlarken bir makalesinde şu vurgulamayı yapmıştı:

"Farklı dinlerden olmak hiçbir zaman ticari bağlantıları göz ardı etmez. [....] Ekonomik çıkarlar savaşı Doğu'da Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında olası bir anlaşmayı engellemiştir. Biz kendi açımızdan o çatışmanın kaçınılmaz olduğundan emindik; iki emperyalist güç aynı din inancına sahip olsalardı dahi".[35]

Dağılmaları da aşağı yukarı aynı benzerlikleri sergilemişti bu imparatorlukların. Hint Okyanusu dünyasının halkları, yine kendi inisiyatifleri dışında, kendilerine hükmedecek, gerektiğinde karşı çıkacak, gerek gördükleri zaman da ortak olacak, Kuzey Avrupa ülkelerinden ulaşıp gelecek olan yeni efendilerini adeta bekler hale gelmişlerdir. Yeni "efendiler" aynı dinin insanlarıydılar, kimi zaman çatışmışlardı; ancak

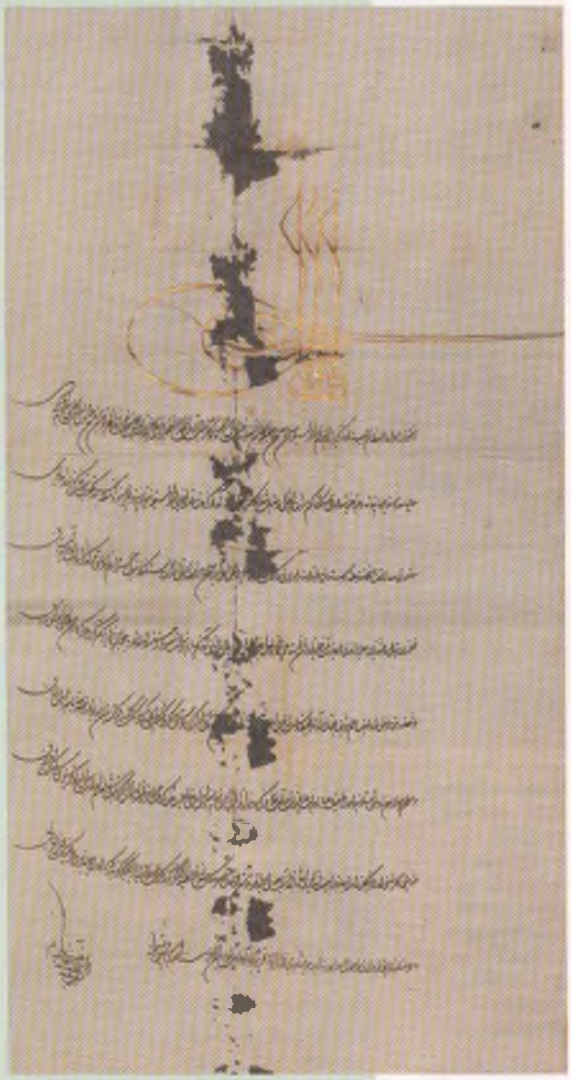
Sultan Süleyman'dan Dom Sebastião'ya

NÂME-İ HÜMÂYÛN 1[17]

Süleymanşah bin Selimşah Han
el-muzaffer daima
[Tuğra][18]

İftihârü'l-ümerâi'l-izâmi'l-İseviyye muhtârü'l-küberâi'l- fihâm fi milleti'l-Mesihiyye muslih-i mesâlih-i cemâhiri't-taifeti'n-Nasrâniyye sâhib-i ezyâli'l-haşmet ve'l-vakar sâhib-i dâreyni'l-mecd ve'l-iftihâr Portukal kralı Dolm] Sabastiyan[19] Kral hutimet avâkıbihu bi'l-hayr tevkî-i refî-i hümâyûn vasıl olıcak malûm ola ki hâliya südde-i seniyye-i cihân-penâh ve atabe-i aliyye-i saadet-destgâhım ki müşerref-i mir-i ikbâl ve mukbil-şifah-ı ekâsire ve [... dir][20] ademlerinüzden kıdvetü'l-âyânü'l-milletü'l-Mesihiyye Nikola Petro Koçinyo[21] vasıtasıyla mektûb-ı meveddet-nümânız vârid olup mazmûn-ı sadâkat-meşhûnunda Hindüstan taraflarında olan memâlik ve [....ile] emn ü emân ile sulh u salâhda olmak üzre dostluğunuz kabûl-i hüsrevânem olmak murâdınız olub olbâbda asitân-ı muhalledü'l-ikbâl ve müteşeyyidi'l-iclâlımızdan icâzetnâme-i hümâyûnumuz tevki' ve istida'i olunduğun [...][22] irsâl olunan ademiniz pâye-i serîr-i saadet-musırrımızla müstes'id oldukda cevabı ne ise ve mektûbunuzda her ne ki derc ve ayân olunmuş ise izz-i huzûrumuza arz olunub ilm-i şerîf-i cihân-ârâmız muhît ve şâmil oldu [...][23] olub eğer dostluk ve eğer düşmanlık için kimesnenin gelmesine ve gitmesine men ve edd yokdur hususan mabeynde emn ü amân ve sulh u salâh olmak müstelzim-i umûr-ı refâhiyet-i reâyâ olub daima zât-ı ma'delet-nehârımızın vüfur-efza âmilleri ol cânibe mutasarrıf olduğı ecilden südde-i gerdûn-izzetimiz tarafında olan murâdınız kabûl-i şahânem olub mümaileyh âdeminiz sizin tarafınızdan olan hizmeti kemâ-yenbagi edâ itmeğin ol cânibe müracât itdirildi İnşallah varıb vusûl buldukda tevki olunan husûsun husûline filhakika ilçiler gönderilmek melhûz işe yarar ilçiler gönderile ki ol cânîblerde tarafeynin emn ü amânı ve dostluğa lâyık olan ahvâl ve umûr ne ise söyleşilüb ber-karar ola tahriren fi evail-i şehr-i rebiyülahır sene-i ihda ve sebîn ve tisamie.

Be-makâm-ı
Dârü's-saltanatü'l aliyye
ve'l-Hilâfetü'n-nebiyye
Kostantiniyye
el mahmiyye

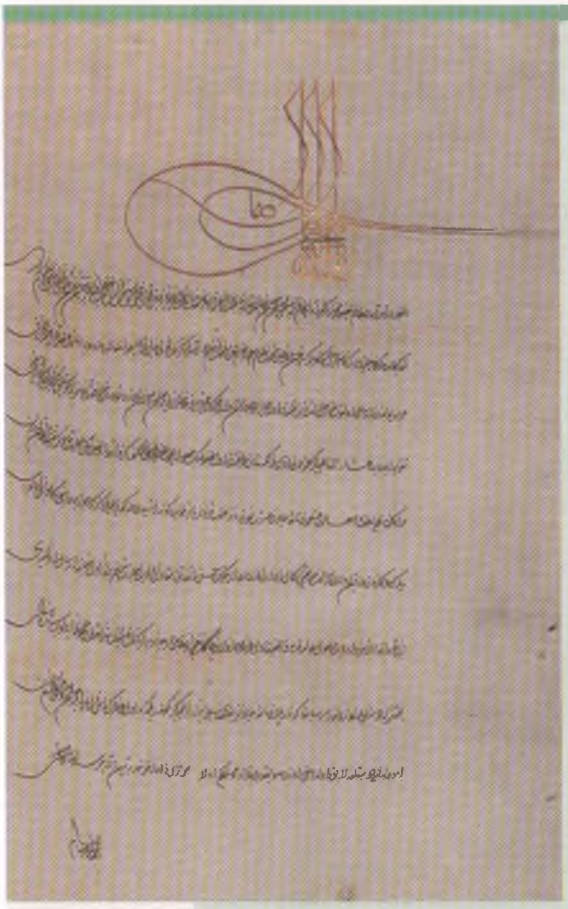
NÂME-İ HÜMÂYÛN 1'İN AÇIKLAMASI

[Tuğra]
Her zaman muzaffer Selimşah Han oğlu
[Sultan] Süleymanşah

Hıristiyanlığın ulu beylerinin övünç kaynağı, Hz. İsa taraftarları içinde yer alan itibar sahibi büyüklerin seçkini, Hıristiyan taifesinin işlerini kolaylaştıran, heybet ve onur sahibi, şan ve övüncün önderi olan Portekiz kralı Dom Sebastião -sonu hayırlara vesile olsun- şu anda, [sultanın bu] yüce buyruğu [elinize] ulaştığında bilinmelidir ki cümle âlemin sığınacağı yüce kapım ve mutluluk yuvası olan yüce katım ikbalin şereflenmiş başı ve hükümdarların kutlu sözlü makamıdır. İsa dininin ileri gelenlerinden olan Nikola Petro Koçinyo[24] aracılığıyla dostluk bildiren mektubunuz ulaşmış bulunmaktadır. Sadakat dolu

Osmanlı Sultanı Süleyman'dan Portekiz Kralı Dom Sebastião'ya giden Aralık 1563 (evâhır-ı rebiyü'l-ahır 971) tarihli nâme-i hümâyûn.

Portekiz Devlet Arşivi, Lizbon.

Osmanlı Sultanı Süleyman'dan Portekiz Kralı Dom Sebastião'ya giden Aralık 1563 (evâhır-ı rebiyü'l-ahır 971) tarihli nâme-i hümâyûn.

Portekiz Devlet Arşivi, Lizbon.

sözlerinizle, Hindistan taraflarında bulunan ülkeler için güvenli ve barış içindeki dostluğunuzun hükümdarlığıma layık olmasını istemektesiniz. Bu hususta sürekli mutluluğun eşiğinden ve yükselen yüceliğimizin izni [padişah buyruğuyla] bildirilmiştir. Gönderilen adamınız mutlulukta ısrar eden tahtımızda uğurlu sayılıp yanıtı ne ise ve mektubunuzda ne içerilmişse yüce huzurumuza arz olunmuş, dünyayı süsleyen kutsal bilişimiz ile etraflıca öğrenilmiştir. İster dostluk ister düşmanlık için olsun, kimsenin gelip gitmesine engel yoktur. Ayrıca aramızda güvenlik ve barışın olması halkların refahı için gereklidir. Her zaman adalet sahibi kapımızı zenginleştiren âmillerimiz o bölgeleri yönettiklerinden dünya gücünün eşiği olan kapımızdan isteğiniz şahânemce kabul edilip adı geçen adamınız sizin tarafınızdan olan hizmetin gereğince yerine getirmek için o taraflara iletildi. İnşallah ulaştığında yazılı [padişah buyruğu] olan hususların yerine getirilmesi için gerçekten elçiler göndermeyi düşünüyorsanız işe yarar elçiler gönderilmeli ki, o taraflarda karşılıklı güvenliğe ve dostluğa yakışan durum ve işler ne ise üstüne söyleşilmeli, bu sürekli olmalı.
Yüce hükümranlığın ve Müslümanların halifesinin korunan makamı: İstanbul [Kostantiniyye]. 18-27 Kasım 1563 (h. 971 yılı rebiülevvel ayının ilk on günü)

NÂME-İ HÜMÂYÛN 2

Süleymanşah bin Selimşah Han
el-muzaffer daima
[Tuğra]

İftihârü'l-ümerâi'l-izâmi'l-İseviyye muhtârü'l-küberâi'l- fihâm fi milleti'l-Mesihiyye muslih-i mesâlih-i taifeti'n-Nasrâniyye sâhib-i ezyâli'l-haşmet ve'l-vakar sâhib-i dâreyni'l-mecd ve'l-iftihâr Portukal kralı Don Sebastiyan Kral hutimet avâkıbihu bi'l-hayr tevkî-i refi -i hümâyûn vasıl olıcak malûm ola ki şimdiki hâlde dergâh-ı âlişân ve bârgâh-ı saâdet-destgâhımız ki merci'-i selâtin-i haşmet-nizâm ve melce'-i hevâkin-i rifat-fercâmdır âdemlerinüzden kıdvetü'l-âyânü'l-milleti'l-Mesihiyye Antônio Teixeira Azevedo[26] risâlet tarîkiyle diyâr-ı Hind'den Irak-ı Arab yolundan irsâl olunub cenâb-ı celâlet-meâbımız kablinden ol diyârlarda vâki olan memâlik-i mahrûsemiz hafızları yediyle sulh u salâh üzre dûdmân-ı hilâfet-penâhımızla dostluk itmek murâdınız olduğını takrîr idüb müşârünileyh ilçiler gelmezden evvel Frengistan tarafından ol husûsun husûli içün Nikola Petro Koçin[28] ile mektûbınız vârid olmağın âyîn-i saltanat-ı hümâyûnumuz muktezasınca vâki olan merâmınıza kalem-i lutf ve ihsânımızla meşhûn nâme-i hümâyûn-ı meserret-nümûn ve nüzhet-kurûnumuz yazılub gönderilmişidi mezkûr ilçilerinizin cevâbı dahi ana muvafık olub sizin tarafınızdan vâki olan risâlet hidmetini kemâl-i adâb üzre edâ itmeğin hüsn-i iltifâtımıza mukârin olup icâzet-i şerifimiz birle ol cânibe irsâl olındı İnşaallahü'l-cazz varub vusûl buldukta filhakîka ol taraflarda olan memâlikin nazm ve intizâmı ve reâyâ be berâyânın refâhiyet ve istirâhatları melhûz olub südde-i saadet-bahşımızla dostluk murâd olunursa sâbıka gönderilen nâme-i hümâyûnumuz muktezâsınca yarar ilçinüz gönderile ki ol tarafların emn ü emânı ile sulh u salâhı muradım olan umûr ne ise dostluğa lâyık olduğu üzre söyleşüb ber-karâr ve müstahkem ola tahriren fi evâhır-i şehr-i rebiyülâhır sene-i ihda ve sebin ve tisamie.

Be-makâm-ı Kostantiniyye
el-mahrûse

NÂME-İ HÜMÂYÛN 2'NİN AÇIKLAMASI

[Tuğra]
Her zaman üstün olan Selim Han oğlu
[Sultan] Süleyman Şah

Hıristiyanlığın ulu beylerinin övünç kaynağı, Hz. İsa taraftarları içinde itibar sahibi büyüklerin seçkini, Hıristiyanlık taifesinin işlerini kolaylaştıran, heybet ve onur sahibi, şan ve övüncün önderi olan Portekiz kralı Dom Sebastiyan[27] -sonu hayırlara vesile olsun- şu anda, sultanın bu yüce buyruğu elinize ulaştığında bilinmelidir ki görkemli sultanların başvuracakları ve sonu yüce hakanların sığınacakları yer olan şanlı kapımıza ve mutluluk yuvası huzurumuza İsa dininin ileri gelen adamlarınızdan Antonio Tesseri Azevedo[28] elçilik göreviyle Hindistan'dan ve Irak üzerinden ulaştı. [Ancak] yüce makamımız önceden o taraflarda bulunan ülkelerimizi koruyanlar tarafından barış ve iyilik üzerine hilafetin koruyucu hanedanı ile dostluk etmek muradınız olduğu bildirilip adı geçen elçiler gelmeden Frengistan tarafından o hususun gereği için Nikola Petro Koçin[29] ile mektubunuz ulaşmış, bu isteğinize hükümdarlığımızın gelenekleri gereğince lütufkâr sözler ve ihsanımızla dolu sevinç gösteren nâme-i hümâyûnumuz tarafınıza gönderilmişti. Adı geçen elçilerinizin yanıtları da ona uygun bir biçimde sizin tarafınızdan gelen elçilik hizmeti eksiksiz görgü kuralları ile eda edilmiş olup iltifatımıza yakın bulundu, yüce iznimizle o tarafa iletildi. Dileriz ki size ulaştığında o taraflardaki ülkelerin düzeni ve bütün halkların rahatça yaşamaları düşünülmüş olur. Mutluluk bağışlayan eşiğimizle dostluk kurmak isteniyorsa, önce gönderilen nâme-i hümâyûnumuz gereğince yarar elçiniz gönderilmelidir ki o tarafların korunması ve barışı için isteğim ne ise dostluğa layık olduğu üzere söyleşip ortak ve sağlam bir sonuç alınsın.
İstanbul, 7-16 Aralık 1563 (h. 971 yılı rebiülevvel ayının son on günü)

ekonomik menfaatlerin oluşturduğu emperyal politikalar Osmanlı ve Portekiz imparatorluklarının izlediği politikalardan farklıydı. Daha güçlü silahları vardı ve Asya ülkelerinin içine farklı becerilerle ve daha uzun vadeli olarak sızabilmişlerdi.

Yukarıda yansıtmaya çalıştığım bütün o tumturaklı ve mutluluk vaat eden sözlerle donatılmış ve her iki imparatorluğun merkezlerinden çok uzaklarda, kimileri ayrı din ve ırklardan oluşan ülkeleri yönetmeye ve paylaşmaya yönelik *nâme-i*

...İnşallah varıb vusûl buldukda tevki olunan husûsun husûline fiilhakika ilçiler gönderilmek melhûz işe yarar ilçiler gönderile ki ol câniblerde tarafeynin emn ü amânı ve dostluğa lâyık olan ahvâl ve umûr ne ise söyleşilüb ber-karar ola..."

hümâyûn'lar işte böyleydi. Bunca bağışlayıcı olduğunu ve bolluk sunduğunu ifade eden bir imparatorluğun (rakip imparatorluklarda olduğu üzere) vaatleri, sonraki yüzyıllarda anılan coğrafyayı kuşatan başka imparatorlukların "sulh" ve "salâh" için, "barış" için ve "demokrasi" adına ortaya koydukları diplomatik temaslardan ve askeri hareketlerden çok mu farklıydı? Hayır! Diplomatik ve teknik beceriler değişmiş olsa bile, anılan coğrafya için 16. yüzyıldan günümüze yansıtılan geçmiş imgesi, 21. yüzyıl başlarında yaşananlardan acaba çok mu farklı? Hayır!

SALİH ÖZBARAN
EMEKLİ ÖĞRETİM ÜYESİ, İZMİR

DİPNOTLAR

1 Osmanlı diplomatikası ve özellikle Hıristiyan hükümdarlar ve devlet adamlarına yazılmış mektupların nitelikleri için M. Kütükoğlu'nun ayrıntılı çalışmasına (*Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994) ve T. Gökbilgin'in daha kısa olan kılavuz kitabına (*Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul, 1979) bakılabilir.

2 Safvet, "Bir Osmanlı Filosunun (Sumatra) Seferi", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, cüz 10, s. 604-14 ve cüz 11, s. 678-83 (1327).

3 A. Galante, "Nouveaux documents sur les rapports turco-portugais au XVIme siècle", *Trabalhos da Academia de Sciencias de Portugal*, primeira série, tomo II, segunda parte, 1915, s. 139-153.

4 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt (3. baskı), Ankara: TTK, 1975, ss. 515-6.

5 S. Özbaran, "The Ottoman Türks and the Portuguese in the Persian Gulf, 1534-1581", *Journal of Asian History*, vol. 6/1, Wiesbaden 1972; S. Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu" *Tarih Dergisi*, sayı 31, 1977, s. 108; S. Özbaran, "An Imperial letter from Süleyman the Magnificent to Dom João III concerning proposals for an Ottoman-Portuguese Armistice", *Portuguese Studies*, vol. 6, Londra 1990.

6 Örneğin, Portekiz Devlet Arşivi'nde bulunan *Documentos Orientais* tasnifinde silik kısımları fazla olan ve Portekizceye de çevrilmiş 1541 tarihli bir name, ertesi yıla ait olan okunamayan kısımları fazla bulunan başka bir name ve 1563 ile 1565 yılları arasına rastlayan 11 Kasım 1564 (h. 5 Rebiülahir 972) tarihli bir name kopyası Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Mühimme Defterleri* içinde bulunmaktadır.

7 "Cartas do imperator dos turcos expressando a el rey Dom Sebastião...", *As Gavetas da Torre do Tombo* (ed. António da Silva Rego), vol. IV, Lizbon 1964, s. 465.

8 "Traductione dlla lettra la qualla scrive Sua Alteza gran seniore deli musulmani allo serenissimo ac illustrisimo seniore Sebastiano re di Portugallia etc.a" (*As Gavetas...*, s. 465).

9 Portekiz Devlet Arşivi *Torre do Tombo*'da (Gaveta XV, 14-20) bulunan bu belgeleri gönderen, Dr. António Manuel Lázaro'ya bu zahmeti için; ilgili arşiv yetkililerine de materyal ve verdikleri izin için teşekkür ederim.

10 A. C. Hess, "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of World War", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 4, No. 1, 1973, s. 55.

11 Burada ayrıntılarına girmediğim ve 16. yüzyılda Osmanlıları Hint Okyanusu'na taşıyan nedenler ve oralardaki yapılanmalar için sadece üç eser adı vermekle yetiniyorum: Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Cilt I: 1300-1600* (çev. H. Berktay), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000; Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004; S. Özbaran, *Ottoman Expansion towards the Indian Ocean in the Sixteenth Century*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2009.

12 Dejanirah Couto'nun yol gösterici bir makalesi için bakınız: "L'espionage Portugais dans l'Empire Ottoman au XVIe siècle", *La Decouverte, le Portugal et l'Europe*", Paris, 1980, ss. 243-267.

13 "Duarte Catanho: Espião e Embaixador (1538-1542)", *Anais*, II série, vol. 4, Lizbon 1953, ss. 123-140.

14 Özbaran, *Yemen'den Basra'ya*, ss. 139-42.

15 Özbaran, *Yemen'den Basra'ya*, s. 142.

16 Özbaran, *Yemen'den Basra'ya*, s. 157.

17 Bu ve diğer nâmeyi okuyup birkaç kelime üstünde düzeltme öneren meslektaşım ve dostum Aydoğan Demir'e teşekkür ederim.

18 Sultan I. Selim döneminden Sultan III. Ahmed (III. Mehmed hariç) tuğrada yer verilen "şah" kelimesi bir unvan değildir; bu iki padişahın isimlerinin birer parçasıdır, aynen 'Şehinşah ve Alemşah' adlarında olduğu gibi (Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 74).

19 Portekiz kralı Dom Sebastião.

20 Okunamayan bir sözcük.

21 Makalem içinde yansıttığım İtalyanca çeviride Nicolo Petro Coctinno olarak geçmektedir.

22 Bozulmuş, okunamayan kısım.

23 Bozulmuş birkaç sözcük.

24 Bakınız yukarıda not 21.

25 Nâme-i hümâyûnda yazılı olan adı tam okuyabilmek zor görünmektedir. Burada yansıtılan isim İtalyanca çevirisinde kayıtlı olandır.

26 İtalyanca çevirisinde Nicolo Petro Coctinno olarak geçmektedir.

27 Dom Sebastião.

28 Osmanlıca metinde bu adı doğru okumak zor; buraya yerleştirdiğim isim mektubun İtalyanca çevirisinde geçen isimdir.

29 İtalyanca çevirisinde Nicolo Petro Coctinno olarak geçmektedir.

30 *As Gavetas*, V, s. 137.

31 Diogo do Couto, *Da Ásia*, Decadas VII, Capitulo V, Lizbon, 1786, s. 44.

32 Divân-ı Hümâyûn ruus kalemi, Kamil Kepeci tasnifi, 218, s. 69.

33 *As Gavetas...*, vol.V, s. 137.

34 Salih Özbaran, "Osmanlı ile çağdaş bir okyanus gücü: Portekiz İmparatorluğu", *Toplumsal Tarih*, sayı 194, Şubat 2010, s. 20.

35 "As diferenças religiosas nunca constituíram razão impeditiva para as ligões comerciais; ... o choque de interesses económicos é que impediu no Oriente um possível convívio entre cristãos e muçulmanos. Por nossa parte estamos convincidos de que essa luta seria inevitável mesmo que as duas forças imperialistas em presença seguissem a mesma fé religiosa" (Luís de Albuquerque, "O domínio Português do Índico e a reposta Turca", *Estudos de História*, vol. V, Coimbra 1977, s. 235.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

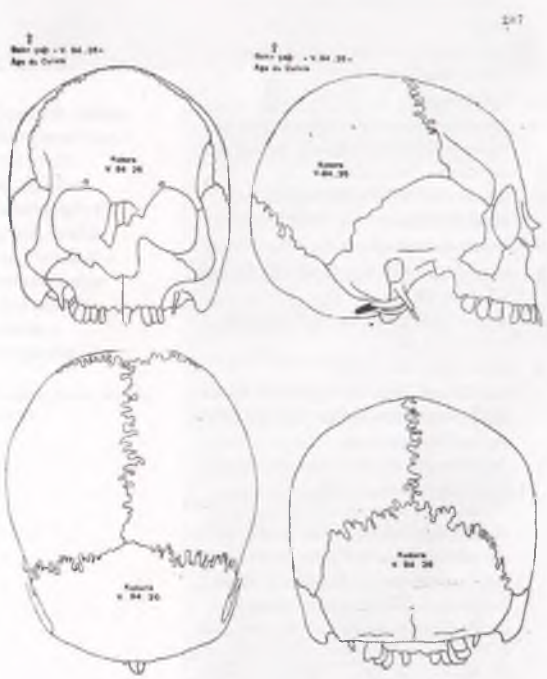

ERKEN CUMHURİYET'İN BİLİMİ: ANTROPOLOJİ

TÜRKİYE'DE FİZİK ANTROPOLOJİNİN DOĞUŞU

ZAFER TOPRAK

Atatürk, bilim konusunda son derece duyarlı bir devlet adamıydı. Bu, bir bağlamda pozitivist bir anlayışla eğitilmiş oluşundan kaynaklanıyordu. Her türlü hurafe, ya da itikata karşı bilimi "şiar" edinmek gerektiğine inanıyor, ülkenin geri kalmışlığının temel nedenlerinden biri olarak yükseköğretim kurumlarının çağdaş bir kimlik kazanamamalarını gösteriyordu. Nitekim 1933 Üniversite Reformu bu tür kaygılarının bir ürünüydü.

1930'lu, yıllarda yapılmış kafatası çizimleri.

Antropoloji bilim dalı Cumhuriyet Türkiyesi'nde akademik bağlamda ilk gündeme gelen bilim dallarından biri, hatta ilki oldu. Bu nedenle Türkiye'de antropoloji Cumhuriyet ile yaşıttır. Ancak o günün antropolojisi bugünlerde yaygın olan toplumsal ve kültürel antropolojiden farklı bir alanı kapsıyordu. Dönemin Kıta Avrupası'nda yaygın olan fizik antropoloji Cumhuriyet Türkiyesi'nin güncel kaygılarına çözüm getiren bir bilim dalıydı. II. Dünya Savaşı ertesine kadar fizik antropoloji gözde bir alan olarak kaldı. Yerini giderek toplumsal ve kültürel antropolojiye bıraktı.

Türkiye'de de fizik antropoloji ilk evresinde görece "bağımsız" bir nitelik taşısa da zamanla "devlet bilimi"ne dönüştü. Zira, fizik antropolojiye devlet sahip çıktı; gelişiminde Atatürk bilfiil önayak oldu. 30'lu yılların kültür devriminde fizik antropoloji bulguları yol çizdi. Tarih ve dil alanındaki çalışmalarının geri planında 30'lu yılların fizik antropoloji bulguları yer aldı.

Atatürk, bilim konusunda son derece duyarlı bir devlet adamıydı. Bu, bir bağlamda pozitivist bir anlayışla eğitilmiş oluşundan kaynaklanıyordu. Her türlü hurafe ya da itikada karşı bilimi "şiar" edinmek gerektiğine inanıyor, ülkenin geri kalmışlığının temel nedenlerinden biri olarak yükseköğretim kurumlarının çağdaş bir kimlik kazanamamalarını gösteriyordu. Nitekim 1933 Üniversite Reformu bu tür kaygılarının bir ürünüydü. Çağdaş uygarlık, Atatürk'ün deyişiyle "muasır medeniyet" düzeyine ulaşmak, ancak bilimin yol göstericiliğiyle mümkündü. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" Atatürk'ün özdeyişlerinin başında yer aldı. Bu tür bir anlayış somut adımların atılmasını gerektirecekti. Bu nedenle de "medrese" anlayışına karşı "üniversite"yi savundu. Darülfünun'u bile yetersiz buldu. 1933 Üniversite Reformu'yla Türkiye'de gerçek anlamda çağdaş bilimin temelleri atıldı. Bu süreçte, Hitler Almanyası'ndan kaçan, kurtulan bilim adamlarının katkıları büyük oldu.

Atatürk, inşa edilen bir ulus devletin başındaydı ve tarihe meraklı bir kişiydi. Onun için tarihsel geri planı olmayan bir ulusun yaşama şansı yoktu. Çankaya'daki kitaplığın önemli bir kısmı tarih içerikli eserlerden oluşuyordu. Ancak Atatürk, aynı zamanda tarihin işlevsel niteliğine inanıyordu. Tarih, dünü irdeleyen, ancak yaşanan güncel evreyi anlamaya yönelik bir bilim alanıydı. O nedenle mutlak bir tarih bilgisinden söz etmek olanaksızdı. Günün koşulları tarihsel gerçekleri de farklı kılabiliyordu. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih anlayışında gözlemlenen dönüşüm bu tür kaygıların ürünüydü. Cumhuriyet'in inşa sürecinde karşılaştığı iç ve dış sorunlar tarihçilikte de farklı yönelimleri gündeme getirdi. Bunu belirgin bir biçimde Atatürk'ün düne bakışında gözlemlemek mümkündü. Atatürk'ün

cumhurreisi olduğu on beş yıl içinde tarih yazımında gözlenen dönüşüm, bir diğer deyişle ikilem, tarih biliminin işlevselliğinin somut kanıtıydı.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin bilimsel omurgası sosyoloji idi. 1908 ile birlikte Durkheim Osmanlı bilimine damgasını vurmuştu, Ziya Gökalp onun müridi idi. **Türkçülüğün Esasları** *Durkheim sosyolojisinden damıtılmıştı. Cumhuriyet, 1929 Buhranı ve neden olduğu Avrupa'nın toplumsal çöküntüsü ile bir kırılma noktası yaşadı. Sosyoloji yerini antropolojiye bıraktı. Durkheim'ın yerini Pittard aldı.*

1929 DÜNYA BUHRANI VE ALTERNATİF AYDINLANMA

1920'lerin Gazi'si ile 1930'ların Atatürk'ü tarihe, tarih yöntemine, tarih yazımına farklı açılardan baktılar. İki dünya savaşı arası iki on yılın Cumhuriyet ders kitaplarında da bu ikilemi görmek mümkündür. Milli Mücadele ertesi ulus devlet kuruculuğunun geri planında Aydınlanma çağının felsefesi vardı. Bu anlayış bir ölçüde II. Meşrutiyet'in dönüşümcü kurgusunun bir ürünüydü. Rousseau, Montesquieu, Voltaire gibi 18. yüzyılın düşünürleri Jön Türkleri etkilemiş, 1908 bir anlamda 1789 özlemiyle gündeme gelmişti. Gazi'nin özellikle ulusal egemenlik anlayışı ya da o günkü deyişle "hakimiyet-i milliye" görüşü büyük ölçüde Rousseau'dan esinlenmişti. Nitekim kendisi de bunu dile getirmişti. Aydınlanma felsefesi somutta Fransız III. Cumhuriyet'inin pozitivist ve Radikal Parti çevrelerinin solidarist içeriğiyle pekiştirildi. 1920'ler Türkiyesi, büyük ölçüde III. Cumhuriyet Fransası'nın aydınlanmacı, laik özlemlerini gündemine taşımıştı.

Nitekim o tarihte okutulan tarih ders kitapları da büyük ölçüde Fransa tarihi yörüngeliydi. Özellikle Ali Reşad'ın külliyatı Fransız Devrimi ekseninde kurgulanmıştı. Gazi de Fransız Devrimi'ne yakın ilgi duymuş, demeçlerinde birkaç kez Fransız Devrimi'nin ne denli önemli dönüşümlere neden olduğunu vurgulamıştı. Ancak, yine de Gazi 20'li yıllarda giderek güçlenen "premordial" ya da ilkçi diye nitelenebilecek "millî" tarih anlayışına ilgi duyuyordu. Bu, bir anlamda hilafet ve saltanatın kaldırılışı ertesi ulus anlayışını İslam öncesi bir tabana oturtma girişimiydi. İşte bu noktada Gazi, giderek "tarih"i daha derinliklerde aramaya yönelecek "ön tarih"e, bununla birlikte antropoloji ve arkeolojiye ilgi duyacaktı. Bundan böyle tarih kitapları mitsel ya da söylencesel Nuh peygamberin tufan öyküsü yerine antropolojik ve tarihöncesi arkeolojik bulgularla başlatılacaktı. Bilim kanıt üzerine kurulmalıydı; gerektiğinde yanlışlanabilmeliydi.

Bu köklü yönelimde Avrupa'nın iki dünya savaşı arasında geçirdiği buhranın da önemli rolü olacaktı. Avrupa, Cihan Harbi ertesi dünya ölçeğinde üstün konumunu ABD'ye kaptırmıştı. "Düvel-i muazzama" uzun yıllar Cihan Harbi'nin yaralarını bir türlü saramamıştı. Kısaca Avrupa toparlanamıyordu. Almanya üzerinde ezici bir baskı unsuru olan savaş tazminatı Avrupa'nın savaşı kazanan ülkelerini de bir çıkmaza sokacaktı. Kısa bir süre altın esası üzerine kurula para sistemi tekrar canlandırılmak istenecekse de, 1929 Dünya Buhranı nedeniyle ABD'de tetiklenen kapitalizmin içine düştüğü girdap Avrupa'yı da yutacaktı. Artık ne kapitalizm, ne de demokrasi Cihan Harbi öncesi cazibesine sahipti. Dünya giderek küresizleşiyor, ülkeler kendi içlerine kapanıyordu. Avrupa'da halkın temsilcisi meclisler birbiri ardı sıra kapanıyor, otoriter, giderek totaliter rejimler kitlelere sesleniyordu. Faşizm, nasyonal sosyalizm, Bolşevizm "modernite" için kısa yol arayışı içersindeydi. Aydınlanma çağı sona ermişti. Bir anlamda "karanlık çağ" ya da "katastrof çağı" hüküm sürmeye başlamıştı. Artık geçmişte özlemle bakılan Avrupa kültürüne güven sarsılmıştı. Avrupa akademik çevrelerinde bile alternatif aydınlanmalar aranıyordu. Özellikle uygarlıkların doğuşu ya da ön tarihe bakış Avrupa'dan Asya'ya doğru bir yönelimi tetikliyordu. Uygarlıkların uzak geçmişi ise fizik antropolojinin alanına giriyordu. Avrupa'da fizik antropoloji çalışmalarının uzun yıllardır Avrupa dışı arayışlar içerisinde oluşu bu sürece

Mustafa Kemal Darülfunun sınavlarından sonra öğrencilerin arasında, 2 Temmuz 1933.

Cumhuriyetin 75 Yılı. YKY cilt 1.

ivme kazandırmıştı. Irk temelli tarih anlayışı Fransız Devrimi'nin gönül bağı üzerine kurulu ulus kurgularını sorgulamaya başlamıştı. Avrupa'da yaşanan bunalımın yankılarının Türkiye'ye de ulaşması gecikmedi. 30'lu yılların başında yayınlanan dört ciltlik tarih kitaplarının ilk baskısında çağdaş Avrupa üzerine tek bir satır yer almıyordu. Fransız Devrimi tümüyle unutulmuştu.

Bu arada Avrupa'da hâlâ birçok ders kitabında ırklar Urallar ve Himalayalar'ın set çektiği üç ırk anlayışına göre yazılıyordu. Tarihöncesinde Urallar'ın batısı beyaz ırk, doğusu sarı ırk; Himalayalar'ın güneyi siyah ırkın doğduğu coğrafyalar olarak tanımlanıyordu. Türklerin payına sarı ırk düşüyordu. Afet (İnan) Hanım'ın Dame de Sion'da öğrenciliği sırasında bu tasnif onuruna dokunmuş, Gazi'ye bu konuda yakınmıştı. Milli Mücadele'de savaş alanında bir zafer kazanılmış ama Batı'da Türklere karşı oluşmuş olan zihniyet değişmemişti.

DURKHEIM SOSYOLOJİSİNDEN FİZİK ANTROPOLOJİYE

İşte bu gelişmeler ışığında Gazi, Durkheim sosyolojisinden uzaklaşıyor, giderek antropolojiye ilgi duyuyordu. Özellikle 1927'de İstanbul'a geldikten sonra Avrupalı fizik antropologlarıyla tanışma, onların görüşlerini alma fırsatı bulmuştu. Bunlardan biri dünyaca ünlü Fransız fizik antropoloğu H. V. Vallois idi. Paris'te *Institut de paléantologie humaine*'in, Paris Beşeri Paleontoloji Enstitüsü müdürlüğünü yapmış olan H. V. Vallois Gazi'nin gösterdiği başarıya, yaptığı reformlara hayran kalmış bir bilim insanıydı. Nitekim bu konuda kişisel görüşlerini ülkemiz antropologlarından Prof. Dr. Metin Özbek bizzat dinleme fırsatı bulmuştu. Vallois, Gazi'nin antropolojik araştırmalara ne kadar duyarlı olduğunu ve kendisiyle bu çerçevede görüşmeler yaptığını Metin Özbek'le her karşılaşışlarında aynı heyecanla anlatacaktı. Davet edildiği İkinci Tarih Kongresi'nde Atatürk'ün bilfiil kongrede hazır bulunması Vallois'yı büyük ölçüde etkilemişti; Gazi hasta olmasına rağmen bastonuna dayanarak salona girmiş ve tüm bildirileri büyük bir dikkatle sonuna kadar izlemişti. Gazi'nin tanıdığı bir başka ünlü fizik antropolog Marc Sauter idi. İsviçreli antropolog Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda İstanbul'a gelmiş, Atatürk ile sohbet etme fırsatı bulmuştu. Marc Sauter'ın çalışma odasında duvarda asılı olan Atatürk portresi onun Gazi'ye karşı duyduğu hayranlığın bir kanıtıydı. Metin Özbek söz konusu antropologlarla ilgili olarak şu gözlemde bulunuyordu: "Ne ilginçtir ki, dünyaca ünlü bu araştırıcılar kendi ülkelerinin o dönemlerdeki cumhurbaşkanlarıyla hiç görüşme ortamı ve fırsatı bulamadıkları halde, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ile antropoloji alanında sohbet edebiliyorlardı. İşte Atatürk'e duydukları hayranlık buradan kaynaklanıyordu."[1]

Atatürk ulus inşa sürecinde İttihatçıların aksine, zamanla sosyolojiyi bir kenara bırakmış, antropolojiye gönülden sarılmıştı. 1908'in gerçekleriyle 1930'larınkiler farklıydı. 20. yüzyılın başında Avrupa altın çağını yaşıyordu. Avrupa'ya öykünmek, onu örnek almak son derece doğaldı. Ancak Balkan Harbi, ardından Cihan Harbi ertesi Osmanlı Avrupa'daki topraklarını yitirmiş, Milli Mücadele ertesi geriye Anadolu kalmıştı. Anadolu Cumhuriyet'le birlikte ayrı bir önem kazandı. Nitekim Milli Mücadele Anadolu topraklarında verilmiş, Ankara, Anadolu'nun kalbinde başkent olarak benimsenmişti. Ankara'nın kalıcı başkent olacağı benimsendikçe, bundan böyle İstanbul merkezli bir tarih anlayışından uzaklaşılarak Anadolu eksenli bir tarih bilinci oluşturulması gerekiyordu. Atatürk için İstanbul

"uhrevi", Ankara ise "dünyevi"ydi. Laik devlet ancak Ankara'dan kurulabilirdi. Atatürk'e göre, İstanbul Anadolu'yu dışlayan bir payitahttı. Ulusal kimliğin İstanbul'dan inşa edilmesi olanaksızdı.

Batı kaynaklarına göre Anadolu topraklarında geçmiş zamanlarla tarihe iz bırakacak uygarlıklar yaşamıştı. Bu uygarlıkların beşeri unsurları üzerine kurulacak yeni bir tarih anlayışı alternatif bir "aydınlanma" anlayışını gündeme getirebilirdi. Anadolu'nun ören yerleri bu uygarlıkları kanıtlayacak zengin bir birikime sahipti. Bu nedenle geçmişin maddi uygarlığı arkeoloji, beşeri kimliği ise antropoloji sayesinde gün ışığına çıkarılabilirdi. Anadolu halklarının iskelet kalıntıları gerek arkeologlar, gerekse fizik antropologlar için geniş bir çalışma alanı oluşturuyordu. Arkeoloji ve antropoloji 30'lu yıllardan itibaren Türkiye'de hızla gelişecek bilim dalları olacaktı. Gerek antropoloji, gerek arkeoloji Atatürk'ün gözde bilim alanlarını oluşturacaktı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 30'lu yılların ortalarında kurulurken sosyoloji bölümüne yer verilmedi. Oysa Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılında Ankara'da toplanan ve bir tür "bilimler akademisi" olarak düşünülen Hars Heyeti'nin Ankara'da kurulacak bir üniversite için düşündüğü ilk fakülte "içtimaiyat fakültesi" idi. Cumhuriyet Türkiyesi'nin bilimsel omurgası sosyoloji idi. 1908 ile birlikte Durkheim Osmanlı bilimine damgasını vurmuştu. İttihatçı ideolog Ziya Gökalp onun müridi idi. *Türkçülüğün Esasları* Durkheim sosyolojisinden damıtılmıştı.

Daha Cumhuriyet kurulmadan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti'nin yayınladığı ilk çevirilerden biri ise Durkheim'in "Toplumsal İş Bölümü" adlı ünlü eseriydi. A. Midhat Medya tarafından *İçtimai Taksim-i Amel*[2] başlığıyla yayınlanan bu eser İngilizcesinden on yıl önce Türkçeye kazandırılmıştı.

Ancak Cumhuriyet, 1929 Buhranı ve neden olduğu Avrupa'nın toplumsal çöküntüsü ile bir kırılma noktası

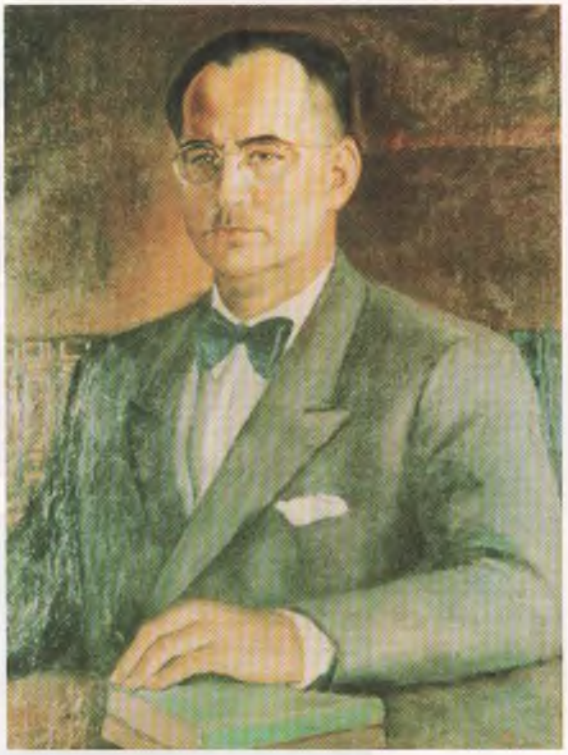

yaşadı. Sosyoloji yerini antropolojiye bıraktı. Emile Durkheim'in yerini Eugène Pittard aldı. 30'lu yıllarda sosyolojiden antropolojiye geçiliyor, tarih anlayışı ise çok daha geniş bir bağlamda yorumlanıyor, tarihöncesi arkeolojik çağlar da tarih kapsamına alınıyordu. Türkiye'de kazıları o güne kadar yabancılar yürütmüştü. Ülkede doğru dürüst arkeolog yoktu. Ancak Cumhuriyet'le birlikte yurtdışına eğitim göremeye, arkeolog adayları gönderilebilecekti.

TÜRKİYE ANTROPOLOJİ TETKİKAT MERKEZİ

Antropoloji, daha doğrusu fizik antropoloji İstanbul tıp çevrelerinde daha 20'li yıllarda geliştirilmeye başlanmıştı. Sanıldığının aksine, fizik antropoloji Ankara'dan bağımsız olarak İstanbul'da tıp camiasının kendi çabalarıyla gündeme gelmişti. "Devlet bilimi" oluşu ancak 30'lu yıllarda gerçekleşecekti.

Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi, Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra, 1925 yılında İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde kurulmuştu. Kurucuları Prof. Dr. Nurettin Ali Berkol, Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Prof. Dr. Süreyya Ali, Prof. Dr. Mouchet ve Prof. Dr. İsmail Hakkı idi. Enstitü'nün kuruluş amacı toplumsal mühendislikti. Her ne kadar, Metin Özbek, makalesinde Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi'nin bizzat Atatürk'ün talimatı üzerine kurulduğunu belirtiyorsa da, biz o kanıda değiliz. Atatürk'ün o tarihler-

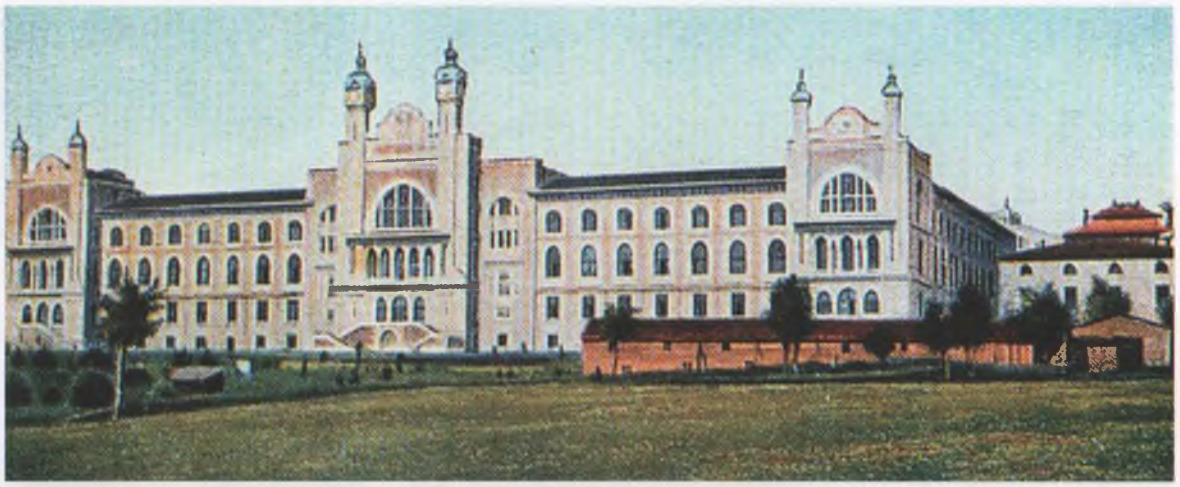

Şevket Aziz Kansu.

de antropoloji konusunda bilgisi olduğuna dair herhangi bir kanıt yok. Türkiye'de de hekimlerin dışında antropoloji bilgisine sahip kimsenin olduğunu sanmıyoruz. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı olarak *Liseler İçin Kabul Olunan Antropoloji Levhalarına Mahsus İzahnameler* adlı bir broşür yayımlanmışsa da bu, liselerde muhtemelen biyoloji derslerinde kullanılan insan iskeleti ile ilgili kemik bilgilerini içeren bir listeydi.[3]

Darülfünun o tarihlerde kendi bildiğini okuyan bir yüksek eğitim kurumuydu. Cumhuriyet'i bile yeterince benimsememişti. Atatürk bu nedenle daha Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Ankara'da Darülfünun'a alternatif arayışlar içerisine girmişti. Nitekim, 1925'te Hukuk Mektebi'ni kurmuş, Halkalı Ziraat Mektebi'nin yerine yine Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü kurmuş, ve 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bir "alternatif" olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni açmıştı. Türk Antropoloji Enstitüsü'nün önemine binaen onu da bu fakültenin bünyesine aldırtmıştı.

Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi çevresine göre, Anadolu toprakların-

Bir kartpostalda Tıbbiye Mektebi binası.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Cilt 4.

Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde antropoloji laboratuvarından bir köşe.

da "düvel-i muazzama"ya karşı zafer kazanılmış, gelişim sürecinde olan bir "millet" ortaya çıkmıştı. O halde Türklere özgü bir dizi vasfın olması gerekiyordu. Türk "ırkı" da dünya milletleri arasında seçkin konumunu elde etmek durumundaydı. Antropolojinin görevi bunu bilim düzeyinde ortaya koymaktı. Genç bilim insanlarını bu alana yöneltmek gerekiyordu. Önce bu alandaki kuramsal birikim enikonu irdelenecek, ardından bilfiil araştırmalara geçilerek Türkiye'de bir enstitü çatısı altında "*fiziyolojiyaî antropoloji*" yani fizik antropolojinin temelleri atılacaktı. Antropolojinin diğer boyutları, Edebiyat, Hukuk ve Fen fakültelerindeki meslektaşlara bırakılacaktı. Ancak son kertede antropoloji alanında Darülfünun bünyesinde oluşan birikim bir senteze tabi tutulacaktı. Enstitü çatısı altında yetiştirilecek olan öğrenciler, enstitünün uzmanları olarak Anadolu'nun dört bir yanına dağılacak yerinde incelemelere girişeceklerdi. Anadolu'ya giden sivil ve asker doktorlar daha enstitünün kuruluş aşamasında bu görevi üstlenmişler, topladıkları bulguları enstitüye göndermeye başlamışlardı. Yavaş yavaş Anadolu'da bir bilim ağı oluşturulacak, araştırmalar çoğalacak ve "Türk antropolojisi" gündeme gelecekti.

Hemen hatırlatalım "ırk" sözcüğü o günlerde bugünkünden farklı bir anlamda kullanılıyordu. "Irk" ve "millet" sözcükleri neredeyse eşanlamlıydı. "Millet" sözcüğü uzun yıllar gayri Müslim cemaatler için kullanıldığı için uzun yıllar kullanımında çekince oluştu. Türk Ocakları kurulurken ilk nizamnamesinde "ırk" sözcüğünü kullanmış, bunu bir süre sonra bırakmak zorunda kalmıştı. Kısaca, ırk sözcüğü Batı'da kullanılan "race" ve "nation"ın bir halitası idi.

Türkiye'de antropoloji bilimi böylece Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesi binasının mütevazı bir odasını işgal eden Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi ile doğmuş oluyordu. Enstitü'nün ilk dört yılı başta Karacaahmet olmak üzere İstanbul'daki Müslüman mezarlıklarından toplanmış olan kafatasları üzerinde ölçümlerle geçmiş, bu ilk verilerden genel sonuçlar çıkarılmıştı. Bu devirde keza İstanbul'daki Müslüman, Rum, Ermeni, Musevi okul öğrencilerinin gelişimlerine ait karşılaştırmalı incelemeler yapılmıştı. Bütün bu ilk incelemeler, 1925'ten itibaren çıkarılmaya başlanan *Türk Antropoloji Mecmuası*'nın ilk yedi sayısında Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmıştı. [4]

BEYNELMİLEL ANTROPOLOJİ VE PREHİSTORİK ARKEOLOJİ KONGRESİ

Türk Antropoloji Mecmuası 22 sayı yayımlandı. Bu sayılardan bazıları çift, sonuncu sayısı ise dört sayı birlikte çıktı. Sonuncu sayısının ayrı bir özelliği vardı. 1939 yılında Türkiye'de ilk kez uluslararası bir bilimsel toplantı yapılacaktı. Türkiye'nin antropoloji alanında kat ettiği yol dünya bilim çevrelerince takdirle karşılanmış ve 1937 yılında Bükreş'te toplanan 17. Uluslararası Antropoloji ve Ön-Tarih Arkeoloji Kongresi'nde bir sonraki kongrenin Türkiye'de yapılmasına karar verilmişti. 18 ile 25 Eylül 1939 tarihleri arasında Ankara ve İstanbul'da toplanmasına karar verilen kongrenin hazırlık çalışmaları Şevket Aziz Kansu'nun başkanlığında yürütüldü. Kongrede sunulacak tebliğlerinin bir kısmı *Türk Antropoloji Mecmuası*'nın 19-22 [Eylül 1939] sayısında yayımlandı. 348 sayfalık bu sayı derginin son sayısını oluşturacaktı.[5] Bu sayıda yer alan tebliğler Türk katılımcılarınkiydi. Büyük ölçüde yabancı katılımcıların tebliğleri ise On Sekizinci Beynelmilel Antropolo-

ji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi yayını olarak yine 1939 yılında kitap haline getirildi. [6] Yine bu kongre için Şevket Aziz Kansu, Türk Antropoloji Enstitüsü'nün tarihçesini hazırladı. [7] Türkiye'ye bilim dünyasında büyük bir prestij getirecek bu kongre II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine ertelendi. Dünya Savaşı ilki gibi uzun sürdü ve kongre tebliğleriyle birlikte unutulup gitti.

Haydarpaşa'da, bu ilk aşamanın ardından olgunluk evresi gelmişti. Bu aşamada antropolojik incelemeler bu alanda ihtisas sahibi unsurlara devredilmiş, ayrıca akademik alanda antropoloji eğitimine başlanmıştı. Bu ikinci evrenin yapılanmasında Şevket Aziz [Kansu]'nun ayrı bir yeri vardı. İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi İkinci Dahiliye Seririyatı asistanı Dr. Şevket Aziz Kansu İstanbul Darülfünunu tarafından fizik antropoloji sahasında ihtisas görmek üzere 1927 yılında burslu olarak Paris Antropoloji Okulu'na gönderilmişti. Dr. Şevket Aziz Kansu bu okulda derslere devam etmiş, Paris Yüksek Etüdler Okulu [Ecole des Hautes Etudes) Broca Antropoloji Laboratuarı'nda "Yeni Kaledonyalılarla Afrika Zencilerinin Kafa Morfolojileri [Etude morphologique des crânes néocalédonienne et des nègres africains) konusunda yaptığı araştırmayı 4 Mart 1929'da jüri önünde savunmuş ve bu okuldan "Diplôme des Sciences Anthropologique" belgesiyle yurda dönmüştü.

1929 yılı sonbaharında Darülfünun Tıp Fakültesi bünyesinde antropoloji müderris muavinliği açılmış ve yapılan sınav sonucu Dr. Şevket Aziz Kansu bu göreve atanmış ve 1933 Üniversite reformuna kadar bu görevde kalmıştı. Üniversite Reformu'yla Antropoloji Enstitüsü, Tıp Fakültesi'nden Fen Fakültesi'ne nakledilmişti. Şevket Aziz Kansu da bu fakülte bünyesinde açılan Antropoloji Kürsüsü'nde antropoloji profesörü olmuştu. Şevket Aziz Kansu, 1935 sonbaharına kadar Fen Fakültesi taşınan enstitüde çalışmıştı. Bu arada üniversite programında resmi olarak yer alan antropoloji ve etnoloji derslerini vermişti. Nitekim antropoloji derslerinin notları daha sonra *Antropoloji Dersleri I - Beşeri paleontoloji ve prehistorya malûmatı* başlığı altında yayınlanmıştı.[8] 1935 yılı sonbaharında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte bir kez daha yer değiştirmiş, Enstitü bünyesindeki tüm mal varlığı ve kadrosu Ankara'nın yolunu tutmuştu.

Antropoloji eğitimi resmi ve kapsamlı bir mahiyette 1933 yılında Üniversite Reformu ile gündeme gelmişti. Bununla birlikte daha Darülfünun aşamasında Tıp Fakültesi bünyesinde serbest antropoloji konferansları düzenlenmişti. 1930-1931 ders yılında teorik ve uygulamalı iki kısımdan oluşan bir antropoloji kursu açılmıştı. Derslerin kuramsal [nazarî] bölümünde "beşer uzviyetinin mukayeseli tarihi; "normal ve marazî morfolojinin esasları (veraset ve ırk); bünye ve karakterler hakkında halihazır malûmatımız" ve "tıp ve antropoloji" başlıkları altında dört ana tema işlenmişti. Uygulamalı [amelî] bölümde ise kan zümreleri incelenmiş, kraniyometri, sefalometri ve antropometri ilkeleri işlenmişti. Öte yandan Darülfünun öncesi 1931-1932 ders yılında "Antropolojinin Tarifi, Tarihi, ve Tetkikat Sahası"nı kapsayan Fizik Antropoloji konferansları devam etmişti. Bu konferanslarda da dört ana bölüm oluşmuştu. İlki "Beşer şeklinin tetkikine medhal" ve "biometri, antropometri" işleniyordu. Burada belgelerin toplanması, belgelerden yararlanma yöntemleri görülüyordu. İkinci bölüm "Şekl-i beşer" idi. İnsanın genel yapısı hakkında bilgi veriliyor, insan morfolojisinin cinslere göre incelenmesi, insanın fiziki oluşumu ve gelişimi bu bölümün içeriğini oluşturuyordu. Üçüncü bölüm "neşvünema" diye nitelenen gelişim süreciydi. Son bölümde ise demografi ve istatistik hakkında temel bilgiler veriliyor, laboratuvar incelemeleri yapılıyordu.[9]

Antropoloji Kürsüsü dersleri daha kürsü Ankara'ya taşınmadan olgunlaşmıştı. Müfredat "antropolojinin tarifi, taksimi ve tarihi ile başlıyor, "fizik antropoloji" ile devam ediyordu. Fizik antropolojide öğrencilere zoolojik antropoloji bilgisi veriliyor, primatlar, dimağ, iskelet, beşer ve antropoidlerin iskelet yapısı işleniyordu: Kronoloji, bugünkü primatlar ve fosil maymunlar; pitekantrop, si-

Gazi ve İnönü'nün tebrik mesajları:

Türkiye Cumhuriyeti Başkitabeti
Ankara 17-11-341
İstanbul Darülfünun Emini Dr.
Nureddin Ali Beyefendiye

14 – Teşrin-i sânî – 341 tarihli mektubunuzla irsal buyurulan Antropoloji Müessesesi'nin ilk eserini memnuniyetle aldım. Türk'ü ve Türk hey'et-i ictimaiyyesini tetkik gayesini istihdâf eden müesseseye kıymetli mesaisinde muvaffakiyet temenni ederim Efendim.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

İsmet Paşa
Azizim Nureddin Beyefendi,

Muhterem müderrislerimizin himmetleriyle teşekkül eden Türk Antropoloji Müessesesi'nin neşrine muvaffak olduğu eseri memnuniyetle aldım. Darülfünun'umuzun bu sahadaki mesaisiyle dahi pek kıymeddar bir hizmet ife edeceğinden ümidvarım. Temenni-i muvaffakiyyat ederim Efendim.

19 – Teşrin-i sânî – 341
İsmet

nantrop, üçüncü zaman adamı sorunu, alt pleistosen adamlar, neandertal adamı, Ren geyiği çağı adamları, Avrupa'dan başka kıtalarda keşfedilen fosil adamlar hakkında bilgi beşer paleontolojisinde kapsanan konulardı. Programın diğer bir boyutu tarihöncesi, yani "prehistoire" bilgi birikimiydi. Tarihöncesi göçler, alt paleolitik, orta paleolitik, üst paleolitik, mezolitik kültür, Bakır, Tunç ve Demir çağları müfredatın dördüncü kesimini oluşturuyordu.[10]

Irk sorunları ayrıntılı bir biçimde programın etnoloji bölümünde irdeleniyordu. Beşer ırklarının tarifi ve tarihi, Asya ırkları, Avrupa ırkları, Afrika ırkları, Amerika ve Okyanus ırkları, ırkî karakterlerin gözlenmesi ve incelenme yöntemleri, ostrometri, kraniometri, sefalometri, antropometri etnolojik unsurları içeriyordu. Bu bölümü morfoloji ve öjenik bilgi izliyordu. İnsan yapısının (beşer şeklinin) incelenmesi, belgelerin toplanması, belgelerden yararlanma yöntemleri, beşer morfolojisinin cinslere göre incelenmesi, insan yapısının oluşumu, büyüme (neşvünema), büyümenin seyri, veraset esasları morfoloji ve öjenik bilgi tasnifi altında yer alıyordu. Son olarak genel Türk tarihinin antropolojik ve ırkî esasları inceleniyordu. Bütün bu "teorik" sayılabilecek bilginin yanı sıra müfredatı "pratik mesai"yi de zorunlu kılıyordu. Laboratuvar incelemeleri programda belirli bir ağırlık taşıyordu. Entonoloji bilgisi Serbest Antropoloji Sertifikası'ndan başka Zooloji Sertifikası için zorunuydu.

TÜRK ANTROPOLOJİ VE ETNOLOJİ ENSTİTÜSÜ

Fizik antropoloji belirli bir çevrede ilgi doğurmakta gecikmemişti. Nitekim 1932 yılı Temmuz ayında Ankara'da toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde antropolojik çalışmalar da kapsanmıştı. Kongre ertesi Gazi, İstanbul Darülfünunu'nun Edebiyat Fakültesi tarih talebelerinin de antropoloji konferanslarından yararlanmalarını buyurmuştu. Bunun üzerine 1932 yaz sömestresinde Dr. Şevket Aziz Kansu Edebiyat Fakültesi tarih öğrencilerine prehistorya hakkında bir seri konferans vermişti.

Antropoloji eğitiminin Türkiye'de resmi bir mahiyet kazandığı 30'lu yılların ilk yarısında daha sonra Türk

Milletler arasında ırkımıza raci olan mevki'i tesis etmek; antropolojiye düşen iş budur

Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi müessisleri 1925 yılında kurulan müessesenin gayesi hakkında şu malûmatı vermişlerdi:

"... Eğer bir millet suret-i mahsusada tetkike şayan olmuş ise o da bu zafer ve inkişaf günlerinde bulunan bizim milletimizdir. O halde Türklerde birçok evsaf olmak lâzım gelmez mi? Siyaset itibariyle milletler arasında ırkımıza raci olan mevki'i tesis etmek de öylece vazifemizdir. İşte antropolojiye ilk sahada düşen iş budur.

... Türk antropolojisinin başlıca esasâtını tesbit edebilmek için nasıl bir plân kabul etmeli? Bu plân iki sahada hulâsa edilebilir: Evvelâ. Türk antropolojisinin alâkadar eden ve şimdiye kadar yapılmış olan mesainin bir icmalini vücude getirmek; sâniyyen gerek mesai-i zatiyye, gerekse ve bilhassa genç erbâb-ı mesaîyi antropolojik usullere hazırlayarak muktesabât-ı cedide hâsıl edecek vesaiti ihzar etmek.

Evvelâ Türk antropolojisini alâkadar eden bütün mesainin bir icmâlini vücude getirebilmek için pek uzun kitabiyyat taharriyâtına vakf-ı nefs etmek iktiza eder. Tedârik etmekte olduğumuz müellifât ve bilhassa antropoloji mecmua-yı mevkutelerinin tam takımları sayesinde muhtelif Garb neşriyatı içinden bizi alakadar eden anâsır ciddi bir usul dairesinde tefrik, tasnif ve teflik edilecektir. Bu suretle taharriyât ı müteakıbemizin nokta-i azimeti suret-i sahihada tesbit edilmiş olarak mesaimizin ilk temeli techiz edilmiş olacaktır.

Saniyyen bu taharriyâtta bulunarak ileri gitmek ve Türk antropolojisi tetkikâtını terakki ettirmek için evvel emirde şimdilik kemâl-i tevazu ile Tıp Fakültesi'nin müessese-i teşrihiyyesine rabt ve ilhak edeceğimiz bir tetkikât merkezi tesis etmek münâsib olur. Zira evvelce dediğimiz gibi biz sistematikman cismanî, teşrihî, fiziyolojiyaî antropolojiye hasr-ı mesaî ederek antropolojiyayı umumî tetebbuatını Darülfünun şuabât-ı sairesindeki, Edebiyat, Hukuk, Fen fakültelerindeki ruhaka-i meslekiyyemize bırakacağız. Bittabi' bir gün gelecektir ki, mesai ve ikdamâtımız ittihad edecek ve herbirimiz ayrı olan mahsullerimizi birlikte saha-yi istifadeye arz edecek surette yekvücut olacağız.

Tesis ettiğimiz antropoloji dârülmesaisinde taharriyât-ı zatiyyemizi takip edecek ve şakirdlerimizi yetiştireceğiz. Talebemize müşahede, mesaha, tahrir ve kitabiyyat taharriyâtı öğretilecek. Bu kadrolar kuvvet bulduktan, nüve kemal-i faaliyete geçtikten sonra mahallinde müşahedâtta bulunmak için Anadolu'nun muhtelif köşelerine nakl-i mekân edeceğiz. Şakirdlerimiz de memleketimizin bütün aksamına dağılacak ve antropoloji merkezinin muhabirleri olacaklardır.

Zaten daha şimdiden de her sene fakülteden çıkıp Anadolu'ya giden bütün sivil ve askerî talebenin bize toplayabilecekleri kâfi malûmattan müstefid olacağız. Maahaza teşkilât-ı fenniye noksanı hasebiyle bu arzî muhabirlerin bu surette cem edecekleri mataryallerin vaz'ı mevki-i istifade edilmesi hususunda pek ziyade ihtiyatkâr olmak icab eder. Yavaş yavaş şebeke genişleyecek, müşahedât taaddüt edecek ve bu suretle Türk antropolojisi hakkındaki malûmatımız terakki edeceklir. Tetebbuat merkezlerimizin teşkilâtı hakkında burada daha muhassal izahat vermek biraz uzun olur; ve bizi bu notun kadrosundan uzaklara sevk eder.

İşte projemizin hutut-ı asliyyesini taslak halinde arz ettik. İcra edeceğimiz taharriyâtın tüzum ve faidesi hakkında ısrar etmek fuzulî olur. Bize yardım edebilecek olan bütün hüsnüniyet esbâbına arz-ı iftikâr ediyoruz.

Darülfunun ruhaka-i mesaimiz, şüphe yok ki, kendilerini alâkadar eden antropolojiyayı umumî mesailini mütalea edeceklerdir. Bize gelince, biz dârülmesaimizde sessiz, fakat muntazam bir surette deruhte ettiğimiz meşkuremizi takip edeceğiz. Zaten şu zamanda memleketimizin bütün programını hulâsa eden yegâne kelime 'çalışmak' değil midir? Zaten Anadolu köylüsü sapanı arkasında, ilim adamı dârülmesaisinde çalışmak ile Cumhuriyetimizin en seri surette inkişafına ve en büyük zafere yardım etmiş olmuyor mu?"[11]

Antropoloji Enstitüsü adını alacak olan bu kurumun araştırma ve yayın etkinlikleri de sürmüştü. Bu evrenin başlangıcında yalnız Müslüman mezarlıklarından kafatası koleksiyonu oluşturulurken kazılar sonucu elde edilen Anadolu'nun eski dönemlerine ait insan iskeletleri de enstitü bünyesinde toplanmaya başlamıştı. Türk Antropoloji Enstitüsü'nün bir sonraki adı Türk Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü oldu. Bu ad altında Yeni Neolitik ve Bakır çağı devirlerinden Selçuklu ve Osmanlı devirlerine kadar değişik tarihsel evrelere ait zengin bir kafatası ve kemik koleksiyon oluşuyordu.

Bu arada hükümet 1934 yılından itibaren antropoloji alanında uzmanlaşmak üzere Avrupa ve Amerika üniversitelerine öğrenci göndermeye başladı. 1934 yılında ABD'de Harvard Üniversitesi'ne, Profesör Hutton'un yanına İzmir Lisesi'ni bitiren Muzaffer Süleyman [Şenyürek], 1935 yılında ise İstanbul Üniversitesi'nde açılan bir yarışma sonucu Fen Fakültesi antropoloji asistanı Seniha Tunakan Berlin Üniversitesi ve Kaiser Wilhem Instituts für Antropologie'ye, Professör Eugène Fisher'in yanına gönderileceklerdi. Son olarak Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı Afet Hanım 1936-1938 yıllarında Cenevre Üniversitesi'nde Profesör Eugène Pittard'ın derslerine devam edecek ve ülke çapında yapılan bir anket verileri sonucu Anadolu "Türkleri"nin antropolojisine ait bir doktora

Türk Antropoloji Mecmuası, birinci nüsha - Teşrin-i evvel 1925.

tezi yazacaktı. Eugène Pittard da Atatürk'ün bizzat dostluk kurduğu antropologlardandı. Atatük, Eugène Pittard ve Afet Hanım'ın ilişkisine bir sonraki yazımızda yer vereceğiz.

1930'lu yıllarda antropoloji ve arkeoloji uyum içerisinde gelişen iki bilim dalı oldu. 1930 yılından itibaren kazılarda antropoloji uzmanları da bulunmaya başladı. 1930 yılında Şevket Aziz Kansu, Chicago Üniversitesi Şark Enstitüsü'nün Alişar'da yürüttüğü kazıda antropolog "tetkik azası" sıfatıyla bulunmuş, kazı çalışmalarına bizzat katılmıştı. Alişar Höyüğü 1927-32 yılları arasında Hans Henning von der Oste başkanlığında bir ekip tarafından bulunmuştu. Burada bulunan kalıntılar Ankara'daki Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenecekti. Keza Türk Tarih Kurumu'nun 1935 yılında Alacahöyük'te yürüttüğü kazıya antropoloji asistani Muine Atasayan katılmıştı. 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılmaya başlanan kazılar sonucu höyükte, dört kültür çağı ve on dört yapı katı tespit edilmişti.

1939 yılına ulaşıldığında Antropoloji Enstitüsü'nde Anadolu Kemik Koleksiyonu'nda 372 kafatası ve İstanbul Kemik Koleksiyonu'nda 1040 kafatası yer alıyordu. Bunlar "güncel" sayılabilecek kafalardı. Kalkolitik ve Bakır çağı devrinden Selçuk devrine kadar da "prehistorik" ve historik devirlere mahsus 118 kafatası mevcuttu. Bunların dışında koleksiyonda değişik dönemlere ait 614 üst taraf uzun kemikleri ve 682 adet de alt taraf uzun kemikleri bulunuyordu.

Prof. Metin Özbek Cumhuriyet'in 75. yılı nedeniyle çıkarılan Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisinin 75. Yıl Özel Sayısı'nda bu koleksiyonla ilgili olarak şunları söylüyordu:

"Bugün biyolojik antropoloji alanında dünya ölçüsünde saygın bir yere ve Hacettepe ile Ankara üniversitelerinde Anadolu eski insan toplumlarına ilişkin zengin bir iskelet koleksiyonuna sahip bulunuyorsak, ulaştığımız bu düzeyi Cumhuriyetimizin kuruluşuyla başlayan bilimdeki seferberlik anlayışına borçluyuz".[11]

Gelecek sayımızdaki yazımız: En Büyük Antropolojik Anket: Atatürk, Eugène Pittard ve Afet Hanım.

DİPNOTLAR

1 Prof.Dr. Metin Özbek, "Cumhuriyetle Başlayan Antropoloji" Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s. 105-106.

2 Emile Durkheim, İçtimaî Taksim-i Amel, mütercimi: A. [Elif] Midhat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Neşriyatı aded: 4, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1339 [1923].

3 Doktor Mustafa Hakkı [Tıp Fakültesi emraz-ı cildiyye başasistanı] , *Liseler İçin Kabul Olunan Antropoloji Levhalarına Mahsus İzahnameler* 2. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1941.

4 *Türk Antropoloji Mecmuası* üzerine bir yüksek lisans tezi Nazan Maksudyan tarafından Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılmıştır. Bu çalışma daha sonra Türklüğü Ölçmek – Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939 başlığı altında 2005 yılında Metis Yayınları'ndan çıkmıştır. Kimi çevrelerden haksız eleştiriler almışsa da bu eser Cumhuriyet tarihine önemli bir katkıdır.

5 *Türk Antropoloji Mecmuası* – Türk Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü tarafından yılda bir neşrolunur – Fizik Antropoloji – Etnoloji, Prehistorya, Folklor, Eugenik (Türkiye Antropoloji Araştırma Merkezi – Ankara), Direktör: Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu [Bu sayı Beynelmilel XVIII. Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi için hazırlanmıştır] 1. Yıl – Sayı 19-22 Eylül 1939. İstanbul; Maarif Matbaası, 1939.

6 XVIII. Beynelmilel Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi İstanbul – Ankara 18-25 Eylül 1939 – Tebliğler Kitabı I, Türkçe kısmı [Metnin dışında 19 levha vardır] Ankara; 1939.

7 Şevket Azız Kansu, Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi (Historique de l'institut turc d'anthropologie), İstanbul; Maarif Matbaası, [Beynelmilel XVIII. Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi için hazırlanmıştır.]

8 Şevket Aziz Kansu, Antropoloji Dersleri I Beşer paleontolojisi ve prehistorya malûmatı, İstanbul; Devlet Basımevi, 1938. "Bu eser İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde ve sonra Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verdiğim derslerin notlarından vücude gelmiştir." Ankara, 1936 Dr. Şevket Aziz Kansu.

9 Şevket Azız Kansu, Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi (Historique de l'institut turc d'anthropologie), İstanbul; Maarif Matbaası, [Beynelmilel XVIII. Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi için hazırlanmıştır.] s. 7.

10 Dördüncü kesimin ayrıntılı dökümü şöyleydi: Tarihöncesi göçler, alt paleolitik (Şelleen, Klaktoniyen, Aşoleen), orta paleolitik (Levalluvaziyen, Mikokiyen, Musteriyen), üst paleolitik (Orinyasiyen – Irklar: Kromanyon, Grimaldi / Solütreen, Mağdalaniyen), mezolitik kültür (Aziliyen, Mağlemuziyen, Tardenuvaziyen, Mezolitik kültürün kaynakları), bakır, tunç ve demir çağları.

11 Prof. Dr. Metin Özbek, "Cumhuriyetle Başlayan Antropoloji" Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s. 105-106.

12 Şevket Azız Kansu, Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi (Historique de l'institut turc d'anthropologie), İstanbul; Maarif Matbaası, [Beynelmilel XVIII. Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi için hazırlanmıştır.] s. 1-2.

MUNİS TEKİNALP (MOİZ KOHEN)'İN ERKEN DÖNEM BİYOGRAFİSİNE VE BİBLİYOGRAFYASINA KATKI

İ. ARDA ODABAŞI

Munis Tekinalp veya ilk ismiyle Moiz Kohen (1883-1961), Türk düşünce tarihinin önemli ama ihmal edilmiş simalarındandır. Bu makalede, sadece kimliğiyle (Yahudi kökenli bir Türk ve vatansever bir Türkçü olması dolayısıyla) değil; faaliyetleri, eserleri ve düşünceleriyle de dikkat çekici bir şahsiyet olan ve düşünce tarihimizde önemli sayılması lazım gelen bir konuma sahip bulunan Tekinalp'in hayat hikâyesine ve bibliyografyasına katkıda bulunmaya çalışılacaktır.

Munis Tekinalp veya ilk ismiyle Moiz Kohen (1883-1961), Türk düşünce tarihinin önemli ama ihmal edilmiş simalarındandır. Türkçülük akımının ilk mensuplarından, teorisyenlerinden ve propagandistlerinden biri olmasına, bu akımın doğuşu ile gelişimi (bir nevi tarihi) ilk kez onun tarafından derli toplu şekilde kaleme alınmış olmasına karşın hak ettiği akademik ilgiyi, birkaç istisna dışında,[1] uzun yıllar boyunca gösteren olmamıştır.

Munis Tekinalp.

Nesim Benbanaste, *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi*.

Tekinalp üzerine en kapsamlı araştırma Jacob M. Landau tarafından yapılmıştır. Landau'nun 1984'te İngilizcesi, 1996'da Türkçesi yayımlanan *Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*[2] başlıklı çalışmasından sonra da sözünü ettiğimiz ihmalkârlık veya görmezden gelme hali büyük oranda sürüyor gibidir.[3]

Bu makalede, sadece kimliğiyle (Yahudi kökenli bir Türk ve vatansever bir Türkçü olması dolayısıyla) değil; faaliyetleri, eserleri ve düşünceleriyle de dikkat çekici bir şahsiyet olan ve düşünce tarihimizde önemli sayılması lazım gelen bir konuma sahip bulunan Tekinalp'in hayat hikâyesine ve bibliyografyasına katkıda bulunmaya çalışılacaktır. Esas itibariyle Landau'nun eseri eksen alınarak ve bilinenlerin tekrar edilmemesine özen gösterilerek yapılacak olan bu katkı, Tekinalp'in daha bir karanlıkta kalmış olan erken (Selanik) dönemine, yani Balkan Savaşı evveline ilişkin olacaktır.

1908 DEVRİMİ'NDEN ÖNCE

Tekinalp'in, Fazlı Necip Bey'in yönetiminde yayımlanan ve 1908 Devrimi ile birlikte *Yeni Asır* ismini alan *Asır* gazetesinde uzun yıllar çalıştığı bilinmektedir. Landau'ya göre Tekinalp 1905 veya 1906 yılında *Asır*'da yazmaya başlamıştır.[4] Tekinalp'in kendisinin kaleme aldığı hâl tercümelerinde ise bu konuda 1900, 1906, 1908 gibi muhtelif tarihler verilmiştir.[5]

Burada sunacağımız bir arşiv belgesi,[6] şimdiye dek zikredilmiş olanlar arasında gerçek tarihin 1900 olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Tekinalp, 21 Şubat 1319 (5 Mart 1904) tarihini taşıyan ve Rumeli Müfettiş-i Umumiliği'ne sunulan arzuhâlinde, dört seneden beri *Asır* gazetesinde çalışmakta olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, *Asır*'dan (yani 1900'den) önce bazı İstanbul gazetelerine bir süre hidmet-i tahririyyede bulunduğunu da belirtmiştir.[7]

Tekinalp'in arzuhâlinin asıl konusunu devlet hizmetine tayin (iş) başvurusu oluşturmaktadır ve görüleceği üzere, arzuhâline ek olarak *Asır* gazetesi müdürü ve başyazarı (yani Tekinalp'in patronu) Fazlı Necip Bey de kendisine bu yönde olumlu referans vermiştir.[8]

Arzuhâliyle bir irtibatı olup olmadığı tespit edilememiş olmakla birlikte, Tekinalp 1905 yılının sonlarında *Asır* gazetesi muharriri olmanın yanı sıra, Selanik ticaret mahkemesinde de tercüman olarak görevlidir.[9]

Kalabalık, Umumi Müfettiş Hilmi Paşa tarafından meşrutiyetin ilanını dinlemek için Selanik'teki hükümet konağının önünde bekliyor, 24 Temmuz 1908.

Yadigâr-ı Hürriyet. Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Meşrutiyet Kartpostalları ve Madalyaları, Ed. Osman Köker, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 2008.

Tekinalp, hayatı boyunca sürdüreceği mücadelesinin temel eksenlerinden olan dil meselesiyle ilgilenmeye ve Osmanlıcanın (özellikle Museviler arasında) yaygınlaşması için çalışmaya erken bir tarihte başlamıştır. Nitekim 16 Aralık 1905 Cumartesi günü düzenlenen konferansta Osmanlı edebiyatının tarihinden, Osmanlı lisanının önem ve letafetinden, maarifin gelişmesiyle birlikte lisan tahsilinin kolaylaşmasından bahsettiği kapsamlı bir konuşma yapmış, Musevi muteberânıyla gençlerinden 200 kadar kişinin hazır bulunduğu konferansta Kohen Efendi'nin teşvikleri takdire mazhar olmuştur.[10]

Tekinalp'in ilk yazısının hangi tarihte ve hangi süreli yayında yayımlandığı belirsizlik içinde kalmış bir hususdur. Tütengil'in belirttiğine göre Tekinalp, Hakkı Tarık Us'un 2 Ekim 1948 günü düzenlediği 50 Yıllık Yazarlar Jübilesi'ne 1897'de *Çocuklara Rehber* dergisinde çıkan ve burnun ameliyatla düzeltilmesinin konu edildiği yazısıyla katılmaya hak kazanmıştır.[11] Landau da Tütengil'e atıfla Tekinalp'in ilk yazısının 1897'de *Çocuklara Rehber*'de yayımlandığını ifade eder.[12]

Gerçekte ise, Tekinalp'in *Çocuklara Rehber* dergisinde[13] (en azından imzalı) yazısına rastlanmadığı gibi, burnun ameliyatla düzeltilmesinden bahsettiği yazısı da bir başka çocuk dergisinde ve daha ileriki bir tarihte yayımlanmıştır. Ama bu da imzalı ilk eseri değildir.

Yine Tekinalp'in kendisi 1911 yılında yayımlanan (ve şimdiye dek bibliyografyasına girmemiş) bir makalesinde, dokuz yıl önce (yani 1902'de) henüz öğrenci iken İstanbul'da çıkan *Saadet* gazetesinde fes-şapka meselesini mevzubahis ettiği bir yazısından söz etmiştir.[14] Ancak, İstanbul'da çıktığı bilinen "Saadet" başlıklı iki gazete de 1902 tarihine uymamaktadır.[15]

Tekinalp'in tespit edilebilen imzalı ilk eseri; kovuşturmalar, sürgünler ve dergi kapatmalarla sonuçlanan ünlü "Türkçe Şiirler" tartışmasıyla tanınan *Çocuk Bahçesi* dergisinin 28 Temmuz 1321 (10 Ağustos 1905) tarihli 26. sayısında "Mekteplere Dair" sütunu içinde yayımlanmıştır. "Mekâtib-i Museviyyede Lisan-ı Türkî" başlıklı bu yazıda Musevi tebaa arasında resmi dil olan Türkçeye karşı büyük bir meyil uyanmaya başladığından, Musevi mekteplerinde Osmanlı lisanının tahsiline bir kat daha önem verilmesi yolunda önemli girişimlerde bulunulduğundan bahsedilmiş, çeşitli şehirlerdeki bu türden girişimler sıralandıktan sonra şimdi de Selanik Alliance Israelite Mektebi mezunları tarafından Alliance (Alyans) Mektebi'nde Osmanlı lisanında birinci olan öğrenciye 30 franklık bir ödül verildiğine işaret edilmiştir. Yazı, Osmanlı dilini yayma amacı güden bir derneğin Selanik'te de kurulması temennisiyle sonlandırılmıştır.[16]

Tekinalp'in burun ameliyatından bahsettiği yazısı ise, aynı derginin 14 Eylül 1905 (1 Eylül 1321) günü çıkan 31 numaralı nüshasında "Dedikodu" üst-başlığı altında yayımlanmıştır. "Yeni Burunlar" başlıklı bu yazıda bilimsel ve teknolojik gelişmelere işaret edildikten sonra, Viyana Üniversitesi profesörlerinden birinin, insan burnunu istenen şekle sokabilecek bir yöntem bulduğuna dair açıklaması aktarılmıştır. Yazar bu bilgiye istinaden burnun geleceği üzerine bir fantezi kurgulamıştır.[17]

Tekinalp'in *Çocuk Bahçesi*'ndeki iki yazısı da kronolojik olarak *Asır* gaze-

Alyans okulu ve yetimhanesi.

Gilles Veinstein, *Selanik (1850-1918)*'den.

tesinde tespit edilebilmiş olanlardan önce gelir. Nitekim *Asır*'da görülebilen imzalı ilk eseri 19 Ekim 1905'te yayımlanmıştır.[18] Landau, Tekinalp'in *Asır*'daki yazılarının büyük bölümünü tespit etmiştir.[19] Ancak, bu liste yine de eksiktir. Landau'nun listesindekilerin dışında bu gazetede imzalı iki yazısına daha rastlanmıştır.

23 Mayıs 1907 tarihli *Asır*'da "Tahrir-i Şifahi" gibi paradoksal bir başlıkla çıkan ve en ayırıcı vasfı "sürat" olan bu terakki devrinde fennin gücünü vurgulayarak başladığı yazısında, Sorbonne Üniversitesi'nde icat edilen, konuşmayı yazıya dökebilen yeni bir cihazı tanıtır. Henüz oldukça ilkel durumda bulunan bu cihazın geliştirilmesi ve yayılması halinde uluslararası bir dil kullanmayı arzulayanların bu amaçlarının kısmen gerçekleşeceğine, (ticaret, ekonomi, bilim, eğitim gibi) hayatın bütün alanlarında bu yenilikten yararlanılabileceğine dikkat çeker.[20]

Bundan iki hafta sonra *Asır*'ın "Selanik" sütunu içinde yer alan "Mekâtib-i Museviyyede Lisan-ı Türkî" başlıklı yazısına, Musevi vatandaşlar için Osmanlı lisanı tahsili gereğinin bu sütunlarda daha önce de dile getirildiğinden, Musevi mekteplerinde Osmanlı lisanı tahsilini ilerletmek için birkaç sene evvel İstanbul'da, geçen sene de Selanik'te birer komisyon kurulduğundan ve bu sayede Türkçe öğretiminde birçok önemli yenilik gerçekleştirildiğinden ama bu komisyonların son zamanlarda hiçbir eser-i hayat gösteremediklerinden bahsederek başlar. Selanik'te Musevice çıkan *Avenir* gazetesinin bir dizi makaleyle meseleyi yeniden canlandırdığını belirtip bu gazeteden bir alıntı yaptıktan sonra konu hakkındaki görüşünü ortaya koyar. Ona göre Musevi çocuklarına Osmanlı lisanının yabancı bir dil gibi öğretilmesi uygun değildir. Musevi mekteplerinde öğretilen diğer pek çok dil arasında Türkçenin layıkıyla tedrisi imkânsız derecesindedir. Bu meselenin çözümü ancak bütün mekteplerde İspanyolca ile beraber memleketin resmî dili olan Türkçenin tercihen okutulması, ticaret alanına ağırlık veren okullarda yabancı dillerin tedris edilmesidir. Selanik'teki Alyans Mektepleri yabancı dil öğretimine devam etmekle beraber tercihen Türkçeye önem vermelidirler. Esnaf ahali ile fukara evladına mahsus ve sayıca kalabalık Talmud Tevrat gibi mekteplerde ise Türkçe ile Musevice tedrisi yeterli olacaktır.[21]

1908 DEVRİMİ'NDEN SONRA: OSMANLICILIK VE DİL

Tekinalp'in sosyal, siyasi ve yazı hayatı, onun kuşağına mensup pek çok aydın gibi, 1908 Devrimi'nden sonra yoğunlaşmıştır. Dil (Türkçe) konusu bu dönemde de düşünsel ve kültürel faaliyetleri arasında belirleyici bir konuma sahiptir.

12 Eylül (1908) Cumartesi günü Cercle des Intimes (Yakın Dostlar) kulübünün büyük salonunda Adil Bey[22] ile birlikte bir konferans vermiştir. Şehrin önde gelen Musevilerinin, gazetecilerin ve kalabalık bir halk topluluğunun katıldığı etkinlikte Kohen Efendi, "Kanun-ı Esasi ve Museviler" hakkında Musevice kapsamlı bir konuşma yapmış, Osmanlı lisanının yaygınlaşmasından ve bir neşr-i lisan cemiyeti kurulması ile işe girişildiğinden bahsetmiş, konuşması mükerreren alkışlanmıştır.[23]

Tekinalp'in kurucusu olduğu[24] bu derneğin resmi açılışı 8 veya 9 Ocak

(1909) günü Alyans Mektebi'nde Vali Daniş Bey, Hâkim Nesip Efendi, Hahambaşı Kaymakamı Efendi ile vilayetin önde gelen diğer şahsiyetlerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.[25]

İttihatçı olduğu bilinen Tekinalp Hürriyet'in İlanı'ndan hemen sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olarak Selanik'te çıkmaya başlayan *İttihad ve Terakki* gazetesinde çalışmış ve bu gazetede yazıları yayımlanmıştır.[26] 6 Ağustos 1908 (24 Temmuz 1324) günü yayın hayatına giren *İttihad ve Terakki* fazla uzun ömürlü olmamış ve 31 Aralık 1908 (18 Kânunuevvel 1324) tarihli 84. sayısıyla yayın hayatından çekilmiştir. Tekinalp'in yazı kadrosuna katılışı gazetenin kapanmasına yakın bir dönemde gerçekleşmiştir.

Nitekim günlüğünde yazdıklarından bu sonuca varıldığı[27] gibi, *İttihad ve Terakki* gazetesinde (44. sayıda) rastlanan ilk yazısı da "M. Kohen İmzasıyla Aldığımız Bir Varakadır" başlığı altında, bir okur mektubu gibi yayımlanmıştır.[28] Bu uzunca mektubuna, 1908 Devrimi'ne kadar gayri Müslim vatandaşların birçoğunun Türklere, müstebit ve zalim hükümetin yürütücüsü olan Türklere, ecnebi telkinlerinin tesiriyle gaddar, zalim gözüyle baktıklarını, Osmanlı tabiiyetini kendi talihsizliklerinin sebebi addettiklerini belirterek başlar. İnkılâp, Türkleri zalim gösteren istibdadı ortadan kaldırarak Türk unsurunun, yani millet-i hâkimenin millet-i naciye (cennetlik millet) olduğunu ortaya koymuş ve kalplerden taassup pasını, kin ve garez mikroplarını def etmiştir. Bugün tüm vatandaşlar göğüs kabartarak "Osmanlıyım" demekte ve aynı vatanın evladı olmak itibariyle yekdiğerini kardeş bilmektedir. Fakat müessirat-ı ırkiyyeyi değiştirmek, anadilini unutmak mümkün olmadığından her bir unsur kavmiyetini, kendi özel teşkilatını korumaya ve güçlendirmeye çalışmaktadır.

Musevi vatandaşların her şeyden evvel, resmi dil olan Türkçenin tedrisine gayret gösterdiklerini belirttikten ve Selanik Musevi Tamim-i Lisan-ı Osmanî Cemiyeti'nin bu yöndeki faaliyetlerini aktardıktan sonra Kohen Efendi asıl meseleye girer. Bugünlerde bu konuda Musevi vatandaşlar arasında önemli bir tartışma açılmıştır. Bazıları İspanyolcanın yavaş yavaş terk ve Türkçenin anadili olmasını, diğer bazılarıysa İspanyolcanın anadili olarak kalması ve Türkçenin yalnızca resmi dil olarak tahsil edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Tekinalp'e göre ise, İspanyolcanın muhafazası Museviler için zaman kaybından başka bir şey değildir.

Yazısının bundan sonraki kısmında İspanyolcanın terk ve Türkçenin benimsenmesi görüşünü gerekçeleriyle açıklamıştır. Ona göre Museviler Türkçeyi milli dilleri olarak seçmelidirler. Tekinalp mektubunu bu yolda atılacak (bir kongre toplanması gibi) bazı adımlara değinerek sonlandırır.[29]

Landau'nun da tespit ettiği, Avusturya'ya yönelik boykot konusunu işlediği yazısının[30] dışında, "M. Kohen" imzasına bu gazetede bir kere daha rastlanmaktadır. Meclis-i Mebusan'ın açıldığı 17 Aralık 1908 günü başyazı olarak çıkan "Meclis-i Mebusan" sütunu içinde yayımlanan makalesi günün anlam ve önemine uygun, hâkimiyet-i milliyyenin vurgulandığı, umut ve coşku dolu bir metindir.[31]

Tekinalp, hayatı boyunca sürdüreceği mücadelesinin temel eksenlerinden olan dil meselesiyle ilgilenmeye ve Osmanlıcanın (özellikle Museviler arasında) yaygınlaşması için çalışmaya erken bir tarihte başlamıştır. 16 Aralık 1905'te bir konferansta Osmanlı edebiyatının tarihinden, Osmanlı lisanının önem ve letafetinden, maarifin gelişmesiyle birlikte lisan tahsilinin kolaylaşmasından bahsettiği kapsamlı bir konuşma yapmıştır.

Fazlı Necip Bey.

Fazlı Necip Bey'in referans mektubu.

BİR "OSMANLI SİYONİZMİ" Mİ?

Tekinalp bir dönem kendisini "Siyonist" olarak nitelemesine ve Ara-

Tekinalp'in uzun yıllar çalıştığı *Asır* gazetesi.

***Yeni Asır* gazetesi.**

***Çocuk Bahçesi* dergisi.**

lık 1909'da Hamburg'da 9. Dünya Siyonist Kongresi'ne Selanik delegesi sıfatıyla katılmış olmasına karşın, Filistin'de bir Musevi devleti kurma fikrini hiçbir zaman kabullenmemiş, Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine göç etmelerini savunmuş, Siyonizm'i de bu türden bir Yahudi göçü hareketi saymıştır. Siyonist akımla zaten zayıf olan bağı, kendisinin Osmanlıcı fikirlerini ortaya koyduğu bir konuşma yaptığı Hamburg Kongresi'nde (Filistin'de bir Yahudi devleti öngören) Basel Programı benimsenince tamamen kopmuştur.[32]

Tekinalp'in bu konu üzerine çeşitli gazetelerde yazılar kaleme aldığı hem kendi ifadelerinden hem de Landau'nun tespitlerinden öğrenilebilmektedir. Örneğin Selanik'te çıkan *La Epoca* ve İstanbul'da çıkan *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetelerindeki yazıları Landau tarafından tespit edilmiştir.[33] *La Epoca*'daki kısa yazısında Tekinalp, *Yeni Tasvir-i Efkâr*'dakinden başka, *Zaman* ve *Yeni Asır* gazetelerinde de bu konuya ilişkin yazıları olduğundan söz etmiştir.[34]

Gerçekten de Selanik'in İttihatçı çizgideki önemli gazetelerinden olan *Zaman*'a yazmıştır. Bu gazetenin 20 Ocak 1909 tarihli nüshasında yayımlanan "İskân-ı Muhâcirîn" başlıklı makalesi Siyonizm'e ilişkin olumlu (ama yine de kendine özgü ve Osmanlı vatanseveri) bir tutum sergilediği kısa dönemin ürünüdür.

Tekinalp bu makalesinde Osmanlı ülkesinin ve özellikle de Asya topraklarının genişliği ile harap halde bulunuşundan bahsetmiş, ülke nüfusunun yüzölçüme oranla çok az olduğuna işaretle muhacir celp ve iskânının ülkemiz geleceği için bir lâzıme-i hayat olduğu sonucuna varmıştır.

Bugünlerde bu hayati meseleye ilişkin önemli bir gelişmenin gündeme geldiğini ifade eder. Rusya, Galiçya, Romanya gibi bölgelerden göç eden Museviler için emin bir iltica yeri olmak üzere bir toplanma merkezi oluşturmak maksadıyla Avrupa Musevileri tarafından bir cemiyet kurulmuştur. İngiliz hükümeti tarafından bu cemiyete Uganda gibi bazı yerler teklif olunmuşsa da kabul edilmemiş, yöneticilerden bazıları Irak bazıları da Filistin seçeneğine yönelmişlerdir.

Tekinalp'e göre memleketimiz muhacirlere, ezcümle "şovenizm" denilen milli taassuptan azade bulunan Musevilere her zaman açıktır. Irak ile Filistin arasında bir fark da yoktur. Ancak, bazı Musevi vatandaşlar bu düşünceye karşı aşırı bir ihtiyat göstermektedirler. Bu vehmin kaynağı da bahsi geçen Siyonizm cemiyetinin İstibdat devrinde Irak veya Filistin'de bir idare-i mümtaze kurmak için Mabeyn ile müzakerelere girişmiş olmasıdır. Hâlbuki şimdi koşullar değişmiş, meşruti rejim gelmiştir. Ülkenin durumu dolayısıyla muhacir kabulü bir ihtiyaçtır ama cemiyetin Osmanlı ülkesine muhacir sevkinde başarılı olabilmesi için Osmanlı Musevilerinin bu işe müdahil olması gerekmektedir. Çünkü yabancı ülkelerden gelecek Musevilere Osmanlı hamiyetini telkin edecek, onlara Osmanlı terbiyesini verdirebilecek olan yalnızca Osmanlı Musevileridir. Onlar bu teşebbüse katılırlarsa Musevi muhacirler memleket için çok önemli bir feyiz ve terakki unsuru olabilirler. Gelecek olan muhacirler Amerika'ya gidenler gibi vatanperver duygularla dolu olmalıdır. Bu da ancak Musevi Osmanlılar sayesinde gerçekleştirilebilir. Musevi vatandaşlar bu konuda lakayt davranırlarsa vatani vazifelerinin yerine getirilmesinde kusur etmiş olacaklardır.[35]

İTTİHATÇI HATİP

Tekinalp hitabet yeteneğiyle ön plana çıkmış bir isimdir. Konferanslarından başka, büyük kitleler önünde yaptığı konuşmalar da bu açıdan dikkat çekicidir. Girit'in Yunanistan'a ilhakı şayiası nedeniyle 8 Ağustos 1909 Pazar günü Selanik'te düzenlenen, 25 binden fazla kişinin katıldığı ve çeşitli dillerde nutukların verildiği büyük Girit mitinginde kürsüye çıkmış, Musevice beliğ bir nutuk vermiş, pek hararetli sözlerle durumu protesto etmiştir.[36]

27 Ağustos (1909) Cuma günü Tekinalp İttihad ve Terakki Cemiyeti kulüplerine Avrupa'daki siyasi partilere ilişkin bir konferans vermiştir. Konferansın çağrısı şu şekilde yapılmıştır:

"Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti (1, 2, 4, 5, 8'inci) kulüpler müdüriyetinden:

Ağustos'un ondördüncü Cuma günü akşamı yani Cumartesi gecesi dava vekili Moiz Kohen Efendi kardeşimiz tarafından [Avrupa'daki Fırka-i Siyasiyye] namında bir konferans verileceğinden kulübümüze mensup kardeşlerimizin hazır bulunmaları rica olunur."[37]

Tekinalp'in bu dönemde en çok yazdığı süreli yayınlardan biri, yine İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan *Rumeli* gazetesi olmuştur. Selanik'te uzun süre Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'in yönetiminde çıkan bu gazetenin Türkiye kütüphanelerinde bulunamayan 392 ve 398 numaralı (Mart 1911'de yayımlanan) nüshalarında makaleleri olduğu, bu makalelerde "Vatanperestân Cemiyeti"nin maksadını ve gayesini izah ettiği yine aynı gazetede yayımlanan bir başka yazısından öğrenilebilmektedir.[38]

Yine bu sıralarda, Girit'teki (Girit Hıristiyanlarının adaya gönderilecek Müslümanları kabul etmeyeceklerini ve hatta öldüreceklerini ilan etmeleri, Yunan kralına telgrafla sadakatlerini sunmaları ve cevaben de memnuniyet telgrafları almaları gibi) gelişmeleri protesto etmek amacıyla Selanik'te düzenlenen büyük bir mitingin kürsüsünde Tekinalp boy göstermiştir. 22 Mayıs (1911) Pazartesi günü 10 Temmuz Meydanı'nda 30 binden fazla kişinin katılımıyla gerçekleştirilen; Türkçe, Arnavutça, Boşnakça, Ulahça, Fransızca gayet vatanperver konuşmaların yapıldığı Girit mitinginde Musevice konuşmayı yapan kişi Moiz Kohen Efendi olmuştur.[39]

YENİ HAYAT / YENİ LİSAN HAREKETİ'NDE

1910 yılının sonları ile 1911 yılının ilk yarısında Selanik'te İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı Türkçü bir çevre şekillenmeye başlamıştır. Bu grup, *Genç Kalemler* dergisinin Nisan 1911'de yayımlanan ikinci cildiyle sahneye çıkmıştır. Yeni Lisancılar ve/veya Yeni Hayatçılar olarak anılan ve merkezinde Ziya Gökalp'in bulunduğu bu genç aydın grubunun mensuplarından biri de Tekinalp olacaktır.

1928'de yayımlanan kitabında bu hareketin en eski hâdimlerinden olmakla övündüğünü dile getiren[40] Tekinalp, hâl tercümelerinde de aksatmadan vurguladığı gibi, Yeni Lisan / Yeni Hayat Hareketi'nin çeşitli faaliyetlerinde yer almıştır. Örneğin grubun ilk etkinliklerinden olan, Batılı düşün ve bilim adamlarının eserlerini Yeni Lisan ilkelerine uygun şekilde Türkçeye tercüme etme faaliyetine katılmış, payına birçok felsefe kitabı düşmüştür.[41]

Genç Kalemler dergisinin büyük boyda ikinci cildiyle birlikte Yeni Lisan kampanyasının başlatılacağı günlerin arifesinde *Rumeli* gazetesinde "Genç Kalemler Heyet-i Muhteremesine" ithafıyla yayımlanan "Millî Edebiyat ve İrfanımız" başlıklı makalesi[42] de bu koşullarda yazılmış gibidir. Ne şair ne de edip olduğunu ifade ederek başladığı bu makalesinde edebiyatımızın pek yetersiz bir mertebede bulunduğunu, millî irfanımızın sınırlı bir daire içinde mahsur ve millî kütüphanemizin bomboş kalmış olduğunu vurgular. "Kütüphane-i millîmiz bomboştur" feryadı bir nakarat gibi tekrar edilmekle birlikte bunu hakkıyla takdir edenler pek az olduğundan şimdiye dek bu soruna çare olabilecek hiçbir önemli teşebbüste bulunulmamıştır. Hâlbuki irfanımız, edebiyatımız, millî kütüphanemiz yeterince müzeyyen, zengin ve cazip olmadıkça milletimiz manen ilerleyemeyecektir. Bir milletin fertlerini birbirine bağlayan şey yalnız maddî menfaatler, çirkin kuvvetler değildir; kardeşliği besleyen en büyük tesir ruhu okşayan, kalbi cezbeden irfan ve edebiyat ile meydana gelir.

Bugün gereği gibi bilgilenmek ve aydınlanmak emelinde olan bir Osmanlı çocuğu mutlaka bir yabancı dile, yabancı bir kültür ve edebiyata yönelmek mecburiyetindedir. Türkçeden başka bir dil bilmeyen bir Osmanlı'nın bilgisi sınırlı; fikrî yetileri nesebî karanlık içinde kalmaya mahkûmdur. Yalnız Türkçeye aşina bir vatandaş çeşitli bilim dalları ve toplumsal, felsefî, siyasî, ahlâkî, iktisadî akımlara vâkıf olamayacaktır.

Milletimiz muhtelif unsurlardan oluşmaktadır. Bu anasırın her biri az çok mükemmel ve gelişmiş bir edebiyata sahiptir. Bunları ruhla, kalple, vicdanla Osmanlılığa sıkı surette

***İttihad ve Terakki* gazetesi.**

***Rumeli* gazetesi.**

***Zaman* gazetesi.**

bağlamak için irfan ve edebiyatımız onların özel irfan ve edebiyatlarına kat kat üstün olmalıdır. Ruhun derinliklerine temas edecek, hissiyatı okşayacak millî irfan ve edebiyatımız yetkinlik derecesinde olmazsa muhtelif anasır Osmanlı duygularını, Osmanlı yaşayışını asla özümseyemeyecektir.

da isimleri yoktur. İşte bunlardan biri olan "Frenklik taslamak" hastalığını adlandırmak üzere ("Frenk"ten türetilme) "tefrenk" kelimesini icat etmiştir.

Tekinalp'e göre vatan evlatları ecnebi öğretmenlere teslim edilmekte, ecnebi okullarına gitmekte, Türkçeden

şılacağını vurgular. "Hamiyetsizlik" suçlamaları sadece olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Kimileri dünyada hiçbir milletin millî başlığı bulunmadığından bahisle fesin millî başlık sayılamayacağını iddia etmişlerdir. Oysa Tekinalp, fes gerçekte millî başlık olmasa bile

Tekinalp Filistin'de Musevi devleti kurma fikrini kabullenmemiş, Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerine göç etmelerini savunmuş, Siyonizm'i de bu türden bir Yahudi göçü hareketi saymıştır. Siyonist akımla zayıf olan bağı, kendisinin Osmanlıcı fikirlerini ortaya koyduğu bir konuşma yaptığı Hamburg Kongresi'nde (Filistin'de Yahudi devleti öngören) Basel Programı benimsenince tamamen kopmuştur.

Tekinalp'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nda hakiki, samimi ittihat-ı anasır komisyonlar, konferanslar, itilaflarla değil; geniş, zengin, etkileyici ve cazip bir kültür ve edebiyatla gerçekleşebilir.

Genç Kalemler erkânının vatanperver feveranı, fedakârlık hissi yalnız irfan ve edebiyatımızın ihya edilmesine, yükseltilmesine sarf edilmeli ve yalnızca bununla sınırlandırılmalıdır. Sadece dört beş şiir yazmakla, eskiyi yıkmakla yetinilmemeli, Doğu'dan ve Batı'dan ışık iktibas etmek suretiyle millî kütüphanemizi zenginleştirmek, millî irfanımızı, hakiki ve ciddi edebiyatımızı yetkinlik mertebesine ulaştırmak için yalnız inkılâpçılara mahsus, zorlukları alt eden bir fedakârlık hissi ile çalışılmalıdır.

FRENKLEŞME HASTALIĞI

Tekinalp'in bundan birkaç gün sonra yayımlanan ilginç makalesi de Yeni Lisan / Yeni Hayat Hareketi eksenindedir ve aslında bir polemik yazısıdır. "Sam Levi, Rıfkı Necdet, M. Amarilyo, Orhan Bahadır ve Macit Zeki Beyefendilere" ithaflı makale "Tefrenk" başlığını taşımaktadır.[43]

Tekinalp'e göre öyle toplumsal hastalıklarımız vardır ki cisimleri varsa

ve Osmanlı terbiyesinden evvel İngilizce, Almanca, Fransızca konuşmaya başlamakta, ecnebi terbiyesi almaktadır. En hamiyetli, en vatanperver gençler arasında bile Fransızca tabirler kullanıldığı görülmektedir.[44]

Rumeli sütunlarında fes-şapka meselesine dair neşrolunan makalelerde garip bir ruh halinin sevkiyle daima Siyonizm meselesinin karıştırılmış olduğunu, şapka giyenlerin hamiyetsizlikle itham edildiğini ifade eder.[45] Şapkaya meyil ve düşkünlük gösterenlerin avukatlığını yapacak kişi kendisi değildir ve hatta bu hususta tercih edeceği makam da savcılık olacaktır. Ancak, savcılık iddianamesinde pek şiddetli ifadeler kullanacak olmakla beraber konuyla asla ilişkisi olmayan Siyonizm ve hamiyetsizlik meselelerini karıştırmayacaktır. Çünkü Osmanlı terbiyesi noksanı gerek şapka ve gerek fes giyenlerde aynı derecede görülebilmektedir.

Tekinalp bu satırları ithaf ettiği yazarları eleştirerek, şapka meselesini uygunsuz şekilde mevzubahis edip gaflette bulundukları zehabına meydan vereceklerine, İstibdat devrinde hiç derekesine inen Osmanlı terbiyesini yaymaya çalışıp, Vatanperestân Cemiyeti'nin kuruluşuna bilfiil destek verirlerse amaca daha çabuk ula-

böyle olmasını, başımızda Osmanlılığımızı temsil edecek bir serpuş bulunmasını arzu eder. Osmanlılığı "ser-tâc-ı mefharet" ittihaz etmek ister. Osmanlılar hamiyetlerini cisimleştirmek için hiçbir milletin yapmadığı şeyleri yapmaya mecburdur. Çünkü İstibdat devrinin tesiri olarak Osmanlı terbiyesi noksandır. Hâl tefrittedir. Tefritten kurtulmak için harikulade bir hissiyat galeyanıyla ifrat derecesine atılmalıdır ki bilahare yavaş yavaş orta derece bulunabilsin.

Makalesinin sonunda *İttihad ve Terakki* gazetesinde çalıştığı Fes Boykotu günlerinden bir hatırasını aktarır. Yazı heyeti içinde yer aldığı bu gazetede boykota dair heyecanlı fıkralar yazmaya aşırı şekilde can atmaktadır. Bir gün çalışma arkadaşlarından biri fes parçalama haberlerine dair güzel bir fıkra yazmış ve buna "İstibdat Yadigârı" başlığını koymuştur. Bu başlık itiraz üzerine[46] değiştirilmiş ve millî başlığa yönelik tecavüz takdir edilmeyip çirkin bulunmuştur. O vakit bazıları için festen milli başlık sıfatını kaldırtan şey hamiyetsizlik değil, belki de aşırı hamiyettir. Bugünse millî başlığın ihmaline sebebiyet veren durum ne aşırı hamiyet ne de hamiyetsizliktir. Az çok herkeste mevcut olan tefrenk hastalığıdır ki bu hastalık ecnebi okullarda ve dillerde tahsil

görmüş olan Musevi gençlerinde pek kuvvetlidir. Bazı Musevi gençlerinde şapkada, bazı kibar Müslüman ailelerinde mürebbiyede cisimleşen bu hastalığı ortadan kaldırmak için el ele vererek uyum içinde çalışmak gerekmektedir.

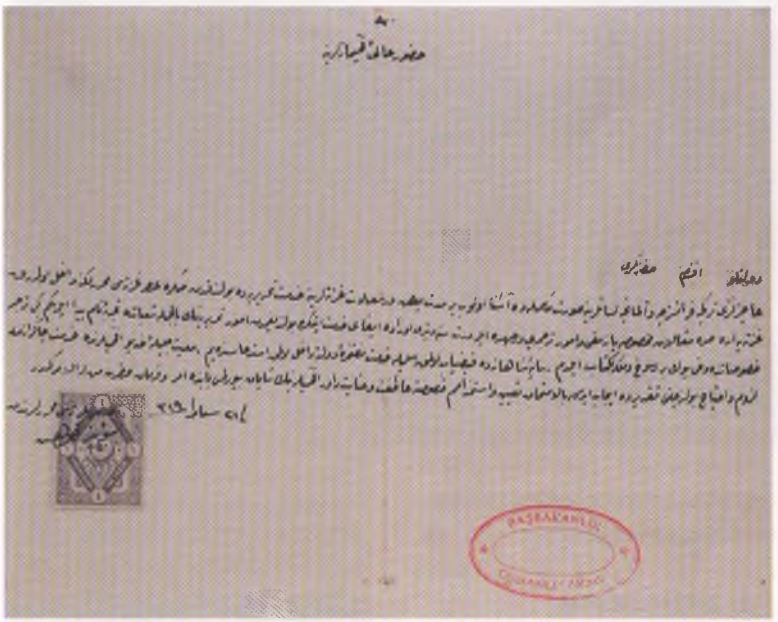
MUHALİF BİR YENİ HAYATÇI

Tekinalp'in yine *Rumeli* gazetesinde 20 Haziran 1911'de yayımlanan "Yeni Lisan" başlıklı makalesi,[47] Yeni Hayat hareketinin gelişiminde ayrı bir yere sahiptir, çünkü "münakaşa başlangıçlarından" kaydıyla sunulan bu metin, harekete içerden yöneltilmiş ilk eleştirilerden biridir.

Tekinalp, kendisinin Yeni Lisan'a pek önemli bir siyasi meziyet izafe ederek onu Osmanlı milletinin muhtelif parçalarını birbirine bağlayacak manevi bir bağ hükmünde düşünmüş olduğunu belirtir. Çünkü Osmanlı birliğini ilelebet temin etmek üzere, milleti oluşturan muhtelif unsurları aynı şekilde canlandıracak, feyizlendirecek umuma şamil bir ruh lazımdır. Bu ruh da bütün Osmanlı anasırını temsil eden bir lisandan, bir edebiyattan başka bir şey olamaz. Hâlbuki Osmanlı lisanının eski haliyle, anadili Türkçe olmayanlar için hiçbir cazibesi yoktur. Çünkü bu anasır eski lisanı ve edebiyatı anlamakta güçlük çekmekte ve anlamayı başardıktan sonra da hiçbir lezzet alamamaktadır. Kendilerine mahsus kavmî bir dil ve edebiyata sahip unsurların milli Osmanlı lisanına kalben, ruhen bağlanmaları için Osmanlı lisanı ve edebiyatı açık, sade, cazip ve zengin olmalıdır.

Bu açıdan Yeni Lisan mücadelesini, milli kütüphanemizi zenginleştirmek maksadını takip eden "irfan-ı millî" heyetinin kuruluşunu gelecek için olumlu bir başlangıç saymıştır. Fakat *Genç Kalemler*'in son sayılarında Yeni Lisan mücahitlerine buna taban tabana zıt bir amaç atıf olunmaktadır. Orada görülen bir makalenin[48] içeriğine göre işin içinde kavmî bir emel, bir Türklük gayesi *varmış*. Kavmî bir emele tabi olarak lisanı, edebiyatı Türkleştirmek arzusu takip olunuyor, Osmanlı lisan ve edebiyatına Türk lisanı, Türk edebiyatı denilmek *isteniyormuş*.

Tekinalp'in buradaki ("mış"lı, "muş"lu) üslubunun, kendisi bu grubun mensubu olmasına karşın, hareketin kendini göstermeye başlayan milliyetçi yöneliminin dışında kaldığını belli edecek şekilde düzenlenmiş oluşu dikkat çekicidir.[49] Üsluba yansıyan bu, araya mesafe koyma tavrı, Osmanlıcı Tekinalp'in Yeni Hayat / Yeni Lisan hareketini içerden eleştiriyor oluşunun sonucudur.

M. Kohen'in arzuhâli.

Tekinalp'e göre kimsenin kavmiyetperverliğine bir şey denilemez ama dil ve edebiyat bahsinde bir Türklük, kavmiyet cereyanı meydana getirmek Türklüğe de Osmanlılığa da zararlıdır. Bugün Türklerin anadili olan Osmanlıca devletin resmi dilidir ve bu nedenle bütün Osmanlı anasırı bu lisana millî (yani Osmanî) bir lisan gözüyle bakmaktadır.

Diğer unsurların Türkçeyi benimsemesi ile Türkler kavmî lisan ve edebiyatlarını asla terk etmiş olmayacaklardır. Bilakis Türkler diğer anasırı temsil etmiş olmakla iftihar etmelidirler. Bir taraftan devlet resmi lisanı yaymaya uğraşıp dururken kavmiyetperverlerin "yok, bu lisan Osmanlı milletinin değil Türk kavminindir" gibi iddialar öne sürmeye kalkışmaları uygun değildir. Lisan ve edebiyat, millî yani Osmanlı değil kavmî yani "Türkî"dir demek Türk kökenli olmayan Şemsettin Samileri, Babanzadeleri dışlamak anlamına gelecektir. Şayet Türkçe millî (yani Osmanlılığa ait) bir lisan sayılmayıp yalnız bir unsurun (yani Türklerin) malı olarak telakki edilirse diğer anasırın bu dile karışması, gelişmesine hizmet etmesi doğal sayılamaz.

Osmanlı unsurlarının her birinin kavmî lisan ve edebiyatları olduğu tespitine atıfla Tekinalp, bu durumun bir Arnavut, bir Ermeni, bir Arap veya Musevi'nin Türkçenin manevi tesirine tabi olmasına, düşünsel ve ruhsal sünûhâtına Türkçeyi tercüman kılmasına engel olmayacağını belirtir.

Bu satırları yazarken hatırına daha çok Ermenilerin ve Musevilerin geldiğini ifade ederek, Musevilerin dünyanın her tarafında mahallî ahaliyle benzeşip mensup oldukları milletlerin kültürlerine, edebiyatlarına önemli hizmetlerde bulunduklarını, en meşhur kalem erbabı arasında yer aldıklarını belirtir. Türkiye'de durum henüz bu değilse de bilahare bunun başarılacağı, Musevilerin millî lisan ve edebiyatın gelişmesine hizmette bulunacakları şüphesizdir. Hele Ermenilerin bir kısmı daha şimdiden böyle bir dereceye varmıştır. Kalem erbabına, bilgili, düşünür kimselere ihtiyaç varken Arap, Arnavut, Erme-

ni, Musevi gibi anasırın desteğine olumsuz yaklaşmak ifratperverlikten başka bir şey addolunamaz.

Tekinalp'e göre dil ve edebiyata sahip olmayan bir millet yaşayamaz, yok olmaya mahkûmdur. Osmanlı milletini oluşturan unsurlar dil ve edebiyattan, yani idrakten mahrum, birbirlerine karşı dilsiz mevkiinde bırakılırsa aralarında kardeşlik ve samimiyet olamaz. Lisanları, düşünceleri, irfanları birbirinden farklı olan fertler bir arada yaşayamaz.

Lisan meselesine kavmiyet karıştırılıp bazı anasırın izzet-i nefsi yaralanacak olursa Osmanlı'nın geleceği tehlikeye girecektir. Makalesinde tam da bunu yapmış olan *Genç Kalemler* yazarı, Tekinalp'e göre herhalde bütün *Genç Kalemler* heyetinin duygu ve düşüncelerine tercüman olmamıştır. Yeni Lisan taraftarları bu kavmiyet yönelimine katiyen izin vermeyeceklerdir.

1912 SEÇİMLERİNDE: SOSYALİZM VE MUSEVİLER

Tekinalp 1912 seçimleri öncesi süreçte de faal görünmektedir. 25 Ocak (1912) günü İttihad ve Terakki rıhtım kulübünde seçimlere dair bir sohbet toplantısı düzenlemiştir. Bu etkinliğin duyurusunda Tekinalp'in İttihatçılığının ve "Osmanlıca muharrirlerden" oluşunun vurgulanışı dikkat çekicidir:

"Yarınki Perşembe günü akşamı yani Cuma gecesi ihvânımızdan ve Osmanlıca muharrirlerden dava vekili Moiz Kohen Efendi'nin rıhtım kulübünde intihâbata dair bir musahabe yapacağı ilan olunur."[50]

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun (SSİF) İttihad ve Terakki Cemiyeti ile 1908-1909'daki olumlu ilişkileri 1910 ve özellikle de 1911'de bozulmuş, 1912 seçimlerinde SSİF Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklemiştir.[51] Federasyon'un 1911-1912'deki yayın organı *Solidaridad Ovradera* da bu minvalde bir yayın çizgisi takip etmiştir.

1912 seçimlerine uzanan sürecin hararetlenen atmosferinde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Rumeli* gazetesi ile *Solidaridad Ovradera* arasında tartışmalar yaşanmıştır.

Rumeli, *Solidaridad Ovradera*'da yer bulan "İttihad ve Terakki ve İntihâbat" başlıklı eleştiriye aynı başlık altında ve imzasız olarak 22 Şubat 1912 tarihli nüshasında cevap vermiştir.[52]

Bir dönem sosyalizme ilgi duyduğu ve sosyalizm konulu bir kitap yazmayı tasarladığı bilinen Tekinalp, ertesi günkü nüshasında *Rumeli*'nin bu cevabını eleştirmiştir.[53] Eleştirdiği temel husus, *Rumeli*'de çıkan yazıda *Solidaridad Ovradera*'nın iddialarının Musevi vatandaşlara atfedilmiş ve buna göre karşılık verilmiş olmasıdır. Tekinalp eleştiri yazısında Musevi vatandaşların seçimlerdeki durumuna, özellikle de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı tutumuna da açıklık getirmiştir.

Tekinalp'in deyişiyle, dünkü *Rumeli* gazetesindeki garip yazıda, sosyalistlerin yayın organı olan *Solidaridad* gazetesinin İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhindeki neşriyatından Musevi unsura bir sorumluluk payı çıkarılmak istenilmiştir. Çünkü sosyalistlerin çoğu Musevi'dir.

Sosyalistlerin çoğunun Musevi olduğu doğrudur. Çünkü çalışanların (erbâb-ı sa'y ü amelin) çoğunluğunu onlar oluşturmaktadır. Sosyalistlik Musevilerin dinî veya kavmî gerekliliklerinden değildir. Zaten sosyalistler nezdinde unsur temayülleri, kavmiyet siyaseti tamamıyla reddolunmuştur. Onlarda esas, toplumsal sınıflar mücadelesidir. Mensup oldukları toplumsal sınıfın hakları ve çıkarları yolunda kavmî çıkarları ve

Yeni Hayatçıların toplantı mekânlarından Selanik İttihad ve Terakki Mektebi.

M. Kohen'in Arzuhâli

Huzur-ı âli-i fehîmânelerine
Devletlü efendim hazretleri
Acizleri Türkçe, Fransızca ve Almanca lisanlarına suret-i mükemmelede aşina olup bir müddet bazı Dersaadet gazetelerine hidmet-i tahririyyede bulunduktan sonra Asır gazetesi muharrirliğine dâhil olarak gazeteye ara sıra makalât-ı mahsusa yazmayı ve umur-ı tercümeyi deruhte ile dört seneden beri orada îfâ-yı hidmet etmekte bulunduğumdan umur-ı tahririyyenin bilcümle şuabâtına tecrübe-i tam peyda eylediğim gibi tercüme hususatında dahi büyük bir rüsûh ve meleke iktisâb eyledim. Sâye-i şahanede feyz-yâb olmak emeliyle hidmet-i müftehire-i devlete dâhil olmak istid'âsındayım. Maiyyet-i celile-i hıdiv-i efhamilerinde hidmet-i çâkerâneme lüzum ve ihtiyaç bulunacağı takdirde icap ederse bi'l-imtihan tayin ve istihdamım hususuna âtıfet ve inâyet-i dâver-i efhamilerinin şayan buyrulması bâbında emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.
Fi 21 Şubat sene 319
Asır gazetesi muharrirlerinden
Moiz Kohen

Fazlı Necip Bey'in Referans Mektubu

ASIR
GAZETESİ İDARESİ
ADMINISTRATION DU JOURNAL
"ASR"
Asır gazetesi muharrirliğinde bulunan Kohen Efendi'nin müddet-i memuriyeti zarfında ibraz eylediği âsâr-ı liyakat ve iktidar ve ale'l-husûs faaliyet-i intizam fevkalade şayan-ı takdir bir derecede olduğunu, kendisi Almanca, Türkçe, Fransızca, İspanyolcaya aşina zeki, afif, fatin bir genç olduğunu takdir ve tasdik ederim. Fi 19 Temmuz sene 319
Asır gazetesi müdür ve sermuharriri
Fazlı Necip

duyguları feda etmek hususunda asla tereddüt etmezler. Mesela Selanik'te Musevi sosyalistler mensup oldukları akımın emel ve efkârına tercüman olabilecek, prensiplerini savunacak bir Musevi aday bulamazlarsa bu koşullara sahip olmak üzere Bulgarlardan, Türklerden aday çıkarabilirler. Çünkü onlarda esas, kavmiyet değil, toplumsal mücadeledir.

Sosyalistlerin İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet etmesi pek doğal bir keyfiyettir. Çünkü sosyalistler her yerde muhalif sıralarında yer alırlar ve toplumsal yapı arzularına uygun şekle girinceye kadar da doğal olarak bu vaziyeti muhafaza edeceklerdir.

Musevilere gelince... Tekinalp bir unsura mensup insanların kavmiyet itibariyle bir siyasi partiye katılmasını asla makul göremeyeceğini belirtir. Çünkü parti mücadeleleri bu suretle anasır bölünmelerine dönüşür.

Rum ve Bulgar vatandaşların bir kısmının güya unsur çıkarlarını muhafaza etmek zehabıyla Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldıkları görülmektedir. Fakat çeşitli meseleler dolayısıyla Rum ve Bulgar vatandaşların birçoğu zaten memnuniyetsizler sıralarına katılmıştır. Musevilerde ise durum farklıdır. Musevilerin hükümet partisiyle görülecek bir hesapları yoktur ve olamaz. Hâlbuki muhalif partiye karşı itimatsızlık, kırgınlık ve infial göstermek Musevilerin millî haysiyetinin gereğidir.

"Memleketi Yahudilere satıyorlar" diye kıyametler koparan, Meclis-i Mebusan kürsüsünde birçok Museviyi hedef seçenler, "fırkamızda yalnız Musevi yoktur" diye böbürlenme küstahlığında bulunanlar muhalifler, yani İtilafçılardır. (Miralay) Sadık beyler ve rüfekası İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne cihat ilan etmek için Cemiyet'i Siyonist diye itham etmiştir. İstanbul'da çıkan muhalefet gazeteleri dahi her defasında aynı türde yayın yapmışlardır.

Elhasıl *Solidaridad* gazetesinin Cemiyet'e muhalif tutumu hiçbir zaman Musevilerin duygu ve düşünceleriyle uyumlu değildir. Zaten bu husta Musevi kulüpleri arasında tam bir ittifakın ortaya çıktığını Tekinalp güvenilir şekilde öğrenmiştir. Yazısını şüphe ve tereddüde mahal kalmadığını belirterek sonlandırır.[54]

İzmir'de düzenlenen Girit mitingi. Tekinalp Selanik'te düzenlenen iki Girit mitingine de hatip olarak katıldı.

MECLİS-İ UMUMİ-İ VİLAYET ÜYELİĞİ

1910 yılında Meclis-i Umumi-i Vilayet üyesi olduğu bilinen[55] Tekinalp, 1912 seçimlerinin hemen ardından (Mayıs 1912'de de) yine Meclis-i Umumi-i Vilayet üyeliğine merkez kazasından (Selanik) adaylığını koymuş[56] ve çoğunluk elde ederek seçimi kazanmıştır.[57] 13 Haziran günü açılan[58] Vilayet Meclisi'nin (Taşoz'dan seçilen Anastasi Efendi ile birlikte) en genç üyesi olduğu için oyların tasnifine memur edilmiş, kendisi de 25 oyla Vilayet Meclisi kâtipliğine seçilmiş, dördüncü şube içinde yer almıştır.[59]

SONUÇ YERİNE

Yazar, gazeteci, avukat, mütercim, konferansçı, hatip, Vilayet Meclisi üyesi ve kâtibi Moiz Kohen Efendi'nin (bildiğimiz kadarıyla) henüz "Tekinalp" ismini kullanmadığı 1900-1912 Selanik dönemi faaliyetlerine ve yazı hayatına bakıldığı zaman birkaç başlığın ön plana çıktığı tespit edilebilmektedir.

Öncelikle, dil meselesi Tekinalp'in fikir ve eylem hayatında belirleyici bir konuma sahip olmuştur. İstibdat döneminin koyu baskı ve sansür uygulamalarının doğurduğu zorunluluklar altında kaleme aldığı bilim-teknoloji-ilerleme eksenli ve fantezi yönü ağır basan metinler bir yana, daha bu dönemde Türkçenin Musevi tebaa arasında yayılmasına dair yazmış, bu yönde faaliyet göstermiş ve hatta 1905'te henüz 22 yaşında iken önemli bir topluluk karşısında bu minvalde bir konferans vermiştir.

Musevi / Yahudi kökenli bir Osmanlı vatanseveri olarak Osmanlı Musevilerinin anadil olarak Türkçeyi benimsemelerini savunmuş, bu yönde somut faaliyet yürütmüş, dil konusunu Osmanlı birliğinin temel yapıtaşı olarak konumlandırmıştır.

Osmanlı birliğine ve kimliğine bağlılık Tekinalp için olmazsa olmaz mertebesindedir. Uluslararası Siyonist hareket ile ilişkide bulunduğu ve hareketi sempatiyle karşıladığı sırada bile bunu Osmanlı gerçekleri çerçevesinin dışına taşırmadığı ve Osman-

Rumeli gazetesi tahrir müdürü Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey.

lı Devleti'nin çıkarlarını ön planda tuttuğu gözden kaçmamaktadır.

Mensubu bulunduğu Musevi unsura yönelik iğnelemeler ve/veya hücumlar söz konusu olduğunda savunmacı bir pozisyona geçtiği ve tartışmaya girişmekten sakınmadığı gözlenen Tekinalp'in, bu tür olumsuz koşullarda bile Osmanlıcılıktan ve vatanseverliğinden taviz vermeme kararlılığını gösterebilmesi de bu bağlamda kayda değerdir.

1911'in ilk yarısında Türkçü Yeni Lisan / Yeni Hayat Hareketi'ne ilk katılanlardan olmasına karşın, başlangıçta Osmanlıcı tutumunu sürdürdüğü ve hatta kendisinin de mensubu bulunduğu bu hareketi içerden eleştirdiği görülmektedir. Bu durum üslubuna da yansımış ve hatta Yeni Lisan taraftarlarının, milliyetçilik yönelimine katiyen izin vermeyeceklerini dahi dile getirmiştir.

Yeni Hayatçılarınsa genelde "Levantenleşme" dedikleri "Frenkleşme hastalığı"na karşı (aslında kendisi de eleştirdiği türden bir eğitim almış olmasına karşın) tavır alışı sadece Osmanlıcı kimliğiyle değil, yakın gelecekteki Türkçü kimliğiyle de uyumludur. Bu husus ve örnek de aslında, aynı "dil" örneğinde olduğu gibi, Osmanlıcılık ile Türkçülük arasındaki geçişkenliklerin irdelenmesi açısından uygun kalkış noktalarından biri olabilir.

Tekinalp, "İhvân-ı Cemiyet"tendir; yani İttihatçıdır. Cemiyet'in etkinliklerine katılmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na açıktan cephe almış, İtilafçı anti-semitizmini teşhir ve mahkûm etmiştir. İçinde yer aldığı Yeni Lisan / Yeni Hayat Hareketi de zaten İttihad ve Terakki Cemiyeti ile organik ilişki içindedir. Ancak, Yeni Lisan bahsinde de görüldüğü üzere, Tekinalp mensubu bulunduğu yapılanmaları eleştirmekten de çekinmemiştir. Cemiyet'in yayın organı olan *Rumeli*'ye yönelik eleştirisi bu türdendir.

Mensubu bulunduğu Musevi unsura yönelik iğnelemeler ve/veya hücumlar söz konusu olduğunda savunmacı bir pozisyona geçtiği ve tartışmaya girişmekten sakınmadığı gözlenen Tekinalp'in, bu tür olumsuz koşullarda bile Osmanlıcılıktan ve vatanseverliğinden taviz vermeme kararlılığını gösterebilmesi de kayda değerdir.

Genç Kalemler dergisi başyazarı Ali Canib (Yöntem) Bey.

En azından Haziran 1911'de durum budur. Ancak, fazla uzun olmayan bir süre (en fazla bir yıl) sonra, Osmanlıcılık-Türkçülük gerilimini dışa vuran bu çizginin değişeceği malumdur. Nitekim 16 Ağustos 1912'de *Mercure de France* dergisinde yayımlanıp "Türkler Bir Ruh-ı Millî Arıyorlar" başlığıyla Türkçeye çevrilen, Ziya Gökalp'in ilhamıyla kaleme alınmış[60] ve Ali Canib Yöntem'in "işin mahiyetini" pek çoklarına "ders olacak kuvvette kavramış ve izah etmiştir" şeklinde değerlendirdiği[61] kapsamlı ve çok değerli makalesi[62] Türkçü Tekinalp'in doğuşunu göstermektedir.[63]

Tarihsel literatürde daha çok "alafrangalık" adı altında tartışılmış olan, Görüldüğü üzere, erken döneminde Tekinalp Osmanlıcı bir perspektifle ağırlıklı olarak dil, kültür ve Musevi tebaaya ilişkin meselelerle ilgilenmiştir. Balkan Savaşı'ndan sonra İstanbul döneminde iktisadi konulara yoğunlaşan ve bugün de daha çok bu nitelikte eserleriyle ve fikirleriyle tanınan Tekinalp'in erken döneminde iktisat alanına hiç iltifat etmemiş olmasının nedenlerini, Tekinalp'in kendi kişisel seçimlerinden ziyade, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik ve politik evrimi ile II. Meşrutiyet devrinin sosyo-ekonomik ve entelektüel seyrinde aramak herhalde daha isabetli olacaktır.

DİPNOTLAR

1 Aşağıda bazı yazılarına atıfta bulunulacak olan Cavit Orhan Tütengil'inkilerden başka, Hilmi Ziya Ülken, Zafer Toprak ve Yıldız Akpolat'ın çalışmaları anılabilir. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 7. Baskı, Ülken Yayınları, 2001, s. 374-375; Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982. (ayrıca Toprak'ın diğer kitap ve makalelerine de bakılabilir); Yıldız Akpolat, *Sosyoloji Araştırmaları – Osmanlı'da Kadın Dergileri ve Sosyoloji Dergileri*, İstanbul: Fenomen Yayıncılık, (tarihsiz), s. 15-39. Anılan bu çalışmalarda Tekinalp'in geç dönem (Balkan Savaşı sonrası) eserlerine ve fikir hayatına odaklanılmıştır.

2 Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

3 Bu halin bir istisnası sayabileceğimiz Liz Behmoaras'ın biyografik romanı (bkz. Liz Behmoaras, *Bir Kimlik Arayışının Hikâyesi*, 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Şubat 2005) esas itibariyle edebi bir ürün olmakla birlikte, özellikle Tekinalp'in güncelerinin ve *Journal de Salonique* gazetesinin kaynak olarak kullanılması dolayısıyla dikkate alınması gereken bazı ayrıntılar ve yeni bilgiler içermektedir. Buna karşın, gerçek tarihi kişilere ilişkin bu türden kurgusal metinlerde yazarın muhayyilesindeki duygu-yüklü imgenin nesnel gerçeğin yerine geçmesi gibi ciddi bir sakıncanın doğduğunu da vurgulamak gerekir.

4 Landau, s. 15, 24.

5 1900 tarihinin verildiği hâl tercümesi için bkz. Cavit Orhan Tütengil, "M. Tekinalp'in Yazı ve Fikir Hayatı İle İlgili Bir Belge", *Yeni Yayınlar*, Cilt: VII Sayı: 4 (Nisan 1962), s. 133. 1906 ve 1908'in zikredildiği hâl tercümeleri için bkz. Landau, s. 369, 372, 408; Cavit Orhan Tütengil, "M. Tekinalp ile İlgili İkinci Bir Belge", *Yeni Yayınlar*, Cilt: VII. Sayı: 6-7 (Haziran-Temmuz 1962), s. 210.

6 BOA, TFR.I.ŞKT. 32/3112.

7 *Asır*'da mütercim olarak başlamış, daha sonra muharrir konumuna gelmiş olsa gerektir. Nitekim gazetecilik mesleğindeki olağan yükselme süreci bu idi. Matbuat âleminde mevki yapmış muharrirlerin çoğu, gazeteciliğe çekirdekten başlamış, uzun yıllar mütercim olarak çalışmış, bunun ardından yazmaya başlamışlardır. Böyle bir staj devresi geçirmeden muharrir olmak pek mümkün değildi ve istisnai bir durumdu. Bkz. Enis Tahsin Til, *Gazeteler ve Gazeteciler*, İbrahim Şahin (hzl.), 1. Baskı, Ankara: Bilge Yayınları, Aralık 2004, s. 93.

8 Dolayısıyla 1900'den beri *Asır*'da çalıştığını da doğrulamıştır.

9 "... gazetemiz muharrirlerinden ticaret mahkemesi tercümanı Kohen Efendi...". "Selanik: Lisan-ı Osmani", *Asır*, Onbirinci Sene Numara: 1035 (5 Kânunuevvel 1321 / 18 Kânunuevvel 1905), s. 3.

10 "Selanik: Lisan-ı Osmani", *Asır*, Onbirinci Sene Numara: 1035 (5 Kânunuevvel 1321 / 18 Kânunuevvel 1905), s. 3.

11 Tütengil (Nisan 1962), s. 133. Ayrıca bkz. Cavit Orhan Tütengil, "M. Tekinalp'in Eserleri", *Kitap Belleten*, Yıl: 2 Sayı: 13-14 (Kasım-Aralık 1961 sayısı; basıldığı tarih: Mayıs 1962), s. 13. Tekinalp'in kendisi 1948 yılında Hakkı Tarık Us'a gönderdiği hâl tercümesinde yayın ismi vermeden, "yazı ve fikir hayatına 14 yaşında iken yani 51 sene evvel" başladığını belirtmiştir ki bu da 1897'ye tekabül etmektedir. Bkz. Tütengil (Nisan 1962), s. 133.

12 Landau, s. 24.

13 *Çocuklara Rehber* 1897-1901 yılları arasında Selanik'te toplam 166 sayı çıkmış, sayfalarında öğrencilerin yazılarına sıkça yer ayırmış bir çocuk dergisidir. Birinci cildinin/senesinin ilk 37 sayısı 1897 yılı içinde (Nisan-Aralık aylarında) yayımlanmıştır.

14 M. Kohen, "Makale-i Mahsusa: Tefrenk", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 411 (30 Mart 1327 / 12 Nisan 1911), s. 1.

15 Bkz. Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)* 2. Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 713-714.

16 Moiz Kohen, "Mekâtib-i Museviyyede Lisan-ı Türki", *Çocuk Bahçesi*, Birinci Sene Numara: 26 (28 Temmuz 1321), s. 14-15.

17 M. Kohen, "Dedikodu: Yeni Burunlar", *Çocuk Bahçesi*, Birinci Sene Numara: 31 (1 Eylül 1321), s. 11-12.

18 M. Kohen, "Musahabe: Elli Sene Sonra", *Asır*, Onbirinci Sene Numara: 1019 (6 Teşrinievvel 1321 / 19 Teşrinievvel 1905), s. 3. Ancak, arzuhâline bakılacak olursa, daha evvelki yıllarda da yazıları olmalıdır.

19 Landau, s. 416-417.

20 M. Kohen, "Musahabe: Tahrir-i Şifahi", *Asır*, Onikinci Sene Numara: 1181 (10 Mayıs 1323 / 23 Mayıs 1907), s. 3.

21 M. Kohen, "Selanik: Mekâtib-i Museviyyede Lisan-ı Türki", *Asır*, Onikinci Sene Numara: 1185 (24 Mayıs 1323 / 6 Haziran 1907), s. 2.

22 Herhalde, o sırada Selanik Hukuk Mektebi müdür muavini ve *Yeni Asır* gazetesi yazarı olan Muslihittin Adil (Taylan) Bey olsa gerektir.

23 "Konferans", *Yeni Asır*, Ondördüncü Sene Numara: 1348 (1 Eylül 1324 / 14 Eylül 1908), s. 3.

24 Landau, s. 15. Ayrıca hâl tercümelerine bkz.

25 "Tamim-i Lisan-ı Osmanî Cemiyeti Resm-i Küşadı", *Zaman*, Birinci Sene Numara: 63 (28 Kânunuevvel 1324 / 10 Ocak 1909), s. 3. Selanik'ten önce Bursa'da benzer isimde bir derneğin kurulduğu da bir gazete haberinden anlaşılmaktadır. Bkz. "Tamim-i Lisan-ı Osmani Cemiyet-i Museviyyesi", *İttihad ve Terakki*, Birinci Sene Numara: 20 (7 Eylül 1324 / 20 Eylül 1908), s. 3. Musevi vatandaşlar tarafından Bursa'da kurulduğu bildirilen bu derneğin tam ismi, "Tevsi-i Lisan-ı Osmani Musevi Cemiyeti"dir.

26 Yayın hayatında olduğu dönemin büyük kısmında Nisim Russo Efendi'nin başyazarlığını yaptığı bu gazetenin heyet-i tahririyyesi meyanında bulunduğunu birkaç yıl sonraki şu makalesinde dile getirecektir: M. Kohen, "Makale-i Mahsusa: Tefrenk", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 411 (30 Mart 1327 / 12 Nisan 1911), s. 2.

27 Bkz. Behmoaras, s. 76. Günlüğünden, son bir ayında (Aralık ayında) bu gazetede çalıştığı öğrenilebilmekte.

28 "Muharrerât: M. Kohen İmzasıyla Aldığımız Bir Varakadır", *İttihad ve Terakki*, Birinci Sene Numara: 44 (1 Teşrinisani 1324 / 14 Teşrinisani 1908), s. 4.

29 Metnin sonunda *İttihad ve Terakki* gazetesinin yorumu yer almıştır. Bunda, Kohen Efendi'nin görüşlerine katıldıkları belirtilmiştir.

30 M. Kohen, "Bend-i Mahsus", *İttihad ve Terakki*, Birinci Sene Numara: 70 (2 Kânunuevvel 1324 / 15 Kânunuevvel 1908), s. 4.

31 M. Kohen, "Meclis-i Mebusan", *İttihad ve Terakki*, Birinci Sene Numara: 72 (4 Kânunuevvel 1324 / 17 Kânunuevvel 1908), s. 1.

32 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Landau, s. 15-16, 43 45, 85-111.

33 20 Aralık 1910 tarihli *La Epoca*'daki "Una Explicacion" başlıklı açıklaması için bkz. Landau, s. 45, 101-102, 417. Landau'nun çalışmasında (bkz. age. s. 45, 417) gazete tarihi yanlış ve gazete ismi de eksik aktarılan diğeri için bkz. Yeni Asır Muharrirlerinden Dava Vekili M. Kohen, "Ebüzziya Tevfik Bey'e", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, Birinci Sene Numara: 155 (22 Teşrinievvel 1325 / 4 Teşrinisani 1909), s. 1-2.

34 Akt. Landau, s. 101. *Yeni Asır*'ın Türkiye kütüphanelerinde çok az nüshası bulunmaktadır ve mevcutlar içinde de böyle bir yazısına rastlanmamıştır.

35 M. Kohen, "Makale-i Mahsusa: İskân-ı Muhâcirîn", *Zaman*, Birinci Sene Numara: 73 (7 Kânunusani 1324 / 20 Ocak 1909), s. 3-4.

36 "Şuûn: Miting Tafsilatı", *Zaman*, Numara: 272 (27 Temmuz 1325 / 9 Ağustos 1909), s. 2. Tam bu sıralarda kız kardeşlerinden biri nişanlanmış olabilir. Nitekim gazetede şöyle bir tebrik notuna rastlanmaktadır: "Progres de Salonique ve İmparsial gazeteleri sermuharriri Mösyö Albert Yakov Manaraso Efendi'nin Matmazel Esterina M. Kohen ile nişanlandığı istihbar kılınmıştır. Refikimizi an-samim tebrik ederiz." "Küçük Havadis", *Zaman*, Numara: 286 (10 Ağustos 1325 / 23 Ağustos 1909), s. 3.

37 "Küçük Havadis", *Zaman*, Numara: 290 (14 Ağustos 1325 / 27 Ağustos 1909), s. 3.

38 M. Kohen, "Makale-i Mahsusa: Tefrenk", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 411 (30 Mart 1327 / 12 Nisan 1911), s. 1.

39 "Şuûn-ı Dâhiliyye", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 445 (10 Mayıs 1327 / 23 Mayıs 1911), s. 2.

40 Tekinalp, *Türkleştirme*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1928, s. 6.

41 Mustafa Nermi'den akt. Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: May Yayınları, 1968, s. 165-166, 429. Ancak, bu tercüme faaliyeti olumlu bir sonuca vardırılamamıştır. Bkz. Ali Haydar (Taner), "Çeşitli Hatıralarım (Ziya Gökalp Etrafında Hatıralar XIV)", *İş*, Cilt: XIII Sayı: 75 (1947), s. 7.

42 M. Kohen, "Makale-i Mahsusa: Millî Edebiyat ve İrfanımız", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 407 (25 Mart 1327 / 7 Nisan 1911), s. 1.

43 M. Kohen, "Makale-i Mahsusa: Tefrenk", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 411 (30 Mart 1327 / 12 Nisan 1911), s. 1-2.

44 Daha yukarıda da işaret edildiği üzere, dokuz sene evvel *Saadet* gazetesinde çıkan yazısının da bu toplumsal hastalık aleyhinde olduğunu ve bu yazıda fes-şapka meselesini mevzubahis ettiğini belirtmiştir.

45 Bu makaleyi ithaf ettiği Macit Zeki'nin "Musevi Osmanlılar", Osman Bahadır'ın "Fes mi Şapka mı?" başlıklı yazıları *Rumeli* gazetesinin 401 ve 402 numaralı nüshalarında yayımlanmıştır. Macit Zeki imzalı makaleden, Amarilyo Efendi'nin yazısının da *Rumeli*'de çıktığı öğrenilebilmektedir. Ancak, bu nüsha Türkiye kütüphanelerinde bulunamamıştır.

46 "Bizim musirr-âne itirazımız" ifadesiyle yalnızca kendisini mi yoksa kendisinin de içinde yer aldığı birkaç kişiyi mi kastettiği belirsizdir.

47 M. Kohen, "Yeni Lisan", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 469 (7 Haziran 1327 / 20 Haziran 1911), s. 2.

48 Burada kastedilen, Ali Canib Yöntem'in "Yekta Bahir" müstearıyla kaleme aldığı ve *Genç Kalemler*'in 26 Mayıs 1327 (8 Haziran 1911) tarihli 4 numaralı nüshasında yayımlanan "Millî, Daha Doğrusu Kavmî Edebiyat Ne Demektir?" başlıklı makalesi olsa gerektir.

49 Biz de buna dikkat çekmek için, kulağa hoş gelmese de onun ifadelerini (italik olarak) vermeyi tercih ettik.

50 "Musahabe", *Rumeli*, İkinci Sene Numara: 640 (12 Kânunusanı 1327 / 25 Kânunusani 1912), s. 3.

51 SSİF için bkz. George Haupt / Paul Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Tuğrul Artunkal (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977.

52 "İttihat ve Terakki ve İntihâbat", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 664 (9 Şubat 1327 / 22 Şubat 1912), s. 2.

53 M. Kohen, "İntihâbat ve Museviler", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 665 (10 Şubat 1327 / 23 Şubat 1912), s. 2. Nüsha üzerindeki tarihler yanlış şekilde önceki günün tarihleridir. Burada doğrusu verilmiştir.

54 Yazının bitiminde *Rumeli*'nin imzasız cevabına yer verilmiştir.

55 Landau, s. 17. Hâl tercümelerinde kendisinin verdiği bilgi için bkz. Tütengil (Nisan 1962), s. 133; Tütengil (Haziran-Temmuz 1962), s. 210; Landau, s. 369, 372, 408.

56 "Şuûn: Meclis-i Umumi-i Vilayet", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 744 (15 Mayıs 1328 / 28 Mayıs 1912), s. 3 (gazetenin üzerinde miladi tarih yanlış şekilde "29" olarak geçmektedir).

57 "Meclis-i Umumi-i Vilayet", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 745 (16 Mayıs 1328 / 29 Mayıs 1912), s. 3 (gazetenin üzerinde miladi tarih yanlış şekilde "30" olarak geçmektedir).

58 "Meclis-i Umumi-i Vilayet", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 759 (1 Haziran 1328 / 14 Haziran 1912), s. 3 (gazetenin üzerinde miladi tarih yanlış şekilde "15" olarak geçmektedir).

59 "Meclis-i Umumi-i Vilayet", *Rumeli*, Üçüncü Sene Numara: 761 (4 Haziran 1328 / 17 Haziran 1912), s. 3 (gazetenin üzerinde miladi tarih yanlış şekilde "18" olarak geçmektedir). SSİF'nin önde gelen isimlerinden Vlahof Efendi de Meclis-i Umumi-i Vilayet üyesidir.

60 Bunu kendisi hâl tercümesinde dile getirmiştir. Bkz. Landau, s. 373.

61 Ali Canib Yöntem, *Ömer Seyfeddin*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1947, s. 24.

62 Yusuf Akçura tarafından yapılan tercümesi *Türk Yurdu* dergisinde yayımlanan metnin tamamı için bkz. Landau, s. 112-157.

63 Bu dönüşüm belki de, Balkan Savaşı'nın gölgesinde kaldığından dolayı Türk milliyetçiliğinin gelişimindeki özel konumu sıklıkla göz ardı edilen Trablusgarp Savaşı'nın yarattığı siyasi, kültürel ve ideolojik atmosferin etkisiyle açıklanabilir.

BİR HİSTORİOGRAFİK BİLMECE

ORTADOĞU'NUN TARİHİNİ YAZMAK

Hamit Bozarslan'ın **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi** *kitabı Türkiye'de yayınlanalı kısa bir süre oldu. Kitap vesilesiyle Hamit Bozarslan ile Paris'te bir söyleşi gerçekleştirdik. Söyleşide; tarihçiliği, çok disiplinlilik ve karşılaştırmalı okumaların şart olduğu sosyal bilimleri, Ortadoğu'daki toplumsal hareketleri, Kürt çalışmalarının bugününü ve geleceğini, medeniyetler çatışması tezi ile modernite arasına sıkışmış Ortadoğu çalışmalarını, sözlü tarihi ve sosyal bilimlerin tuzak kavramlarını konuştuk.*

SÖYLEŞİ: SERRA TORUN

S.T: Tarihçilerin, tarihçiliğe hangi nedenlerle merak saldıkları ve yollarının nasıl tarihçiliğe düştüğüne ilişkin kişisel öyküleri tarihçilikleri hakkında çok önemli ipuçları veren hikâyelerdir. Sizin tarihçiliğinizin öyküsü nedir?

Öncelikle şunu belirtmekte fayda var, tarih ve siyasal bilimler eğitimi almış olmam sebebiyle kendimi yalnızca tarihçi olarak tanımlamıyorum, yaptığım genellikle bir tür tarih sosyolojisi... Sosyoloji alanında çalıştığım vakit tarihçilik işin içine giriyor, tarih alanında çalıştığımda da sosyoloji bu alana dâhil oluyor. Bu ikisinin birleşimi benim açımdan vazgeçilemez, o yüzden çalışmalarımın tümü bu bileşimden doğuyor.

Tarihe ilgimin nedenlerini anlatan o kişisel öyküye gelirsek... Fransa'ya geldiğimde, aslında mastırda Robert Paris ile Türkiye'de sol hareketin tarihi üzerine çalışmak istiyordum. Fakat Robert Paris konuya hâkim olamayacağımdan korktu. Benim bu konuyu çalışmak istememin sebebi Türkiye'de solun bu kadar ağır bir yenilgi almasının nedenlerini sorgulamamdı. Yani bu ilgi sadece tarihsel bir ilgi değil; 1980'li yılların koşullarından çıkarak Türkiye'de solu okumak istememle ilişkiliydi. Tam da bu yüzden, Robert Paris bana Kemalist dönemde Kürt hareketleri üzerine çalışmamı tavsiye etti ve ben de mastır çalışmamı bu konu üzerine yaptım. 1980'li yıllarda Kürtler üzerine Avrupa dillerinde sanıyorum 15-20 kitap vardı, Türkiye'de tümü yasaklanmıştı, yani çalışmak için son derece küçük bir kütüphaneye sahiptik. Oysa bugün yalnızca Avrupa dillerinde sanıyorum 800-900 kitap bulabiliriz. Velhasıl tarih çalışmaya bu şekilde başladım. Daha sonra siyasal bilimler alanında göçmenlik üzerine ve Arapçayı bilmeden ikinci kaynaklardan yola çıkarak Arap âlemi üzerine çalıştım. İşte bu şekilde başlayıp, hem tarihi hem siyaset sosyolojisini bir arada yürütmeye çalıştım.

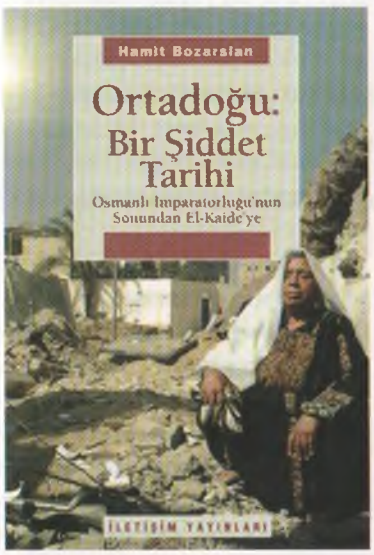

Hamit Bozarslan.

S.T: Objektiflik ve tarafsızlık kavramları, kimi zaman farkında olmadan kimi zaman da kasten

karıştırılan, eşanlamlıymış gibi kullanılan kavramlar, sanki objektif olmak herhangi bir tarafta olmanın kesin karşıtıymış gibi... Kanımca bu türden bir hiçbir yerde olma iddiası makbul değil; ama zaten ideolojiden tümüyle arınmış olmak da mümkün değil. Bu türden bir iddia tarihçi için ancak bir kandırmaca olabilir. Siz bu meseleye nasıl yaklaşıyorsunuz?

Sanıyorum o meselede bir tarih epistemolojisi ya da bir sosyal bilimler epistemolojisi zorunlu. Orada söz konusu olan tarafsızlıktan çok refleksivite. Yani, az önce de konuştuğumuz gibi, tarihçinin hangi konumlardan yola çıkarak, neden bu konularla ilgilendiğini hangi yöntemleri kullanacağını ortaya koyması gerekiyor. Bir örnek vereyim. Tarihte şiddet, baskı gibi konular genellikle dipnotlar olarak ele alınıyor. Hâlbuki bunların mağdur

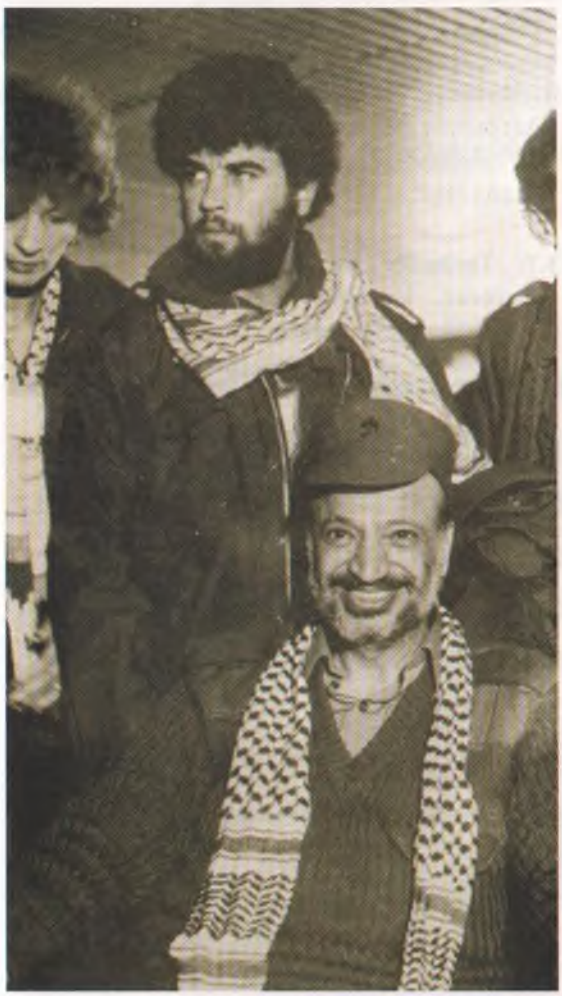

halkların tarihiyle, ezilen sınıfların bilinciyle ya da tahayyülleriyle ilişkileri var. Bu gibi konularda tarafsız olabilmek dediğiniz gibi mümkün değil, çünkü yeni konuları doğuran tarafsızlıktan çıkıp belli taraflarda çalışmak, en azından konuları taraflarda aramaktır. Böyle olmayınca mesela milenarizm gibi bir konuda ya da grevlerin tarihi konusunda çalışmak mümkün olur muydu? Eğer tarafsızlık mümkün olsaydı kadınların tarihi konusunda hiçbir çalışma hiçbir zaman mümkün olamayacaktı. Keza gençlik, hapishaneler veya işkence üzerine çalışmak da tarafsızlık olsaydı mümkün olmayacaktı. Fakat tabii taraflardan, tarafların kaygılarından, kurcalamalarından ya da belli yarılmalardan yola çıkarak konu saptamak objektif olmamak, refleksif ve eleştirel olmamak anlamına gelmiyor. Bildiğiniz gibi, sosyal bilimlerde, en azından epistemolojik bir çizgiden yola çıkarsak, önemli olan gerçeklerin saptanması değil, kuşkuların dile getirilmesidir. Sosyal bilimleri ilerleten kuşkulardır. Bilinenden kuşku duyabilmek, bilineni sorgulayabilmek, yeni sahalar açabilmek, yeni sahalar yoluyla yeni kavramlar ve açıklamalar geliştirmek... Ve sanıyorum bu epistemolojik kaygılara saygı gösterildiği zaman, söz konusu olan tarafsızlığın varlığı değil, objektifliğin her koşulda yakalanabilmesidir. Kaldı ki benim çalışmalarımda öznelliklerin rolü çok önemli. Mesela Kürt hareketi üzerine çalıştım, 1990'larda Türkiye'de şiddet olgusu üzerine çalıştım, o çalışmalarda daha çok nesnel olgulara ağırlık vermiştim; fakat özellikle 90'ların sonundan itibaren aynı zamanda öznelliklerin de ele alınması gerektiğini kavradım. Oradan yola çıkarak, öznellik rejimleri diye bir kavram geliştirmeye çalıştım. Öznellikler üzerine çalışırken her halükârda tarafsız olmanız mümkün olmuyor çünkü üzerinde çalıştığınız aktörlerin öznellikleri var. O yüzden, sosyal bilimlerde bildiğiniz üzere tahayyül edilmiş topluluklar, icat edilmiş âdetler gibi bir yığın teori var ve bu teoriler bence son derece önemli, çünkü bu teoriler bizim masumiyetimizi kırdı. Sosyal tarihin oluşumunu anlamamıza etkide bulundu, fakat bu dekonstrüksiyondan sonra şunu da görmek gerekiyor; mesela bir Filistinli çocuk kendisini milleti adına intihar ederek feda etmeye hazırken, kalkıp ona "senin milletin bir tahayyül, senin kimliğin sadece bir yanılsama" demek bizi bir yere götürmüyor. Bu yüzden öznellikler üzerine çalışmak gerekiyor. Fakat dediğim gibi burada refleksivite, eleştirel yaklaşım, kuşku duyabilmek önemli. Ve tarihçinin sürekli kendisini sorgulaması... Bir de eklemek lazım, öznellikleri ele almak demek ille de sempati duyulan konu üzerine çalışmak demek değil. Mesela ben şiddetten oldukça uzak bir insanım fakat 11 Eylül diye bir olay var, yüzlerce intihar saldırısı var ve bunlara sempati duymamak bunları çalışmamak anlamına gelmemeli. Fakat bunları çalışmak da bu grupların öznelliklerini hesaba katmadan mümkün değil.

Sosyal bilimlerde tahayyül edilmiş topluluklar, icat edilmiş âdetler gibi teorilerle bizim masumiyetimiz kırıldı. Bu dekonstrüksiyondan sonra şunu da özellikle görmek gerekiyor; mesela bir Filistinli çocuk kendisini milleti adına intihar ederek feda etmeye hazırken, kalkıp da ona "Senin milletin bir tahayyül, senin kimliğin sadece bir yanılsama..." demek bizi bir yere götürmüyor.

S.T: Tarihçilik hakkında konuşuyoruz, konuştuğumuz her konu elbette Türkiye'deki tarihçilikle ilişkilendirilebilir ama Türkiye'de çok sık tanık olduğumuz bir durumdan yola çıkarak başka bir soruya geçmek istiyorum. Biz de bir belge fetişizmi var. Mesela Taner Akçam'ın Ermeni soykırımı ile alakalı çalışmalarından sonra çalışmaların içeriğini tartışmaktan öte Taner Akçam'ın ne kadar Osmanlıca bildiği, belgeleri ne kadar okuduğu gibi konular tartışılıyordu. Siz bu belge fetişizmi meselesini nasıl değerlendiriyorsunuz? Çalışmalarınızda kaynaklarınız neler oluyor?

Belge fetişizmi meselesi hakikaten önemli, onu iki noktadan yola çıkarak izah edeceğim. Ama hazır siz hatırlatmışken, Taner'in çalışmasını gerçekten kutlamak gerekiyor, son derece önemli bir çalışma. Ermeni konusunda çalışanlar belgeler açısından o kadar zor bir durumda bırakılmalarına rağmen Osmanlı arşivlerine girip çok ciddi bir çalışma yaptılar. Ve diyeceğim şu, bir kelimeyi yanlış mı okumuş doğru mu okumuş tartışmasından öte, en azından Osmanlı arşivlerine güveniyorsak bu arşivler zaten bize soykırım olgusunun olduğunu gösteriyor, bütün imha edilen belgelere rağmen. Tabii bu durum yalnızca Ermenilerin tarihi için geçerli değil, dünya tarihini ele aldığınız zaman mağdurların tarihi genellikle belge açısından tıkanıp kalıyor.

El-Fetih lideri Yaser Arafat'ın 1970'lerde çekilmiş bir fotoğrafı.

Belge fetişizmine dönersek, Mete Tunçay'ın çok güzel bir sözü vardı; "Tarihçi belgeyle de belgesiz de saçmalayabilir". Elbette belgesiz tarih çalışması yapabilmek mümkün değil, fakat kesinlikle bu çalışmanın başka kaynaklara da dayanması gerekiyor, sözlü tarih gibi... Mesela Kürt tarihini çalıştığım vakit bulabildiğim tüm arşivlere giriyorum; İngiliz ve Fransız arşivlerini kullandım, özel arşivlere girdim. Ayrıca mümkün olduğu kadar sözlü tarihten yola çıktım, öğrencilerimin de sözlü tarihten faydalanmalarını diliyorum. Şunu unutmamak lazım, belge önemli elbette ama belgeyle ya da belgesiz, tarihte belirleyici olan tarihin sorgulanması ve hangi tür soruların sorulduğu... Marc Bloch'un sözü çok önemli; İnsan kendi döneminden ve kendi sorularından yola çıkarak tarihi sorguluyor.

S.T: Ben de sözü sözlü tarihe getirecektim, siz zaten değinmiş oldunuz ama sanırım oradan devam edebiliriz. Mağdurların tarihini çalışmanın zorlukları üzerine birkaç örnek verdiniz. Aslında sözlü tarih, egemen tarih anlatısının iktidarının yıkılmasının bir yolu gibi değerlendirilebilir. Sözlü tarih çalışmaları ve bu çalışmaların kıymeti giderek artıyor. Ama kimileri için sözlü tarihin, biraz da küçümsenerek, hikâye olarak algılanması -veya yansıtılması diyelim- sürdürülüyor. Siz anladığım kadarıyla sözlü tarih çalışmalarına çok önem veriyorsunuz.

Evet, sözlü tarih özellikle son 20-25 yıldır çok önemli bir olgu. Fakat sanırım bu olgu çok daha evvel başladı; mesela Michel Foucault'nun çalışmalarını okuduğunuzda, 17-18. yüzyıllarda da bu olguyla karşı karşıya olduğumuzu görüyorsunuz. Söz konusu olan şu; elimizdeki tarihsel bilgilerin çok önemli bir kısmı tarihçiler tarafından üretilmiyor. Mesela Dersim tarihini ele aldığınız zaman eldeki bilgilerin, sözlü tarih kaynaklarının %90 tarihçi olmayanlar tarafından üretilmiş durumda, keza Ermeni soykırımında da aynı şey geçerli. Yüzlerce elyazması var, anılar var. O yüzden tarihçi ister istemez belli bir gerilim altında kalıyor. Toplumun kendisi tarihsel bilince, resmi tarihi sorgulayacak bilince sahip ve toplumun kendisi tarihsel söylemleri oluşturuyor. O yüzden tarih yazımı yalnızca tarihçilerin tekelinde değil. Tabii sözlü tarihten bahsederken bunun mutlak geçerlilik olarak kabul edilmemesi gerekiyor. Kaynakların harmanlanması, birbirlerini kontrol edecek mekanizmalar olarak kullanılması şart. Anılar son derece önemli, modern tarih çalışanlar için gazeteler, kişisel arşivler... Mesela Ortadoğu'da özellikle sol hareket içinde bunu görebiliyoruz, eski sol militanların kişisel arşivleri giderek bir hafızanın barınabildiği alanlar haline geliyor.

Sözlü tarih hakkında son söyleyeceğim şu; sözlü tarih elbette yalnızca mağdurların başvurduğu bir kaynak değil. Mesela şu an Arjantin üzerine çalışanlar işkencecilerin sözlü tarih kullanarak kendilerini meşrulaştırmaya çalıştıklarını gösteriyorlar. Tabii burada mevzu yalnızca sözlü tarih değil, hâkimiyet mekanizmalarının ortaya çıkması kimin mağdur, kimin mağrur olduğu gibi başka faktörler var. Yani sonuç olarak, çağdaş tarih çalışırken elbette sözlü tarihten faydalanmalı, ama belge fetişizminden korunmak gerektiği gibi, sözlü tarih fetişizminden de korunmak gerekiyor.

S.T: Tarihçilik üzerine konuşurken tarih eğitimi meselesine de değinelim isterim. Türkiye'de tarih eğitiminin genel olarak devletin hikâye anlatıcılığının etkisi altında olduğu sık sık dile getiriliyor, bu etkiyi kıracak çalışmalar da var elbette, mesela Tarih Vakfı'nın Ders Kitaplarında İnsan Hakları çalışmaları... Türkiye'deki tarih eğitimi ile Avrupa'daki tarih eğitimi arasındaki en temel farkı nasıl tanımlayabiliriz?

Türkiye örneğini diğer bazı Ortadoğu ülkeleriyle genişletmek mümkün. En temel farktan bahsedeceksek üniversitelerden yola çıkabiliriz. Büyük itibar kazanan üniversiteler genellikle muhalif diyebileceğimiz üniversiteler oluyorlar. Eleştirel olmayan bir bilimsel söylem mümkün değil. Türkiye'de Boğaziçi bu konumda, Sa-

bancı ve Bilgi üniversiteleri kısmen bu konumda ve şu açık ki bu muhalif tarafları, uluslararası düzeyde kabul gören bir sosyal bilim yapmalarını sağlıyor. Fakat şu da bir gerçek, Türkiye'de üniversitelerin %90'ı -artık resmi ideoloji de demeyelim çünkü son derece ciddi bir hegemonya krizi yaşanıyor Türkiye'de- kalıplaşmış bir söylemi yeniden üreten bir mekanizmanın ötesine geçmiyor. Tabii burada bir istisna var, mahalli tarih... Sanıyorum bu konuda taşra üniversitelerinin her şeye rağmen önemli bir rolü var.

yarayacağını bilerek konuşmalıdırlar" diye. Bu cümlenin içine bir Ortadoğu tarihçisini çok rahat yerleştirebiliyoruz. Ortadoğu tarihçiliğinin en temel zorluğu nedir sizce?

Sanıyorum Ortadoğu tarihçiliğinin en temel zorluğu tarih hafızasının ortadan kaybolması ve Ortadoğu'nun İslamlaştırılmasıdır. O İslamlaştırılma hem dışarıdan gelen bir İslamlaştırma -Ortadoğu'nun bir İslami bölge olarak tanımlanması- hem de aynı zamanda 1979 sonrası içten gelen dinamiklerle de olan bir durum. Bunun tarihyazımı üzerinde çok büyük bir negatif etkisi var. Mesela şimdi hiç kimse 1977-78'de Filistinlilerin sol harekette oldukları için Batı'yı korkuttuklarını hatırlamıyor. Ya da 1968-69'da Gazze'de kadınların mini etek giydiğini... 1930'ların, 1940'ların medeniyet ve ihtilal üzerine yoğunlaşmış söylemlerini de kimse hatırlamıyor. Birçok insana öyle geliyor ki; Ortadoğu, kendisine indirgenmiş, başka hiçbir dinle karşılaştırılamaz olan İslam'dan yola çıkarak var olan bir toplum.

İkinci bir zorluk, Ortadoğu tarihinin ikincil kaynaklardan yola çıkmayı zorunlu kılan; monografi eksikliği. Çalışmalarda belli bir dengesizlik var. Mesela Ortadoğu'da şehir tarihi üzerine epey çalışma var elimizde. Fakat sosyal hareketlerin tarihi üzerine hemen hemen hiçbir şey yok. İslami hareketlerin tarihi üzerine çok çalışma var, sol hareketlerin tarihi üzerine yok. İktidar tarihleri hakkında da aynı durum geçerli. İktidarların nitelikleri üzerine sosyal ve siyasal bilimlerin çalışmaları var; fakat mesela Nâsr iktidarının tarihsel dinamikleri nelerdi, sosyolojik profili neydi, Baas Partisi'nin 1958-60 arasında yaşadığı gelişmeler nelerdi, ayrışmalar hangi temele dayandı, aşiretlerin ya da Şii cemaatin rolü neydi vs. Bu soruları araştıran çalışmalar yok. Özetle Ortadoğu çalışmalarında çok büyük bir dengesizlik var.

Ortadoğu tarihçiliğinin temel zorluğu tarih hafızasının ortadan kaybolması ve Ortadoğu'nun İslamlaştırılmasıdır. Şimdi hiç kimse 1977-78'de Filistinlilerin sol harekette oldukları için Batı'yı korkuttuklarını hatırlamıyor. Ya da 1968-69'da Gazze'de kadınların mini etek giydiğini... 1930'ların, 1940'ların medeniyet ve ihtilal üzerine yoğunlaşmış söylemlerini de kimse hatırlamıyor.

Seyyid Kutub (1906 Asyut-1966 Kahire). Nâsır'a suikast düzenlemeye hazırlandığı gerekçesiyle 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı, 1966'da vatan hainliği suçlamasıyla idam edildi.

Fransa'da olup bitenler çok daha başka... Fakat burada da, değişim büyük bir oranda 60'lı, 70'li yıllarda yaşandı. Mesela odamı görüyorsunuz. Odamda Charles de Gaulle'ün resmi yok, Sarkozy'nin resmi yok. Laiklik konusunda tartışmak istediğim zaman EHESS'in eski başkanı olan Danielle Hervieu Leger'in çalışmalarına başvurabilirim ki son derece eleştirel çalışmalardır. Fransa'da asimilasyon olgusunu çalışmak istersem yine buranın eski başkanı olan Jacques Revel'in çalışmalarına başvurabilirim. Burada bazı tabular kırılabildi; fakat diğer yandan da bu tabuların Fransa genelinde kırılması muhalif üniversite olgusunu da biraz zayıflattı, buna ihtiyaç kalmadı.

S.T: Arundhati Roy'un bir sözü vardır; "Savaş alanlarında konuşanlar, ağızlarından çıkan her sözün, savaşın taraflarından herhangi birinin propagandasına

S.T: Bir röportajınızda şöyle bir şey söylemiştiniz; "Her alanın bir tarihselliği vardır ancak o alanı sınırlarsak ve diğer alanlarla karşılaştırmazsak, o tarihselliği anlamamız mümkün olmaz." Kitaplarınıza baktığımızda da çok disiplinlilik ve karşılaştırmalı okumalar ön plana çıkıyor. Az evvel zaten Ortadoğu tarihçiliğinin temel sorunlarından bahsettik ama çok disiplinlilik ve karşılaştırmalı okumalar açısından güncel çalışmaları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Son derece yetersiz ne yazık ki. Diyelim ki 30-40 yıl önce en azından sosyoloji ve siyasal bilimler bu türden çalışmaları çok daha iyi yapabiliyordu. Bir örnek vereyim; Türkiye'yi Mısır ile karşılaştırmak o zaman anlamlı değildi. Türkiye Güney Kore'yle, Brezilya'yla karşılaştırılıyordu çünkü her ikisi de askeri otoriter rejimlere

sahipti ve kapitalist sistem içindeydiler. Mısır Hindistan'la karşılaştırılıyordu. Bu örnekten yola çıktığımızda karşılaştırmalı çalışmalar anlamında son derece fakirleşmiş bir durumda olduğumuz açık. Başka bir örnek vereyim; Vincent Geisser'in *Demokratik Otoritarizmler ve Otoriter Demokrasiler* diye çok önemli bir çalışması var. Çok açık bir şekilde gösteriyor ki yeni gelişen iktidar mühendislikleri, özellikle güvenlik söylemine ve pratiğine dayalı iktidarlar, otoriter demokratik rejimin sınırlarını kısmen de olsa zayıflatmış vaziyetteler. Hatta belki şunu da söyleyebiliriz 1990'ların Türkiye'si ve İsrail'i diğer ülkelere bir model oluşturdu, modeller artık yalnızca kuzey ülkelerinden gelmiyor ve işte karşılaştırmalı çalışmalar olmayınca bütün bu bahsettiklerimizi görmek mümkün olmuyor. Zaten Ortadoğu ve İslam kendilerine has (sui generis) olgular olarak görülürse o zaman karşılaştırma imkânı da ortadan kalkıyor.

11 Eylül 2001 New York.

S.T: Bu "biz bize benzeriz"ci bakış açısının, olguları kendilerine has (sui generis) olgular olarak görmesinin yanı sıra aktörleri tekilleştirmesi de çok temel bir sorun sanırım. Bir röportajınızda "Kürt tekilliği anlayışını yıkmak gerekiyor" demiştiniz. Kürt tarihi çalışmaları bu tekilliği yıkabildi mi ya da yıkabilecek mi?

Bu alandaki çalışmalar epeyce ilerledi. 80'li, 90'lı yıllarda çok sınırlı sayıda çalışma vardı. Şu anda sosyal bilimlerde Avrupa ve Amerika'da bu alanda çalışan 40-50 kişi var, bu azımsanacak bir sayı değil. Ayrıca son derece ciddi bir birikim de oluştu. Fakat bu araştırmaların yalnızca bir kısmı o tekilliği yıkabilecek düzeye sahiptir. Mesela Martin van Bruinessen, Nicole Watts, Janet Klein örnek verilebilir; keza şu an Boğaziçi'nde ders veren Abbas Vali... Bu örneklerin o tekilliği yıkabilmelerinin sebebi çok ciddi ve geniş bir sosyal bilimler formasyonuna sahip olmaları ve diğer sahalarda da çalışmalarıdır. Mesela Martin van Bruinessen'in Endonezya üzerine, Janet Klein'in Ortadoğu üzerine çalışması...

Bir yandan tekilleşme özlemi var; diğer yandan da öznenin kendisini sadece kendisinden yola çıkarak anlaması mümkün değil. Öznenin muhakkak başka bir özneye ya da evrensel bir çerçeveye ihtiyacı var. Bu, tekilleşmeyi yıkmayı mümkün kılıyor; ancak bir gerilim söz konusu; tekilleşme ve tekilleşmeden çıkma...

Aslında orada da ilginç bir olgu gözlemliyoruz. Mağdurun tarihinden yola çıktığınız zaman tekilleşme özlemi son derece ağır oluyor. Mesela Türkiye'de mevcut sosyolojinin Aleviler için geçerli olmadığını bir Alevi sosyolojisine ihtiyaç olduğunu, ya da bir Kürt sosyolojisinin olması gerektiğini söyleyenler vardı; Mağrip'te Berberiler için aynı şey söz konusu edilmişti. Bir yandan o tekilleşme özlemi var fakat aynı zamanda öznenin kendisini sadece kendisinden yola çıkarak anlaması mümkün değil. Öznenin muhakkak başka bir özneye ya da evrensel bir çerçeveye ihtiyacı var. İşte bu o tekilleşmeyi yıkmayı mümkün kılıyor. Orada bir gerilim söz konusu; tekilleşme ve tekilleşmeden çıkma... O yüzden belki Kürt çalışmalarında bu tekilleşmeyi kırabilmek sanıyorum ancak orta vadede mümkün olabilecek.

S.T: 80'li, 90'lı yıllarda Kürt çalışmaları yapanlar için ulusal sorun ekseninde çalışmalar yapmak elbette gerekli ve çok da önemliydi. Bugünse yalnızca bu eksende çalışmalar yapmaktansa Kürt toplumu, bu toplumun dinamikleri ve dönüşümleri üzerine çalışmalar yapmak önemli gözüküyor. Siz ne düşünüyorsunuz çalışmaların kapsadığı alanlar konusunda? Sizce Kürt çalışması yapmak isteyen bir sosyal bilimci için bugün hangi konulara eğilmek önemli?

Şu konuda kesinlikle haklısınız; ilk başlarda ister istemez ulusal sorun üzerine çalışılıyordu ve bu gerekliydi. Ondan sonra aşiret meselesi ele alındı ve bu konuda oldukça başarılı çalışmalar yapıldı. Şu anda elimizde eksik olan bir yığın şey var aslında. Mesela şehir tarihi üzerine elimizde hemen hemen hiçbir şey yok. Şehirlerde eşraf hanedanların oluşması, şehirlerde nesil olgusu, 60'larda, 70'lerde yaşanan ciddi kopuşlar, yeni katmanların siyasete girmesi, siyaset olgusunun ortaya çıkışı, eğitim tarihi, militan nesillerin tarihi... Bunlar tabii tarihten verdiğim örnekler fakat aynı şekilde sosyal bilimlerin tümünde eksiklere bir yığın örnek verebiliriz. Mesela güncel olarak Kürt şehirlerinde aile dokusu, kadın ve gençlik üzerine

çalışmalar son derece eksik. Yeniden aşiretleşme diye bir olgu var bunu biliyoruz ama mesela şehirleşme dinamikleri ile aşiretleşme dinamikleri birbirine eklemleniyor mu bilemiyoruz. İç göç üzerine çalışmalar yeni yeni başlıyor, çok ciddi çalışmalar var. Din erbabı, ulemalığın yaşadığı değişimler, tarikatların güncel boyutu gibi çalışmalar eksik. Yine çok önemli bir alan, hele Türkiye gibi bir ülkede; seçim sosyolojisi. Mesela Elazığ gibi bir yerde hâlâ MHP oldukça güçlü, bir yanda AKP'ye kadar gelen bir gelenek var fakat aynı zamanda HEP'ten bu yana oluşan gelenek neredeyse hegemonik bir konuma sahip, bu değişimler nasıl yaşanıyor? Yani bu örnekler daha çoğaltılabilir, bütün bu alanlarda çalışmalar yok denilecek kadar kısıtlı. Fakat dediğim gibi 20-30 yıl öncesine göre -neredeyse sıfırdan başlamış bir Kürt araştırmaları sahasından bahsediyoruz- çok ileri bir noktaya geldik. En başta da söyledik, çalışmalar ulusal sorundan, Kürt milli hareketinden, Kürt isyanlarından başlıyordu, çünkü son derece ciddi bir olgu, ele alınabilecek bir olgu, çalışmalar kendiliğinden bir şekilde bu alanlarda başlıyordu.

S.T: Öte yandan bu olguyu sağlam olarak ele alabilmek için de aslında az evvel bahsettiğimiz alanlarda çalışmalara ihtiyacımız var, öyle değil mi?

Kesinlikle, bu tarihçiliğin çok önemli bir sorunu. Özellikle sentez düzeyinde, makro düzeyde bir çalışma yapmak istediğiniz zaman, bu düzeyi besleyebilmeniz gerekiyor ve bunu besleyebilmek için çok yoğun veriye ihtiyaç var. Nicel ve nitel verilere, mahalli çalışmalara, mikro mezzo çalışmalara ihtiyaç var. Bunlar olmadan bir senteze ulaşabilmek mümkün değil.

S.T: Avrupa'ya gelip Kürt tarihini, Türkiye ve Ortadoğu halklarının tarihini çalışan öğrenciler ülkelerine döndüklerinde rolleri ne olacak sizce ya da ne olmalı? Ben de onlardan biri olduğum için soruyorum bu soruyu belki; ama her halükârda 'tarihçinin rolü' meselesi önemli... Sizce bu alanlarda çalışan tarihçilerin rolleri nasıl dönüşmeli ve gelişmeli?

Burada ele alınması gereken birkaç faktör var. Birinci faktör; sosyal bilimcinin görevi güvenilebilir, itiraz edilebilir, test edilebilir bilgi üretmek ve yeni sorular sorabilmek. Bunun için de mekânlara ihtiyaç var. Bu mekânlar üniversiteler, araştırma kurumları olabilir, dergiler olabilir... Bu tarihçilerin yapabilecekleri ve yapmaları gereken en önemli şey bu mekânlardan en azından birinde yer tutmaktır. İkincisi; Ortadoğu'nun tümünde görüyoruz, bilgi üniversitede aktarılıyor ama genellikle üniversitede üretilmiyor. Bilgi üniversite dışındaki zeminlerde üretiliyor, gazetelerde, dergilerde üretiliyor, dolayısıyla bu tarihçilerin toplumsal tartışmalara katılması kaçınılmaz oluyor. Üçüncüsü; bu tarihçilerin aktarımı sağlaması, yeni nesilleri yetiştirmesi gerekiyor. Ve her neslin kendisini yetiştiren nesli aşması gerekiyor.

S.T: *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi* kitabınız Türkiye'de yayınlanalı kısa bir süre oldu. Şiddet gibi sosyal bilimlerde hakkıyla konu edilmemiş bir konuyu ele alıyorsunuz. Genellikle bu konudaki çalışmalarda Lombroso'nun suçu suçlunun varlığı ile, terörizmi teröristin varlığı ile açıklayan kriminal antropolojisi ya da Durkheim'in anomi kavramı baskın çıkıyor. Siz bu kitapta meseleyi nasıl ele aldınız?

Öncelikle şiddeti tanımlamaktan kaçındım. Fenomenolojik bir yola başvurmak zorunda kaldım. Önemli olan şiddeti tanımlamak değil, şiddete varmayı mümkün kılan süreci tanımlamak. Buradan yola çıkarak şiddetin iktidar dengeleri üzerinde, sosyal dengeler üzerinde nasıl değiştirici bir rol oynadığını görebilmek önemli. Devletin kullandığı zoru ve devlete karşı şiddeti birbirinden ayırdım. Fakat onun dışında şiddetin tanımlanmasından özellikle kaçındım. Bir de benim açımdan önemli olan radikalleşme süreçlerinin nasıl oluştuğu, radikalleşme ile şiddet arasında bir ilişki olup olmadığı, şiddete geçişte yapısal faktörlerin rolünün ne olduğu gibi sorular idi. Fakat aynı zamanda

Afganistan'daki Sovyet işgalini dikkate almadan Ortadoğu tarihi yazılamaz.

1970'lerde içlerinde Abdullah Öcalan'ın da bulunduğu PKK'li bir grup.

şiddet öznelliği olan bir şey, hem bir öznelliğin ürünü olan hem de kendi öznelliğini yaratan bir olgu. Şiddetin öznellikleri neler sorusu da önemli bu çalışmada. Olumlu şiddet - olumsuz şiddet ayrımı yaptım mesela. Buradaki olumlu olumsuz tanımı; "bu şiddet yeni bir dünyayı oluşturmayı mümkün kılabilen bir şiddet mi, yoksa yeni bir dünya mümkün olmadığı için başvurulan bir şiddet mi ?" sorusuna verilen cevaba göre şekilleniyor. Ayrıca şiddet ve zaman algılaması üzerine çalıştım. Şiddet aynı zamanda, içinde bulunduğumuz zamanın çürümüş yozlaşmış bir zaman olarak, haksızlıkların eşitsizliklerin zamanı olarak değerlendirilmesi anlamına da geliyor. İşte şiddet bu zamanın kırılması, yerine yeni bir zamanın oluşturulması anlamına geliyor. Bu yeni zaman ne olacak? 1970'lerde sol bu yeni zamanı çok daha farklı değerlendiriyordu. Radikal İslamcılık 1990'larda bunu Asr-ı Saadete dönerek yeni bir zamanın oluşturulması olarak değerlendiriyordu. Mehdici bir zaman algılaması ya da şiddet, dünyevi zaman algılamasının yok edilmesi ve bunun yerine ulvi bir zaman algılamasının oluşturulması anlamına geliyor. Nihilist bir şiddet, artık zamana güvenin kalmadığını zamanın ortadan kaldırılmasının zorunlu olduğunu dile getiriyor. Bu yüzden şiddeti tanımlamaktan çok, şiddeti fenomenolojik, heureustik bir şekilde ele almak gerekiyor. Heureustik derken, şiddet kendisinin berisinde ve ötesinde olanı açıklayabildiği oranda anlamlıdır. Tüm bu nedenlerle ne tür şiddet var, şiddet nedir gibi sorulardan hep kaçındım.

S.T: Ortadoğu tanımı coğrafik tanımlamalardan çok, jeopolitik konseptlerden yola çıkılarak yapılan bir tanım. Mesela biz Dzovinar Kevonian ile çalışıyoruz, 20. yüzyıl Ortadoğu tarihini ve dersin ilk dört saatini yalnızca Ortadoğu tanımı/tanımsızlığı/çok tanımlılığı meselesine ayırdık. Her çalışmada farklı bir Ortadoğu tanımı bulmak mümkün. Mesela Henry Laurens *20. yy Ortadoğu Tarihi* kitabında Türkiye ve İran'ı direkt olarak Ortadoğu'nun içinde ele almıyor. Sizin bu kitaptaki Ortadoğu tanımınız ise oldukça geniş... Ortadoğu'yu nasıl tanımlıyorsunuz ya da bu tanımın altını nasıl dolduruyorsunuz?

Gelecek yıl çıkacak bir kitapta özellikle bu konuya değineceğim. Sosyal bilimlerde bazı kavramları tuzak kavramlar olarak değerlendirebiliriz. Kavramları ele aldığınız vakit kavramlar elinizden kayıyor; fakat kavramları attığınız zaman bumerang gibi geri dönüyorlar. Judith Butler bunu çok iyi dile getirmişti; bazı kavramlar bizi belli kimliklere mahkûm eder, bize hareket alanı sağlamaz, bizi cisimlendirir fakat aynı zamanda bu kavramların dışında dünyayı düşünebilmek için elimizde başka kavramlar da yoktur. Mesela kadınlık böyle bir kavram; bir kadının kadınlığına indirgenmesi kabul edilemez, fakat o kavramı attığınız zaman o kavram size geri dönüyor. Ortadoğu da, ümmet de, Türk milleti de, Fransız milleti de hep böyle kavramlar. Bunların olmadığını dekonstrüksiyon yoluyla rahatlıkla gösterebilirim. Ortadoğu kavramının bu özelliğinden yola çıkarak, yeni çalışmamda bu kavramın biçimlenmesini ele alacağım. Bu biçimlenme tarihsel dönemler içinde oluşuyor ve tarihselliğin nasıl oluştuğunu görüyorsunuz. Ortadoğu varsa bunun en önemli sebebi bu tarihselliğin oluşması ve bu tarihselliğin kabul görmesidir. Birinci tarihsel dönem 1918-1948; Osmanlı'nın yıkılması, Arap vilayetlerinin bölüşülmesi, İsrail'in kurulması. İkinci tarihsel dönem; 1979'a kadar, ki 1979 Ortadoğu için son derece önemli bir yıl-. Sonraki dönem, 1979-1989 arası iç savaşlarla belirlenmiş olan dönem. Ardından 1989'dan 11 Eylül'e kadar olan dönem geliyor ve nihayet 11 Eylül sonrası dönem var. İşte bu dönemler Ortadoğu'nun oluşmasını mümkün kılıyor. Bu dönemlerdeki olguların hepsi tek tek ülkelerin öte-

sinde etkilere sahip. Mesela Afganistan savaşı ele alınmadan Cezayir'in tarihini, Pakistan'daki oluşumları anlamadan Filistin tarihini, Lübnan savaşını anlamadan PKK'nin oluşmasını ya da gerilla savaşını başlatmasını anlamak mümkün olmuyor. Son derece ciddi bir bütünleşme söz konusu. Bu bütünleşmede tarihsellik elbette önemli fakat aynı zamanda o tarihselliğin içselleştirilmesi yani Ortadoğuluların giderek kendilerini Ortadoğulu olarak görmeleri de hesaba katılmalı... Mesela 20 yıl önce İslam âlemi tanımını kullanamazdım çünkü böyle bir kavramın analitik değeri yoktu; fakat şu anda bir tarihsellik oluştu ve bu tanım kullanılabiliyor. En başta da söylediğim gibi sosyal bilimlerde tuzak kavramlar var ve sosyal bilimlerin bu tuzakları kabul etmekten başka çaresi yok.

S.T: Ortadoğu denince ilk akla gelen İsrail-Filistin meselesidir; öte yandan Ortadoğu her geçen gün büyüyen bir coğrafya... Buna rağmen bu merkezilik sürüyor mu?

Aslında bu merkezilik sürmüyor, daha doğrusu periyodik olarak yeniden dönebilen bir merkezilik İsrail-Filistin meselesinin merkeziliği. Sembolik olarak çok yoğun, eskatolojik boyutu çok yoğun, Haçlılar meselesi var, tapınağın yıkılması var... Bu sorun için "meta-ihtilaf" kavramını kullanıyorum. Çünkü diğer mücadelelere anlam verebilen ancak kendisi hiçbir anlam tarafından etkilenmeyen bir sorun olarak algılanmakta. Bu sebeple mutlak merkeziliği olmasa da periyodik olarak sürekli karşımıza çıkıyor.

S.T: Tanımların çokluğu ve taraflılığı, mitlerin baskınlığı içinde Ortadoğu üzerine çalışmanın zor olduğu aşikâr. Siz de zaten bunu kabul etmek gerektiğini söylediniz. Kitapta terörizm, şiddet gibi kavramların tanımlarını yapmaktan özellikle kaçınıyorsunuz. Şu cümleniz benim sık sık başvurduğum bir cümle olmuştu; "Terörizm kavramı bizi körleştirdi". Genelde Ortadoğu çalışmalarına, özelde de Türkiye çalışmalarına baktığımızda, bu körleşmeden bahsedebilir miyiz?

Ortadoğu açısından körleşmenin başlangıcında, Ortadoğu'nun İslam'a indirgenmesi ve oradan okunmaya çalışılması var sanırım. Buna bir de aşırılık, terörizm gibi kavramları yapıştırdığınız zaman o olguya objektif bir şekilde bakabilmek mümkün olmuyor. Mesela Kolombiya'daki paramiliterler üzerinde çok daha objektif bir çalışma yapabiliyorsunuz çünkü adları terörist değil fakat FARC terörist olarak adlandırıldığı için onun üzerine o denli objektif bir çalışma yapamıyorsunuz. Çünkü bu tanımlar olguyu kemikleştiriyor. Bu ortamda da terörizm üzerine çalışılamıyor, terörizm ancak reddedilebiliyor.

Terörizm, sizin de başta dediğiniz gibi, sosyal olmayan olgularla açıklanıyor. Terörizm kavramının en önemli tehlikesi; şiddeti sosyal olmayan olgularla, terörle açıklamak. Kim bunlar, neden şiddete yöneliyorlar, yaşları kaç, hangi okullarda okudular soruları sorulamıyor. Sanki içtimai bir dünyadan gelmiyorlarmış gibi algılanıyorlar. Siz de Lombroso ekolünden bahsettiniz; suçun insanın suçlu doğması ile açıklanması. Mesela Türkiye'de 12 Eylül psikiyatrisi buydu, Lombroso'nun ekolüydü. Askeri rejim tarafından terörizm üzerine epey çalışma yapılmıştı ve bu çalışmalar bu ekole dayanıyordu. Toplumsal kriz nedir, sosyo-ekonomik kriz nedir, cemaatler arası çatışmalar, Türkiye'nin geçirdiği değişimler gibi bütün soruların bir yana bırakılması ve terörizmin bazı insanların terörizme meyilli olması ile açıklanması. Bu körleşmenin Ortadoğu'ya da Türkiye'ye de maliyeti çok yüksek oldu. Kürt meselesinin bile son yıllara kadar terörizm perspektifinin dışına çıkılarak algılanmaması bu maliyetin ne kadar yüksek olduğunu gösteriyor. Ya da 11 Eylül sonrası dünyada da yüzlerce intihar saldırısı yaşanırken bu durumu o insanların terörist olması ile açıklamaya çalışma hâli...

S.T: Avrupa'da radikal sol gruplar süreç içerisinde, giderek sağa kayan sosyal demokrat hareketlere dönüştüler. Oysa Latin Amerika'da, Ortadoğu'da keza Türkiye'de mücadele için legal alan tanınmaması, sola kontrgerilla ile karşılık verilmesi ile birlikte şiddet hem arttı hem de uzun vadeye yayıldı. Bu coğrafyalarda solun radikalleşmesi bilinçli bir süreçtir diyebilir miyiz?

Öncelikle şunu söylemek lazım, radikalizm ile şiddet arasında doğrudan bir ilişki yok. Buradan yola çıkarak demokratik bir toplumun, şiddete kaymayan bir toplumun radikalleşmeyi kabul eden bir toplum olduğunu söyleyebiliriz. Radikalizm; toplumsal grupların kim olurlarsa olsunlar kendilerini ifade edebilmeleri, söylem düzeyinde olsun aksiyoloji düzeyinde olsun müzakere

Cesare Lombroso (1835 Verona-1909 Torino) kriminoloji uzmanı. Türkiye'de 12 Eylül psikiyatrisi Lombroso'nun ekolüydü.

edilemeyecek nüvelerini belirleyebilmeleri ve bu nüvelerin kamusal alanda rahatlıkla açıklanabilmesidir. O yüzden genellikle radikal hareketlerin entegrasyon imkânına sahip olduklarında şiddete kaymadıklarını görüyoruz. Şiddete kaymayı mümkün kılan radikal hareketler, entegrasyon imkânı olmayan, kamusal düzeyde meşruiyet kazanma imkânı tanınmayan ve müzakere etmeyecekleri nüvelerin tanınmasına olanak sağlanmayan hareketler oluyor. Mesela Türkiye'deki, Latin Amerika'daki sol hareket... Eğer radikalizmi suçlu bir radikalizm olarak görüp onun ifadesini engelliyorsanız, o radikalizm ister istemez şiddete kayıyor.

S.T: Bir röportajınızda "İslam hem itaat üretebilen hem de başkaldırmayı mümkün kılan referanslar içeriyor" şeklinde bir tespitiniz vardı. Ben de size hangi koşullarda İslam başkaldırmayı mümkün kılan bir ideolojiye dönüşüyor diye soracaktım ama sanırım bahsettiğimiz süreç İslami hareketler için de geçerli.

Tabii, eğer İslami hareketlerin radikal fakat legal hareketler olarak ortaya çıkmasına izin verilseydi Ortadoğu'da bu hareketlerin şiddete geçiş potansiyeli çok daha az olurdu. Bakın; Seyit Kutb'un idam edilmesi, 60 yaşlarında idam kararını gözyaşları içinde fakat sevinç içinde karşılıyor... Böylesine bir olgunun ardından şiddete yol açmaması mümkün değil. Dediğim gibi sol hareketler için de aynı durum geçerli. Mesela Deniz Gezmiş yaşasaydı Türkiye solunun bugünü de çok farklı olurdu, o da mesela belki bugün ÖDP'nin başında olurdu. Ama Gün Zileli'nin dediği gibi ardından havarilerin oluşturulması, sol hareketin Gezmiş'in, Çayan'ın ya da Kaypakkaya'nın metinleri, sözleri üzerine kafa yorulması, değişik yorumların ortaya çıkması, bölünmeler, legal alan yokluğundan doğan şiddet...

S.T: 80'li yılların İslamcılığı ile dönemin solculuğu arasında bir benzerlik kuruluyor. Ortadoğu'da solun kendini sorgulamaması, kendi doğrularını tartışabilecek bir bilinç geliştirememesi İslamcı hareketler için de geçerliydi tespitinden yola çıkarak kurulan bu benzerliği biraz daha açabilir misiniz?

Deniz Gezmiş yaşasaydı Türkiye solunun bugünü farklı olurdu.

İki noktadan yola çıkayım. François Furet şöyle diyordu; "ideoloji, bu dünyanın karmaşık olgularının, sorunlarının tek bir nedene dayandığını ve bu nedenin kişisel çabayla ortadan kaldırılabileceğine inanmaktır." Diyebiliriz ki hem sol hem İslami hareketler buradan yola çıkıyorlar. Söz konusu olan sorunun kaynağı kapitalist sistem ya da cahiliye ve bunların ortadan kaldırılması insanın çabasıyla mümkün ve bu kaynak ortadan kaldırıldığı zaman sorunların tümü çözülebiliyor. İki hareket arasındaki farklılıkları kesinlikle gözden kaçırmamak gerekiyor; ama farklılıklara rağmen benzerliği sağlayan birinci faktör bu. İkinci faktör de zaman algılaması. Sol hareketin temelinde şu vardı; insanlığın yozlaşmasından önce ilkel komünizm vardı, ondan sonra yaşanan tarih yozlaşmanın tarihiydi ve bu tarihten çıkış insanın, emekçilerin, işçi sınıfının mücadelesi ile mümkün olabilir. İslami hareket için de yozlaşmadan önce asr-ı saadet vardı, bu yozlaşmadan çıkış için de bir sıçrama gerekliydi, bu da insan çabası ile mümkündü. Bahsedilen benzerliğin temelinde bu inanç biçimi; yani yaşanan tarihin bir yozlaşma olarak kabul edilmesi ve bu yozlaşmadan kurtuluşun bir sıçrama ile bir ihtilal ile mümkün olabileceği inancı var.

S.T: Yalnızca son kitabınızda değil, diğer çalışmalarınızda da konuyu kopuş noktaları üzerinden ele alan bir metodunuz var. Bu tercih neden önemli sizin için? Bir de örneklendirelim isterseniz, mesela son kitapta 1979 çok önemli bir kopuş noktası, kitapta üzerinde çok duruyorsunuz zaten... Burada, bu tarih üzerine kısaca neler söylersiniz?

Hem tarihçi olarak hem sosyolog olarak, dikatomik modellerden kaçınıyorum. Şu çok açık; birbirine zıt süreçler, birbirini dışlaması gereken süreçler bazen aynı anda yer alabiliyor. O yüzden önemli olan uzun erimli ve ağır dinamiklerin hesaba katılması -mesela iktidar ilişkileri, Kürt meselesi- fakat bu ağır dinamiklerle birlikte kopuş noktalarının değerlendirilmesi. Kopuş noktaları olmadan

nesillerin tarihini yapmak, olguların, olayların öznelliklerin oluşumunu, iktidar dengelerinin yeniden yapılanmasını anlamak mümkün olmuyor. Mesela Kürt sorunu, isyanları ve muhalefeti 100 yıldır var ve devletin de Türk niteliği neredeyse 100 yıldır var. Mesela Şeyh Sait isyanı ile PKK hareketi arasında hem çok yoğun bir devamlılık, bir tarihsellik var; fakat aynı zamanda sosyolojik açıdan hemen hemen ortak hiçbir şey yok. Bu sosyolojik kopukluğu kavrayabilmek ve hareketi anlayabilmek için o kopuş noktaları çok önemli.

1979'u şöyle bir örnekle izah edeyim. 1978'de eğer sizin yaşınızdaki bir genç ile konuşsaydınız size emperyalizmle mücadeleden, sınıflar savaşından, kurtuluştan, emekçilerden, ezilen halkların mücadelesinden bahsedecekti. 1981'de bir gençle konuştuğunuz zaman size İslam'ın altıncı emri olan cihattan bahsedecekti. Sanıyorum bu örnek her şeyi açıklamaya yeterli. Tarihte çok az dönemde bir hegemonik bir söylem bu kadar kısa bir zaman içerisinde tükenebildi. Bu tükenişin sebeplerini de biliyoruz. Bir yandan Mısır'ın İsrail'i tanıması Marksist olmayan Arap soluna ağır bir darbe vurdu. Aynı yıl Afganistan'ın işgali bu sefer enternasyonalist olan Arap soluna darbe vurdu. Bu yüzden genellikle söylüyorum; Berlin duvarı Ortadoğu'da 1989'da değil, 1979'da yıkıldı. Diğer yandan ihtilalci beklentilerin en yoğun olduğu dönemde İran ihtilali gibi bir olay yaşandı, Filistin hareketinin o vakte kadar başaramadığı bir şey gerçekleşmiş oldu ve o ihtilalci beklentilerin en yoğun olduğu noktada, solun çöktüğü bir anda, İslami bir alternatif ortaya çıktı.

S.T: Medeniyetler Çatışması ve bu ekolden çalışmalar, yani uygarlıkçı/kimlikçi/kültürcü bakış açısı, bu kavramların ardında kalan asıl sorunları ya da farklılıkları görmeyi imkânsız kılıyor. Öte yandan Ortadoğu çalışmalarında çok yaygın olan modernizatör devlet/örgüt kavramları da var ve bu kavramlara yoğunlaşmak da kimliği, kültürü görmeyi imkânsız kılıyor. Çoğu zaman elimizde bu iki uç arasına sıkışmış bir Ortadoğu çalışması kalıyor.

Söylediklerinize tümüyle katılıyorum. Ben her zaman modernitenin dünyayı algılamak için son derece zayıf bir kavram olduğunu düşünmüşümdür. Moderniteden yola çıkarak dünya tarihini anlamanız mümkün olmuyor ya da anlarsanız da Zygmunt Bauman gibi "modernite soykırımdır, soykırım modernitedir" gibi bir sonuca varmanız gerekiyor. O yüzden moderniteyi sorgulamak, hâkimiyet ilişkilerini buna indirgemeden, bunun bir söylem olduğunu da unutmadan ele almak çok önemli. Mesela Hindistan üzerine bir çalışma; Hindistan'ın ne kadar modern olduğunu değil; modernite söyleminin Hindistan'ın sömürgeleştirilmesini ve hatta sömürgeleştirme sürecinden sonra Hindistan'daki eşitsizliğin bu söylemle sağlandığını ortaya koyuyordu. Modernite temelli söyleme son derece uzağım çünkü Ortadoğu'daki iktidar ilişkilerini anlamamızı mümkün kılmıyor. Belki Ortadoğu'da Mübarek'ten nefret ederek Mübarek'in esiri olan orta sınıfları anlamamızı mümkün kılıyor; fakat bunun ötesine geçemiyoruz. Diğer yandan bu durum dünya tarihi için de geçerli. Fransa'daki göçmenlik ilişkilerini moderniteden yola çıkarak anlatabilmeniz mümkün değil ya da modernite inanılmaz bir eşitsizlik yaratıyor diyerek anlatabilirsiniz.

Aynı şekilde, Medeniyetler Çatışması zihniyeti de Ortadoğu'yu anlamamızı mümkün kılmıyor. 17-18. yüzyıllarda medeniyet kavramı İslam medeniyeti ya da Amerikan medeniyeti olarak kullanılmıyordu. Medeniyet "cité"nin ve çevresindeki alanların tanımlanması için kullanılıyordu ve aslında medeniyet devlet sınırlarının yıkılması olarak algılanıyordu. Aydınlanma felsefesine baktığınız vakit durum böyle, milliyet ile medeniyetin ilişkisi yok. İkinci önemli nokta ise, en büyük savaşlara baktığımız vakit bu savaşlar medeniyet olarak tanımlanan blokların iç savaşlarıdır. I. Dünya Savaşı; Avrupa "medeniyetleri"nin bir savaşıdır. İran-Irak Savaşı İslam "medeniyeti"nin göbeğinde yer alan bir savaş. Eğer medeniyet kavramını bir blok olarak kabul edersek, ampirik olarak da bu teorinin geçerli olmadığını söylememiz mümkün.

Sosyal bilimlerde bazı kavramları tuzak kavramlar olarak değerlendirebiliriz. Butler bunu iyi aktarmıştı; bazı kavramlar bizi belli kimliklere mahkûm eder, bize hareket alanı sağlamaz, bizi cisimlendirir fakat aynı zamanda bu kavramların dışında dünyayı düşünebilmek için elimizde başka kavramlar da yoktur. Kadınlık böyle bir kavram...

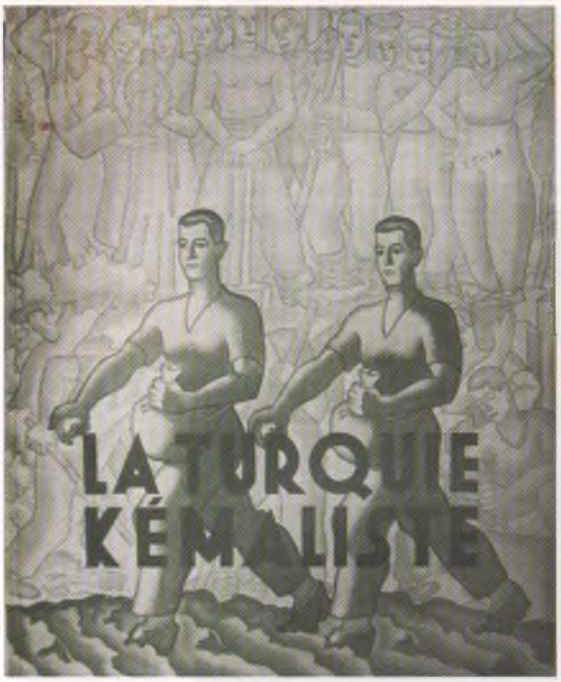
Moderniteye karşı biraz sert davrandım belki ama o konuda birkaç şey daha ekleyebilirim. Uzun yıllar Renan, Elias ve Fukuyama çalıştım. Orada da bir evrensellik özlemi var. Mesela Renan'ın evrensellik üzerine en temel çalışmaları Fransız Prusya Savaşı'ndan sonra, 1870-1871'den sonra kaleme alınmıştır. Renan evrenselliğin yeniden tanımlanmasını zorunlu görüyor ve buradan yola çıkarak, sanki 1870-71 savaşı sadece sıradan bir yol kazasıymış gibi bir tutum takınıyor. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Elias aynı tavırda; savaşı bir kazaymış gibi değerlendiriyor, hatta kendisinin de katıldığı bu savaştan hiç bahsetmiyor. Ve Soğuk Savaş'tan sonra Fukuyama'nın çerçeveyi daha da genişleterek dünyanın tümünün burjuva demokrasisine dahil olacağını iddia etmesi ve bu şekilde evrenselliği yeniden oluşturması önemli. Böyle bir perspektif ile soykırım, shoah, dünya savaşları yalnızca birer yol kazası haline geliyor.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-2

MUSTAFA'DAN KAMÂL'A ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ

MEHMET Ö. ALKAN

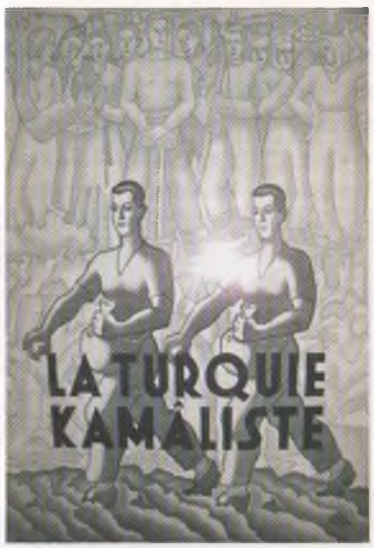
Önceki yazıda da belirttiğimiz gibi Atatürk'e dair, özellikle erken döneme ait bilgiler konusundaki çelişkiler ve eksiklikler günümüzde de devam etmektedir. Doğum tarihi, Ali Rıza Bey'in kimliği, ölüm tarihi, Mahalle Mektebi'ne ve Şemsi Efendi Mektebi'ne başlaması, ayrılması, annesinin ikinci kez evliliği, idadiye başlaması, Selanik'teki evi vb. bilgiler konusunda tarih ve bilgiler hâlâ tatmin edici olmayıp, eksik veya tartışmalıdır. Ona dair daha net bilgiler 1899 yılından itibaren başlamaktadır. Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, TBMM dâhil birçok resmi web sitesinde tarih farklılıklarına rastlamak kimseyi şaşırtmamalıdır.

Türkiye'yi dışarıda tanıtmayı amaçlayan *La Turquie Kemaliste* de *La Turqie Kamâlist* olur.

Geçen yazımızda doğum tarihi üzerinde durmuştuk.[1] Bu yazımızda da Mustafa ve Kemal isimleri üzerinde bildiklerimizin neler olduğu üzerinde durmak istiyoruz. Sonraki yazımızda da ATATÜRK soyadının hikâyesi üzerinde duracağız.

Bu makalenin hazırlanması sırasındaki yardımlarından dolayı Cengiz Yolcu'ya teşekkür ederim.

ATATÜRK'ÜN İSİMLERİ: MUSTAFA KEMAL (KAMÂL) ATATÜRK

Atatürk'ün bütün isimlerinin, Mustafa'nın, Kemal'in, Atatürk'ün ve nihayet Kamâl'in ayrı ayrı pek dokunulmamış hikâyeleri var. İlginçtir, Atatürk, ailesinin kendisine koyduğu ilk isminden vazgeçmiş, sonraki bütün isimlerini kendi kendine koymuştur. "Mustafa" isminin yanına önce "Kemal" ismini ekleyecek, rüştiyeden itibaren "Mustafa Kemal" olacaktır. Sonra "Mustafa" kısalır ve "m" (eski deyişle "mim") harfine dönüşür ve "M[im]. Kemal" olur. Rütbe aldıkça "M. Kemal Bey" ve sonra da "M. Kemal Paşa" olacaktır. Mili Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa, Gazi unvanını aldıktan sonra da –ki bu unvanı sevdiği anlaşılıyor– artık "Gazi Mustafa Kemal Paşa" veya daha çok "Gazi M. Kemal Paşa" ve nihayet "Gazi Paşa" olarak yazılacak, anılacaktır. Sonunda 1934 yılında Latin alfabesi ile "M" harfinden bile vazgeçecek, Mustafa ismini tamamen ve resmen bırakacaktır. Yalnızca Kemal ismini kabul edecek, soyadı olarak da Atatürk'ü seçecektir.

Üstelik birkaç ay sonra Kemal adını da bırakacak, "Kamâl" adını alacak buna uygun olarak yeni bir nüfus cüzdanı çıkarılacaktır. Öldüğünde adı Kemal değil, Kamâl'dir. Bu yazı biraz da "Kamâl" isminin hikâyesidir.[2]

MUSTAFA İSMİNİN GELİŞİ:

"Kardeşinin hatırasını yaşatmak için..."

Bilindiği gibi Atatürk'ün asıl ve resmi kayıtlara geçen ismi Mustafa'dır.

Mustafa Arapça "ıstıfa edilmiş, seçilmiş" seçkin demek.[3] Mustafa ismi dini bir kutsiyet de içeriyor, zira aynı zamanda İslam Peygamberi Muhammed'in de ismi ve bu nedenle Muhammed Mustafa şeklinde zikrediliyor. Bu ismin kendisine neden verildiğine dair, Atatürk'ün ölümünden çok sonra kız kardeşi Makbule Atadan'ın, Enver Behnan Şapolyo'ya yaptığı şu açıklama ile yetinmek zorundayız:

"Ağabeyime ad koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam, bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını (Mustafa) koymuş... Bunun sebebi de, babam küçükken kardeşi Mustafa'nın salıncağını sallarken onu düşürüp ölümüne sebep olmuş. Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuşlar."[4]

Aslında Atatürk, ailesinin kendisine koyduğu "Mustafa" isimden hoşnut olmadığını yıllar sonra şöyle ifade etmiştir:

"... Ben kendi adımdan hiç memnun değilim. Böyle koymuşlar. Bir gün, erkek çocuk doğuran bir hanım, çocuğuna Mustafa Kemal adını koymak istemiş. Bu konuda benim onay vermemi istediler. Kendilerine benim bu adı hiç sevmediğimi, fakat ana hakkına karışamayacağımı, diledikleri adı koymakta özgür oldukları cevabını gönderdim."[5]

KEMAL'İN GELİŞİ:

Hocamın ismi Mustafa idi.
Bir gün bana dedi ki:

Atatürk, "Kemal" ismini Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okuduğu sırada almıştır. Aslında Atatürk ile ilgili Askeri Rüştiye dönemine dair bilgilerimiz çok az. Hatta okula girdiği tarihi bilmediğimiz gibi, mezuniyet tarihi bile tartışmalıdır.[6]

Türkiye'de Atatürk'e dair hemen herkesin bildiği, ezberlediği ilk olay "Kemal" isminin veriliş hikâyesi olsa gerek. Bilindiği gibi bu isim kendisine Selanik Askeri Rüştiyesi'nde okurken matematik öğretmeni tarafından verilmiştir.[7] Atatürk, çocukluğuna ve özel hayatına dair anılarına ilk kez "Gazi Mustafa Kemal Paşa" adıyla 10 Ocak 1922/1338 tarihli *Vakit* gazetesine, Ahmet Emin [Yalman] Bey'e verdiği uzun röportajda değinmiştir. Bu röportaj çok önemlidir. Zira ilk kez özel hayatına dair bilgilerin yer aldığı bu mülakat, bu tarihten sonra yazılan bütün Atatürk biyografilerinde onun çocukluğuna dair anlatımların temel malzemesini oluşturmuştur.[8] Bu söyleşide ilk kez Mustafa'ya eklenen "Kemal" isminin hikâyesini de anlatmış ve bu anı hemen bir efsaneye dönüşmekte gecikmemiştir.

Ahmet Emin'le yaptığı uzun söyleşinin konumuzu ilgilendiren kısmı aynen şöyledir:

"... Rüştiyede en çok riyaziyeye merak sardırdım. Az zamanda bize bu dersi veren hoca kadar, belki de daha ziyade malumat sahibi oldum. Dersler fevkinde meselelerle iştigal ediyordum. Tahriri sualler yazıyordum. Riyaziye muallimi de tahriren cevap veriyordu.

(Mustafa Kemal) İsminin Menşei

Hocamın ismi Mustafa idi. Bir gün bana dedi ki:

'Oğlum, senin de ismin Mustafa benim de... Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı. Bundan sonra adın (Mustafa Kemal) olsun...'

O zamandan beri ismim; filhakika (Mustafa Kemal) kaldı."[9]

Bu hikâye izleyen yıllarda Mustafa Kemal ile ilgili yazılan biyografilerin istisnasız hepsinde yer alacaktır. O dönemde yazılan *Türkün Altın Kitabı Gazinin Hayatı ve Büyük Halaskarımızın Hakkında Münevverlerimizin ve Meşahirlerimizin İntibaat ve Mülahazatı*[10] veya *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*[11], *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*[12] veya Makbule Atadan'ın anılarında aynı eksende ancak ilavelerle anlatılacaktır.[13] Ayrıca bu anı, daha sonraki hemen bütün kitaplarda yer alacaktır.[14] Ancak Atatürk anısını anlatırken açık bir şekilde öğretmeni ile aynı ismi taşıdığı için Kemal isminin ilave edilmiş olduğunu anlatmasına rağmen, bu hatıra bazı kaynaklara Kemal isminin "arkadaşları" ile karıştırılmaması için verildiği şekline dönüşmüştür.[15]

Yukarıda zikrettiğimiz röportajın yapılmasından yaklaşık bir yıl sonra

ULUS

Önder Atatürk'ün Beyannamesi

Fırka, azlıklardan saylav seçilmesine yardım edecek

İNGİLTERE - FRANSA

ANKARA TEKZİFERİ

ULUS

Önderimiz Kamâl Atatürk'ün Ulus'a seçim beyannamesi

Fırkamız saylav namzedlerinin adları üçüncü sayfamızdadır

Bir gün önce 'Kamâl' yok.

Bir gün sonra, "Önderimiz Kamâl Atatürk"

Ulus, 5 Şubat 1935.

ULUS

Ankara, reyini Fırkamıza verdi

Kadın-erkek 40.860 birinci seçmenden 37.542 si reylerini kullandı

Ankara

İlk nüfus kâğıdı.

Ulus, 22 Sonkanun 1935

muhtemelen 1922 sonu, 1923 başında Mustafa Kemal hakkında ilk kez bir kitapçık yayınlanır. *Büyük Halaskarımız Mustafa Kemal Paşa Çocukluğu Gençliği Siyasi Askeri Hayatı* adlı bu kitapçıkta, yine ilk kez Kemal isminin menşei olarak "hürriyet şehidi" "Namık Kemal" ismi zikredilir. Hâlbuki Mustafa Kemal, Ahmet Emin'e verdiği mülakatta böyle bir imada bile bulunmamıştır. Bununla birlikte, yine bu tarihten sonra, Kemal isminin, "hürriyet şehidi" Namık Kemal'den geldiğine dair kimse kuşku duymayacaktır."[16]

Aslında Namık Kemal'e atfen Kemal isminin alındığı anlatımının doğruluğu biraz zor görünüyor. Zira o zamanlar siyasal muhalefetin efsane ismi Namık Kemal nedeniyle, "Kemal" dönemin sakıncalı adlarından biri olarak düşünülebilir. Ayrıca Atatürk'ün Namık Kemal ismiyle, kendisinin Kemal ismini aldığı Askeri Rüştiye'den sonra, Manastır'da, idadi sırasında tanıştığı birçok anı tarafından teyit edilmektedir.[17]

BİR SORUN: İSİM NASIL RESMİLEŞTİ?

Yukarıda değindiğimiz anıda benim aklımı kurcalayan tek bir belirsizlik var. Elbette Atatürk'ün öğretmeni ile arasında böylesi bir konuşma geçmiş ve öğretmeni de ona "Kemal" ismini vermiş ve adı Mustafa Kemal olmuş olabilir. Zaten Rüştiye'deki imtihanlarından aldığı notları gösteren çizelgelerde ismi "Mustafa Kemal" olarak geçmektedir. Ama sorun bu isim değişikliğinin nasıl resmileştiğinin belirsiz olması. Bir başka deyişle bu değişiklik nüfus siciline nasıl işlendi? Sorusunun cevabı yok.

Nüfus tahriri ile ilgili ilk düzenleme Atatürk'ün doğum yılı olarak kabul edilen 1881'de yayınlanmıştır. Dolayısıyla Atatürk bu düzenlemenin dışında değildir. Zira Şura yı Devlet Mazbatası sonrasında 2 Eylül 1881 (8 Şevval 1298/21 Ağustos 1297 tarihili[18]) Sicil-i Nüfus Nizamnamesi yayınlanmıştır.[19] Nüfus tahririnin başlıca amacı Osmanlı coğrafyasında sağlıklı nüfus sayımı ve buna bağlı askere alma çalışmalarıdır. Nizamname herkesin nüfus siciline kaydını zorunlu kılmıştı. İkinci maddede ne tür bilgilerin nüfus siciline yazılacağı belirtilmişti.[20]

Atatürk, bu olayın geçtiği tarihte 13-14 yaşında ve nüfus sicilini kendi isteğiyle değiştirebilecek rüşte erişmiş değil. Aynı şekilde öğretmeninin isteğine bağlı bir nüfus tashihi de mümkün değildir. Zaten Atatürk, nüfus tahririne de bu olaydan birkaç sene önce yazılmış olmalı. Bununla birlikte Askeri Rüştiye döneminde isminin "Mustafa Kemal" olarak yazıldığına dair not çizelgesi de var. Bu değişiklik okul kayıtlarında yapılmış ve böylelikle resmileşmiş olabilir mi? Bunun hukuki olarak olma olasılığı nedir? Bunun üzerinde durmak gerek. Bu, açıklanmaya ihtiyaç gösteren bir muamma olarak karşımızda duruyor. Buna ailesi önayak olmuş olabilir. Bir başka olasılık isim değişikliğinin annesinin yeniden evlenmesi ile ilgisinin olmasıdır.

MUSTAFA'NIN "MİM" OLMASI

Sonuçta Askeri Rüştiye'den itibaren Mustafa Kemal ismi kayıtlara geçmiş durumdadır.[21] İdadi döneminde de elimizde olan sınırlı sayıdaki belgede de Mustafa Kemal ismi geçmektedir.[22]

"Ağabeyime ad koymak için bütün hısım ve akraba toplanmışlar. Birçok adlar söylemişler. Fakat babam, bunların hiçbirini beğenmeyerek, ağabeyimin adını (Mustafa) koymuş... Bunun sebebi de, babam küçükken kardeşi Mustafa'nın salıncağını sallarken onu düşürüp ölümüne sebep olmuş. Kardeşinin hatırasını yaşatmak için ağabeyime Mustafa adını koymuşlar."

Örneğin idadi 3. sınıf için (Manastır'da Kâin Mekteb-i İdadi Şahane - Üçüncü Sene Şakirdanı) için düzenlenen cetvelde 2. sırada "Mustafa Kemal Selanik" adı okunmaktadır.[23]

Aynı şekilde 13 Mart 1899 tarihinde Harp Okulu'na kayıt olduğunda okulun kütüğüne yazılan künyede de adı "Mustafa Kemal Efendi Selanik" olarak geçmektedir.[24]

Atatürk'ün Kemal ismini Mustafa isminden daha fazla benimsediği hemen anlaşılmaktadır. Örneğin Atatürk'ün o dönemde yayınladığı üç çeviri kitabı vardır. *Takımın Muharebe Talimi*,[25] *Cumali Ordugâhı Süvari*,[26] *Bölük, Alay, Liva Talim ve Manevraları ve Bölüğün Muharebe Talimi*[27] adlı bu çeviri kitaplarında imza ve isim olarak "M[im.] Kemal" adını tercih etmiştir. Aynı şekilde de *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*[28]

adlı telif eserinde de "M|im|. Kemal" adını görüyoruz. Mustafa Osmanlıca alfabede "m" olarak değil "mim" olarak okunduğu için "Mim"e dönüşmüştür.

İKİ AYRI NÜFUS KÂĞIDI VE MUSTAFA'NIN GİDİŞİ

Nedense pek üzerinde durulmaz, görebildiğim kadarıyla Atatürk'ün numaraları birbirini izleyen yeni harfli iki farklı nüfus cüzdanı vardır ve bildiğim kadarıyla bunlardan biri Anıtkabir'de, diğeri Savarona'da sergilenmektedir. İlki 51 sıra numaralı ve "No. 993.814.B" seri numaralıdır. İkincisi aynı 51 sıra numaralı ve fakat "No. 993.815.B" seri numaralıdır. İlk nüfus cüzdanı 1934'te verilmiş ve isim hanesinde "Kemal" yazarken, diğeri ise 1935'te verilmiş ve isim hanesinde "Kamâl" yazmaktadır. İlki ıslak damgalı, ikincisi soğuk damgalıdır. Her ikisinde de aynı fotoğraf vardır. Her ikisinde de doğum yılı "1881" olarak görülür. İkincisinde "Kamâl" gibi "Selânik" de şapkalı "a" ile yazılmıştır. Atatürk'ün No.993.815.B kayıtlı ve "Kamâl" yazan nüfus cüzdanı Anıtkabir'de Atatürk'ün özel eşyalarının saklandığı müzenin birinci bölümünde 4 numarada sergilenmektedir.[29]

Soyadı Kanunu sonrasında Atatürk için hazırlanan nüfus kâğıdının fotoğrafı ilk kez *Ulus* gazetesinde 22 Sonkanun lOcakl 1935'te yayınlanmış ve altına şu cümle yazılmıştır: "Kurultay'ın, Reisicümhurumuz Atatürk'e, bu soyadını vermesi üzerine değiştirilen hüviyet cüzdanının dün aldırdığımız bir fotoğrafını da okurlarımıza sunuyoruz."[30]

İlk dikkati çeken şey Soyadı Kanunu ile aldığı yeni nüfus kâğıdında ailesinin verdiği "Mustafa" isminin olmamasıdır. Zaten uzun zamandır, neredeyse Kemal ismini aldığından beri, Milli Mücadele dönemi hariç, "Mustafa" adını Osmanlıca "Mim" veya Latin harfiyle "M" şeklinde kısaltma olarak yazmaktadır. Artık bu ismi kendi rızasıyla bıraktığı ve yalnızca Kemal Atatürk ismini kullanacağı anlaşılmaktadır.[31]

Atatürk'ün tercih ettiği isim, imzalamak durumunda olduğu hukuki mevzuat üzerinden de izlenebilmektedir. Örneğin benim yaptığım araştırmaya göre soyadı almadan evvel imza attığı, ismini yazdığı son iki kararname 1 Teşrin-i Evvel 1934 tarihini taşımaktadır[32] ve altındaki imzası "Reisicümhur Gazi M. Kemal" şeklindedir. Bu tarihten sonra imzasının bulunduğu ilk hukuki düzenleme "Soy Adı Nizamnamesinin Mer'iyete Konulması Hakkında Kararname" adını taşımaktadır ki[33] artık yeni tercih ettiği ismini kullanmaktadır: "Reisicümhur K. Atatürk".

"KEMAL"İN GİDİŞİ, "KAMÂL"IN GELİŞİ VE BASINDAKİ ŞAŞKINLIK

1935 seçimleri iki derecelidir. Birinci seçmenler ikinci seçmenleri seçmiş, sıra ikinci seçmenlerin milletvekillerini, o dönemki deyişle "saylav"ları seçmesine gelmiştir. Adayların belirlenmesi için Atatürk'ün başkanlığında Dolmabahçe Sarayı'nda "Cümhuriyet Halk Fırkası Umumi Reislik Divanı toplanmıştır. Ardından Fırka ve Hükümet ile yapılan istişareler[34] sonucunda 2/3 Şubat günleri[35] yapılan toplantıda da 'ulusa arzolunacak beyanname' " üzerinde çalışmışlardır. O ana kadar gazetelere "Önder Atatürk"[36] şeklinde yansıyan isim, ertesi gün herkesi şaşırtacak şekilde değişecektir. Seçimlerle ilgili üçüncü tebliğ 3 Şubat'ta yayınlanmıştır. Tebliğ aynen şöyledir:

993814 seri numaralı Kemal isimli birinci nüfus cüzdanı.

Kemal ismi resmen Kamâl olmuş, bu nedenle Atatürk'e hemen ikinci bir nüfus cüzdanı çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak bütün resmi Kemal'lerin de Kamâl olması gerekmiştir. Örneğin o dönemde ilk sayısı 1934'te çıkan ve Fransızca yayınlanmakta olan La Turquie Kemaliste yani "Kemalist Türkiye" adlı derginin adı 7. sayısından itibaren La Turquie Kamâliste olarak değiştirilmiştir.

993815 seri numaralı Kamâl isimli ikinci nüfus cüzdanı.

"Tebliğ:

1-Kamâl Atatürk 3 Şubatta dahi yeni seçim müzakerelerine devam etmiştir. Cümhuriyet Halk Fırkasının saylav namzetleri tespit olunmuştur. Namzetlerin adları ve Kamâl Atatürk'ün seçim için ulusa beyannamesi 4 Şubatta ajansa ve yerlerine

Cumhuriyet

Saylav seçimi dün bitti

Türk ulusu Atatürkün istediği itimadı bir kere daha gösterdi

Reisicumhur Atatürkün ulusa beyannamesi

Yugoslavya-Bulgaristan arasında müzakere

Memlekette açılan izleri

Reisicumhur

Sağda, reisicumhurun ulusa beyannamesi altındaki imza.

Cumhuriyet -1935-4

bildirilecek ve 5 Şubatta bütün yurda ilan edilmiş bulunacaktır..."[37]

Dikkat edileceği üzere birinci maddenin girişinde "Kamâl" ismi yazılmıştır. Aynı tarihte, tebliğde değinilen, Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatına ve ikinci seçmenlere yönelik bildirisi de yayınlanmış ve bildirinin altında da yine "Kemal" değil, "Kamâl Atatürk" imzası yer almıştır.[38]

Bu tür bildiriler resmi belge niteliğin de Anadolu Ajansı'na ve oradan gazetelere gönderildiği için virgülüne, hatta varsa harf hatalarına dokunmadan olduğu gibi yayınlanırdı. Bu kez de öyle olmuştu. Atatürk'ün adı ajansa geldiği şekliyle, "Kamâl" olarak yazılmıştı. Yazılmasına yazılmıştı ancak, anlaşılan o ki, birçok gazete bunun bir yazım yanlışı olup olmadığını Anadolu Ajansı'ndan sormuştu. Bazılarının da bir yanlışlık olup olmadığını öğrenmek için Dolmabahçe'de bir yetkiliye ulaşmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Eğer bu yazım doğruysa, bu değişiklik neden yapılmıştı?

Ertesi gün, "Önderimiz Kamâl Atatürk'ün Ulus'a Seçim Beyannamesi" sekiz sütuna manşet olarak ve tam sayfa gazetelerde yer almıştı. Altında "Kamâl Atatürk" imzası okunmaktaydı.[39] "Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatına ve İkinci Seçmenlere Beyannamesi" de "Kamâl Atatürk" olarak imzalanmıştı.[40]

ATATÜRK'ÜN ÖZ ADI: KAMÂL

Bu konu devletin resmi haber ajansı olan Anadolu Ajansı tarafından da araştırılmıştı. Sonunda Kemal'deki harf değişikliğinin gerekçesi resmi bir açıklama ile kamuoyuna duyuruldu. Pek merak uyandıran bu değişiklik için Anadolu Ajansı'ndan gazetelere aynen şu açıklama gönderilmişti:

"Bugünkü tebliğde Önder Atatürkün öz adının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebep ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürkün taşıdığı Kamâl adı bir arapça kelime olmadığı gibi, arapça kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir.

Atatürkün muhafaza edilen öz adı, türkçe "ordu ve kale" manasına olan "Kamâl"dır. Son (â) üstünde tahfif işareti (l) i yumuşattığı için telâffuz hemen hemen arapça "Kemal" telâffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir. (A.A.)"[41]

Gerçekten de Kemal ismi Arapçadan gelmektedir. Kemal Arapça "olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik, en yüksek değer, mükemmellik, baha, değer" anlamlarına geliyor.[42] Resmi açıklamada, "Kamâl"in Türkçe bir sözcük olduğu vurgulanarak, anlamının "ordu ve kale" olduğu vurgulanmıştır. Oysa bu kelime sözlüklerde hâlâ bulunmaz.

KEMALİZM'DEN KAMÂLİZM'E:

La Turquie Kemaliste'ten, La Turquie Kâmaliste'e

Kemal ismi resmen Kamâl olmuş bu nedenle Atatürk'e hemen ikinci bir nüfus cüzdanı çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak bütün resmi Kemal'lerin de Kamâl olması gerekmiştir. Örneğin o dönemde ilk sayısı 1934'te çıkan ve Fransızca yayınlanmakta olan *La Turquie Kemaliste* yani "Kemalist Türkiye" adlı derginin adı 7. sayısından itibaren *La Turquie Kamâliste* olarak değiştirilmiştir.[43] Atatürk'ün değişen adı CHP'nin resmi yayınlarına da yansıyacaktı. 9 Mayıs 1935 tarihinde toplanan, Atatürk'ün katıldığı son CHP kurultayında yalnızca partinin adı Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Cumhuriyet Halk Partisi'ne değişmiyor, genel başkanın adı siyasal belgelerde "Kamâl" olarak yazılıyordu. Örneğin kurultayı açış konuşması *CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kamâl Atatürk'ün Söylevi* başlığı ile yayınlanmıştı. Ayrıca CHP programının giriş bölümünde de "Kemalizm İlkeleri" "Kamâlizm İlkeleri" olarak değişmiş, CHP Nizamnamesi 2. maddesi: "Partinin daimi Umumi Reisi onu kuran Kamâl Atatürk'tür" şeklinde yazılmıştır.

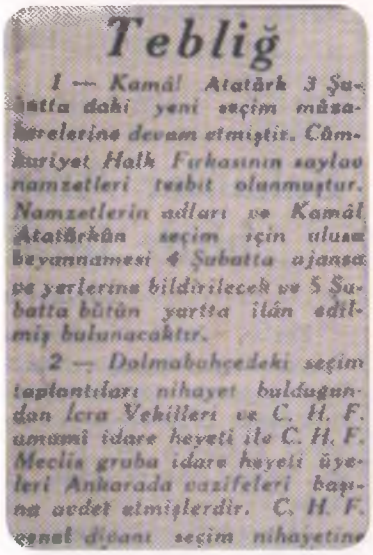
Tam bu sıralarda Tekin Alp *Kemalizm* adlı kitabını yayınlamıştır. Anlaşılan o ki kapağı erken basıldığı için dış kapakta "Kemalizm" yazsa da kapak içinde Atatürk resminde "Kamâl Atatürk" yazmaktadır.[44] İsim değişiminin ardından Edirne saylavı (milletvekili) Şeref Aykut, *Kamâlizm* adıyla bir kitap yayınlamış ve Kamâlizmi, "yaşamak dini" olarak yorumlamıştı.[45]

O dönemde yayınlanan yabancı kitaplar da, "Kemâl"deki bu tek harflik değişim konusunda hassas davranmışlardı. Örneğin August Ritter Von Kral; *Das land Kamâl Atatürks: der werdegang der modernen Turkei*[46] ve aynı kitabın 1938'de yayınlanan İngilizcesi[47] ve Fransızcası[48], Herbert Melzig; *Kamal Atatürk: untergang und aufstieg der Turkei*,[49] General Sherill; *Trois hommes (Kamal - Roosevelt - Mussolini)*,[50] Dagobert Von Mikusch; *Kamal Atatürk (Gazi Musztafa Kemal)*[51]ve aynı şekilde Thomas K. Ford, *"Kamâlist Turkey" in Dictatorship in the Modern World*[52] bunlar arasında sayılabilir.

DİLDE SADELEŞME, TÜRKLEŞTİRME VE İCATLAR

Aslında isim konusundaki bu değişimin dilde sadeleşme ile ilgisi ol-

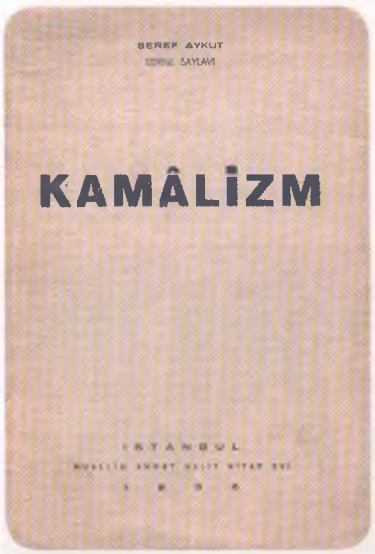
duğu açıktır. Zira tam isim değişikliğinin olduğu sıralarda Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün başkanlığında dil konusunda toplantılar yapılmaktadır. Bilindiği gibi Türk Dil Kurumu, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" adıyla milli kimliğin inşasının bir parçası olarak Atatürk'ün emriyle 12 Temmuz 1932'de kurulur. Amacı, "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe eriştirmek" şeklinde ifade edilmiştir. Özellikle 2. Kurultay yeni sözcüklerin arayışı açısından bir dönüm noktasıdır, özleştirme veya tasfiye hızlanmış, yeni yeni sözcükler icat edilmiştir "Kemal"in "Kamâl"a dönüşmesinin de bu heyecanlı ve hararetli ortamdaki kazalardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Tebliğ

1 — Kamâl Atatürk 3 Şubatta daki yeni seçim müzakerelerine devam etmiştir. Cümhuriyet Halk Fırkasının saylav namzetleri tesbit olunmuştur. Namzetlerin adları ve Kamâl Atatürkün seçim için ulusa beyannamesi 4 Şubatta ajansa ve yerlerine bildirilecek ve 5 Şubatta bütün yurtta ilân edilmiş bulunacaktır.

2 — Dolmabahçedeki seçim toplantıları nihayet bulduğundan İcra Vekilleri ve C. H. F. umumi idare heyeti ile C. H. F. Meclis gruba idare heyeti üyeleri Ankarada vazifeleri başına avdet etmişlerdir. C. H. F. genel dîvanı seçim nihayetine

Kamâl'in ilk görülüşü.

Zaman gazetesi, 4 Şubat 1935.

Şeref Aykut'un Kamâlizm kitabı.

Anadolu Ajansı; "İstihbaratımıza nazaran, Atatürkün taşıdığı Kamâl adı bir arapça kelime olmadığı gibi, arapça kemal kelimesinin delalet ettiği manada da değildir. Atatürkün muhafaza edilen öz adı, türkçe 'ordu ve kale' manasına olan 'Kamâl'dır. Son (â) üstünde tahfif işareti (l) i yumuşattığı için telâffuz hemen hemen arapça 'Kemal' telâffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir."

1936'daki 3. Kurultay sonrasında tasfiyenin biraz yavaşladığı görülse de özellikle şehir ve yer isimleri konusundaki ad değişiklikleri gülümsetici açıklamalarla bundan nasibini alacaktır.[53] 3. Dil Kurultayı Güneş Dil Teorisi'nin tartışmaya açıldığı önemli bir kurultaydır. Hazırlanan kitap şu cümlelerle başlar "Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Türk Dil Kurumunu kuran ve koruyan ulu Önder KAMÂL ATATÜRK'ÜN yüksek patronajı altında ve kendi yüce huzurlariyle Dolmabahçe Sarayında 24 Ağustos 1936 Pazartesi günü saat 14 te açılmış, 31 Ağustos 1936 pazartesi günü akşamı kapanmıştır." (s.III)

Bazıları kısa süreli, bazıları günümüzde de kullanılmakta olan yeni kelimeler o dönemde ortaya çıkmıştı. Milletvekiline "saylav", meclise "kamutay", belediyeye "uray", vekâlete "bakanlık", iktisada "ökonomi" (sonra ekonomi) karşılığı kullanıldı.

Geoffrey Lewis "...Kemal Atatürk'ün adı da aslında 'Kamâl'dı, Türkçe 'kale' demekti! 'Üçüncü Türk Dil Kurultayı' kitabının bir buçuk sayfalık 'başlangıç' yazısında altı defa 'Ulu önder Kamâl Atatürk' deniliyordu diye belirtirken haklıdır.[54]

UYDURMALAR VE YORUMLAR

Aslında Kamâl ismine geçiş, o dönemde de sonrasında da pek işlenmemiş, görmezden gelinmiş[55] ve sorgulanmamıştır.[56] Bu konu bazen dikkat çekmekle birlikte getirilen açıklamalar hayli ilginçtir. Kamâl'i, "kamunun malı olan, kamu adına görevli olan demektir"[57] şeklinde açıklayanlara, "kırmızı şaman" veya Arnavutçada "kırmızılığa sahip" anlamına geldiği şeklinde etimoloji yapanlara[58] veya "Türkçedeki ses uyumuna uydurmak için adını Kamâl olarak kullandığı" şeklinde açıklama getirenlere rastlamak olanaklıdır.[59]

Atatürkün öz-adı olan Kamâl

Türkçe "Ordu ve kale„ manasınadır, arabca bir kelime değildir

İstanbul 4 (A.A.) — Bugünkü tebliğde Önder Atatürk'ün öz-adının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebab ve temeli anlaşıldı.

İstihbaratımıza nazaran, Atatürk'ün taşıdığı Kamâl adı bir arabca kelime olmadığı gibi, arabca kemal kelimesinin delâlet ettiği manada da değildir.

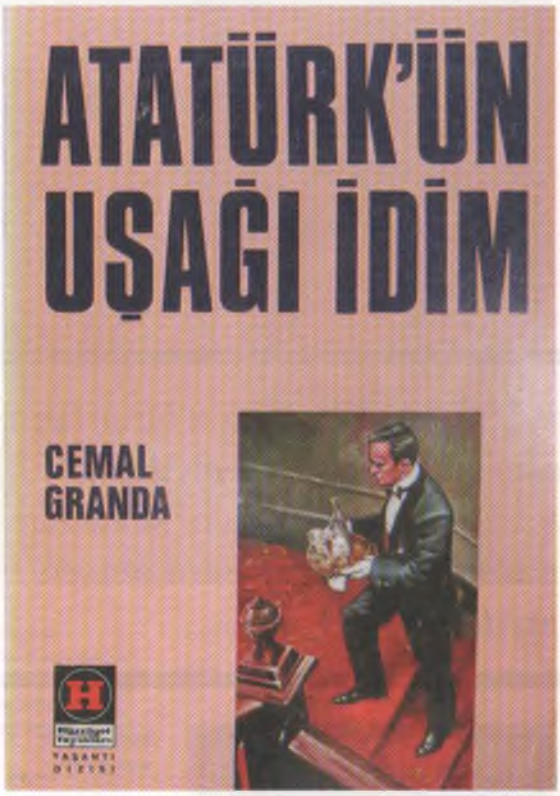
Atatürk'ün muhafaza edilen özadı, Türkçe "Ordu ve kale„ manasına olan "Kamâl„ dır. Son -â- üstündeki tahfif işareti -l- i yumuşattığı için telaffuz hemen hemen arabca "Kemal„ telaffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir.

Kamâl'in ilk açıklaması.

Zaman gazetesi, 5 Şubat 1935.

Bu ismin nüfus memurunun hatası olduğu şeklinde yorumlayanlara, aslında böyle bir şey olmadığına inananlara, Atatürk için sahte nüfus kâğıdı hazırlandığını[60] düşünenlere de rastlamak olanaklıdır. Komplo teorileri de eksik olmamıştır. Hatta kanunda geçen "Kemal öz adlı" yani birinci isimli demek olan ifadeyi

sonradan bazı kişilerin soyadını "öz" zannetmesine neden olmuştur. Bazıları da kanun metnini veya meclis görüşmelerini okurken, adının "Kemalöz" olduğunu zannedip büyük keşif yaptıklarını ve resmi tarihin bu gerçeği bilmemizi engellediğini söyleyecek kadar ileri gitmişlerdir.[61] Kamâl ismi konusunda en sert eleştirilerden biri Rıza Nur'dan gelmiştir.[62]

Cemal Granda'nın *Atatürk'ün Uşağı İdim* kitabı.

Granda'nın Anısı:

-"Dünya'da ne kadar Kemal varsa hepsi eşektir..."

Atatürk'ün hizmetinde bulunmuş olan Granda, bu isim değişikliği ile ilgili ilginç bir anı anlatır:

"Müstahdem arasında polislikten emekli olmuş Kemal adında bir sofracı vardı. Askerliğini Köşkte hizmet ederek yapıyordu. Bir akşam sofrasında üç kadeh içkiden sonra Atatürk bize dönerek şaka şeklinde:

-"Dünya'da ne kadar Kemal varsa hepsi eşektir..." dedi.

Sofracı Kemal şaşaladı. Ne diyeceğini bilemedi. Toparlandı. Dili tutulmuş gibiydi. Dudakları titriyordu. Gözlerini Atatürk'ün yüzünden ayıramıyordu. Hepimiz bunun altından ne çıkacak diye beklerken, Atatürk sözlerini şöyle bitirdi:

-"Haaa anladım. Sen bana bakıyorsun. 'Sen de Kemalsin' demek istiyorsun. Ben artık Kamâl oldum. Kemal'ler başının çaresine baksın" dedi.[74]

Lord Kinross "Daha önce hiçbir Türk devlet başkanının yapmadığı bir şekilde Türk olmaktan duyduğu gururu açıklayan bir soyadı aldı: Atatürk. Bundan sonra Mustafa adını da büsbütün bırakarak, imzasını Kemal Atatürk diye atacaktı." diye yazar ve değişime farklı bir yorum getirir.[63] Mahmut Goloğlu ise küçük bir de hata yapar ve Soyadı Kanunu ile önce "Kamâl", sonra "Kemal" adının verildiğini yazar.[64] Bazı yazılarda da kuşkuyu giderecek şekilde sonuca varılamamıştır.[65] Şevket Süreyya Aydemir, Mete Tunçay ve Şerafettin Turan gibi araştırmacılar isabetli olarak dil devriminin veya dilde sadeleşme hareketlerinin bir parçası olarak görür.[66] İsim değişikliğini dilde sadeleşme ve Arapça kökenli kelimelere yönelik alerjisiyle de açıklayanlar vardır.[67]

"PSİKOBİYOGRAFİK" AÇIKLAMA

Atatürk'ü, liderliğini ve yaptıklarını Freudcu bir şekilde açıklayan Vamık Volkan, Kemal'in Kamâl olmasını da şu şekilde açıklamaktadır:

"Neden yeni Türkiye'nin kurucusu ve lideri böyle küçük ve belki de garip görünen semboller için kafa yormuştu? Çünkü bu semboller hem kendinin hem de yeni Türkiye'nin arındırma sürecinin bir parçasıydı. Arapçayı isminden kaldırmak istemesi Araplara karşı duyduğu bir küçümsemeden ileri gelmiyordu. Norman Itzkowitz'le beraber yaptığımız psikobiyografik araştırmada, Atatürk için Arapçanın genel olarak son yüzyıllardaki Osmanlı düşüncesini ve halkı modernleşmekten geri tutan zihniyeti ve dini yobazlığı simgelediğini anlatmıştık (Volkan ve Itzkowitz, 1984). Mustafa Kemal'in 'resmi' olarak Atatürk ismini almasından önce dindeki bağnazlığın ortadan kalkması ve yeni Türkiye'nin modernleşmesi için yaptığı şeyler sayısızdır ve bunların çoğunu biliyoruz. Bunları burada tekrarlamayacağım. 'Resmi' olarak Türkiye'nin sembolik ebeveyni olunca modernleşmeyi Kemal ismini değiştirmekle kristalize etmek istediğini düşünebiliriz."[68]

TEKRAR KEMAL'E DÖNÜŞ

Sonuçta "Kemal", "Kamâl" olmuş ve bir süre de heyecanla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kamâl adının 1936 yılı boyunca kullanıldığı, dönemin basınında isminin ya –çoğunlukla- Atatürk ya da "Kamâl Atatürk" şeklinde yazıldığı görülür. Atatürk, 1937 sonuna kadar resmi yazışma ve mektuplarda imzasını Kamâl Atatürk olarak kullanmış, 1937 yılından itibaren özel mektuplarını da Kemal Atatürk veya Atatürk diye imzalamıştır.[69] Bununla birlikte Atatürk'ün kütüphanecisi Nuri Ulusu, isim değişikliği günlerinde sık sık kütüphaneye geldiğini ve (Kemal mi Kamâl mı) diye kendi kendine konuşarak dolaştığını aktarır. Granda gibi o da "Kamâl Atatürk" diye kartvizit bastırdığını hatırlıyor, ancak pek dağıtılmadığını belirtiyor.[70]

Basında 1937 yılının Mayıs ayı itibariyle "Kamâl" yerine "Kemal" de yazıldığı, anlaşılan o ki hassasiyetin azaldığı, en azından gazetelerde gerekmedikçe ilk adının kullanılmadığı, Atatürk olarak yazıldığı görülmektedir. Genelde "Kamâl"dan "Kemal"e dönüşün başladığı da gözden kaçmamaktadır.[71] Hatta *La Turquie Kâmaliste* olarak adı değiştirilmiş olan resmi yayın organı Aralık 1937'de 21/22. sayısından itibaren yeninde *La Turquie Kemaliste* adını almıştır.[72] Örneğin Nutuk'un 1938 baskısı da *Gazi Mustafa Kemal Atatürk* adıyla yapılacaktır.[73]

Atatürk, ikinci çıkarttırdığı nüfus cüzdanında yazdığı ismiyle, yani "Kamâl Atatürk" olarak ölmüştür.[74]

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ
SİYASİ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANI

DİPNOTLAR

1 Doğum tarihi konusunda, önceki yazımda verdiğim uydurma ve öneriler için birini atladığımı fark ettim. Ömer Sami Coşar'da doğum günü olarak "seçilebilecek en uygun tarih ise Mustafa Kemal'in kurmay okulunu bitirip, Türk ordusu saflarına katıldığı tarihtir: 11 Ocak" şeklinde öneri yapmaktadır. Ömer Sami Coşar, "Mustafa Kemal'in Doğum Yılı ve Doğum Günü" *Atatürk Ansiklopedisi Cilt:1* (İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1973) s.19.

2 Bazen "Kamal" bazen de "Kamâl" şeklinde yazılmaktadır. Biz yazımızda "Kamâl" olarak kullandık.

3 Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Yayınevi, 1993) s. 688.

4 Enver Behnan Şapolyo; *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü baskı (İstanbul: Ekicigil Matbaası,1958) s.27, aynı hikâye çeşitli yerlerde Şapolyo'dan aynen aktarılacaktır. Örneğin Ali Güler; *Hemşehrimiz Atatürk (Atatürk'ün Soyu, Ailesi ve Öğrenim Hayatı)* (Karaman-2000) s.64] ve ayrıca [http://www.ahmetakyol.net/index.php?option=com_content&task=view&id=2534&Itemid=45]

5 *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 - 10 Kasım 1938)* [(Hazırlayan: Sami Önal) (İstanbul: Literatür Yayınları, 2003) 4. Baskı] s. 241.

6 Örneğin Anıtkabir'in resmi sitesinde bulunan yazıda babası Ali Rıza Bey'in ölüm tarihi 1888 olarak verilirken, Askeri Rüştiye'ye girişi 1892, bitirişi 1896 olarak verilir. http://www.anitkabir.info/index.php?action=viewarticle&artid=11 *İslam Ansiklopedisi* Selanik Askeri Rüştiyesi'ne girişi ve Kemal adını alması olarak 1893 tarihini verir. Mezuniyeti ve dolayısıyla idadiye gidişi ise 1895 olarak verilir. S.719, cilt:1 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi) s. 805, Şapolyo Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü baskı (İstanbul: Ekicigil Matbaası,1958) s.37 ve Afet İnan; *Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959) s.8, giriş tarihini 1893 olarak verirken, Aydemir 1894 olarak verir, bkz.Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam Mustafa Kemal Birinci Cilt 1881-1919* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963), s.44. Bugüne kadar hâlâ aşılamayan bilgileri sağlayan Unat, sınavı başarıyla tamamlayan Atatürk'ün dört senelik Askeri Rüştiye'nin 3. sınıfına alınmış olabileceğini, dördüncü sınıfa Ocak 1895 tarihinde geçtiğinin bilindiğini ve buna bağlı olarak Askeri Rüştiye'ye de 1894 Temmuz-Ağustos aylarında kaydolmuş olabileceğini belirtir, bkz. Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) ve Ömer Sami Coşar; "Mustafa Kemal Selanik Askeri Rüştiyesi'ni Bitirir" *Atatürk Ansiklopedisi Cilt:1* (İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1973) s. 172.
Mustafa Kemal Rüştiye'den 4. olarak mezun olmuştur. Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s. 83. Yakın zamanlardaki bir kaynak, "Mustafa Kemal, 1895 yılı sonu veya 1896 yılı Ocak ayında, on beş yaşında, Askeri Rüştiye'nin son sınıfını dördüncü olarak bitirmiştir." şeklinde Unat'a katılmaktadır. Ali Güler; *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında) Atatürk'ün 120. Doğum Yıldönümüne Armağan* (Ankara: Ataturk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001). Aynı araştırmacı, bir başka makalesinde; "Daha önceden dört yıl olarak eğitim yapan askeri rüştiyelerin, o yıl birinci sınıflarının lağvedilerek üç yıla indirilmesi üzerine Mustafa, Nisan 1894'te Selanik Askeri Rüştiyesi'nin ikinci sınıfından öğrenimine başladı. (...) Mustafa Kemal, 1895 yılı sonu veya 1896 yılı Ocak ayında, on beş yaşında, Askeri Rüştiye'nin kırk (veya kırk üç) kişilik olan son sınıfını, bütün derslerden geçme tam notu olan 45 alarak (43 aldığı biri hariç) dördüncü bitirdi." Ali Güler, "Mustafa Kemal'i Atatürk Yapan Süreçte Aile Çevresi İle İlk ve Orta Öğrenim Yaşantısının Rolü", *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1998* (Ankara: Genelkurmay ATASE. Başkanlığı Yayını,1998) s. 53-65. Unat, ilk araştırmasıyla M. Kemal'in Selanik Askeri Rüştiyesi 4. sınıf; derslerini, notlarını ve sınıf içindeki başarı durumunu vermiştir. Bkz Faik Reşit Unat; *Devrim Gençliği* dergisi No:17 (Kasım 1953), s. 10-11.
Selanik Rüştiye'sinden bazı arkadaşları hayatının sonuna kadar, özellikle de ömrünün son yıllarında (1932-1938) en çok birlikte olduğu isimlerdir. Bunlar Nuri (Conker), Salih (Bozok) ve Fuat (Bulca) ile mahalle arkadaşı Hacı Mehmet Somer ve öğretmeni Ziya Naki Yaltrum'dur. Bkz Walter Weiker; "Kemal Atatürk'ün Yakınları (1932-1938)" *Belleten* Cilt:34 No:136 (Ekim 1970) s. 613. Bu listeye arkadaşlarından Demir Ali, Fethi Okyar ile öğretmenlerinden jimnastik muallimi Mülazım Hasip Bey'i de eklemek gerekir; bkz. Enver Behnan Şapolyo; *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Üçüncü baskı (İstanbul: Ekicigil Matbaası,1958) s. 39, Rüştiye'de Mustafa Kemal'in Fransızca öğretmeni Nakiyüddin Yücekök'ü (1866-1945) Samsun'da yaptığı bir konuşmada hatırlayacak ve övecektir. Bkz. Şerafettin Turan; *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982) s. 5-6.

7 "Kemal" isminin menşei olan matematik öğretmeni Mustafa'nın, Üsküplu Mustafa Sabri Bey (Harp Okulu 1297/1882 yılı mezunlarından), olduğunu belirtir. İbkz Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Milli Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s .83, dn/12] *Meydan Larousse*'da ölüm tarihi "1917?" şeklinde verilir. ["Mustafa Sabri" *Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* Cilt:9 (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972), s.98] Hırçın Hoca diye de anılmaktadır. [Sadi Borak; *Atatürk ve Edebiyat* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1972) s 9].
Bu arada bazı bilgiler kulaktan kulağa oynar gibi değişmiştir. "Mustafa Sabri Üsküp'lü" "Mustafa Sabri Üsküplü" olarak geçmeye başlamıştır.

8 Burada yeri gelmişken belirtmek isterim. Atatürk çocukluğuna dair çok az anı anlatmıştır. Aynı şekilde onun çocukluğuna dair başkalarının anlattıkları hikâyeler de büyük ölçüde Atatürk'ün anlattıklarının başka cümlelerle ve konuyu uzatmaya yarayan ilavelerle tekrarından ibarettir. Buna kız kardeşi Makbule Atadan'ın anlattıkları da dâhildir.

9 Ahmet Emin [Yalman] "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-i Hayatı" *Vakit* No:1478 (10 Kanun-i Evvel 1338/1922 (11 Cemaziyülevvel 1340)) s. 1.

10 Aynı hikâye, yaklaşık 6 yıl sonra olduğu gibi *Türkün Altın Kitabı Gazinin Hayatı ve Büyük Halaskarımızın Hakkında Münevverlerimizin ve Meşahirlerimizin İntibaat ve Mülahazatı* adlı kitapta da yer alacaktır. *Türkün Altın Kitabı Gazinin Hayatı ve Büyük Halaskarımızın Hakkında Munevverlerimizin ve Meşahirlerimizin İntibaat ve Mülahazatı* (İstanbul: Türk Neşriyat Yurdu, 1928) s. 13.

11 1925 yılında yayınlanan Devlet Salnamesi'ndeki uzun yaşamöyküsünde isim hikâyesi şöyle anlatılır: "Mustafa Kemal'in ismi yalnız Mustafa idi. Mektebin riyaziye muallimi Yüzbaşı Mustafa Efendi, talebesi Mustafa'da gördüğü istidadı takdiren aralarındaki farkı tebarüz ettirmek maksad-ı kadirşinasanesiyle resmi künyesinde Mustafa'ya "Kemal"i ilave ettirdi. Ondan sonra ismi Mustala Kemal oldu. "Reis-i Cumhur Hazretlerinin Terceme-i Halleri" *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926) s. 49.

12 "Mustafa Kemalın ismi evvelleri yalnız Mustafa idi. Mektebin riyaziye muallimi Yüzbaşı Mustafa Efendi, talebesi Mustafa'da gördüğü fevkalade istidadı takdir ederek, kendisi ile talebesi arasındaki farkı tebarüz ettirmek kadirşinas maksadile, resmi künyesinde Mustafa'ya 'Kemal' ismini de ilave ettirdi. Mustafa Kemal, muallimi Mustafa Efendi bulunmadığı zamanlar onun yerine sınıflarda ders verirdi."*Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931) s. 17.

13 "Çalışkanlığı öğretmenlerini çok memnun bırakıyor. Bir gün öğretmeni, "Mustafa sen çok kabiliyetlisin, sende bu yaşta kemal var. Onun için bugünden itibaren senin adın Mustafa Kemal'dir!" diyor. Dr. Rıdvan Ege imzasıyla 10 Kasım 1962 tarihinde *Zafer* gazetesinde yayınlanan "Rahmetli makbule Atadan Anlatmıştı: Ağabeyim Atatürk!" başlıklı yazı Derya Gene Acar; "Makbule Atadan'ın Atatürk'e İlişkin Anlattıkları Üzerine Bir Basın Taraması" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* No:63, Cilt: XXI (Kasım 2005).

14 Lord Kinross; *Bir Milletin Yeniden Doğuşu* (Çev: Ayhan Tezel) Cilt 1 (İstanbul: Sander Kitabevi, 1967) s. 32-33, Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam Mustafa Kemal Birinci Cilt 1881-1919* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963) s.56, H.C. Armstrong; *Bozkurt* (İstanbul: Arba Yayınları, 1996) s.4-5, Eflâtun Cem Güney; *Atatürk Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963) s.3-6. Aynı şekilde *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* Cilt:1 (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1969) s. 749'da da aynı bilgiler yer alır.

15 "Bu okulda matematik öğretmenliği yapan Yüzbaşı Mustafa Efendi, genç öğrencisinin üstün yetenekleri ve zekâsı karşısında onu, sınıftaki diğer Mustafa'lardan ayırt etmek üzere adının sonuna "Kemal" ismini ilâve etti. Artık genç öğrenci, Mustafa Kemal olmuştu." Utkan Kocatürk, 1893 yılı *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* (Ankara:) Kocatürk kaynak olarak da şunları zikreder: Büyük Kardeşim Atatürk, Anlatan: Makbule Atadan, *Yeni İstanbul* gazetesi, 1.11.1952 - 22.3.1953. Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, Enver Behnan Şapolyo, 1958, İslâm Ansiklopedisi, Atatürk maddesi, 10. Cuz, 1960, Atatürk'ün Askeri Kişiliği, Fahri Belen, 1963, Atatürk Hayatı ve Eseri, Yusuf Hikmet Bayur, 1963, Komutan Atatürk, Celâl Erikan, 1972 ve Ataturk'ün Yaşamı, 1. cilt (1881-1918), Uluğ İğdemir, 1980.

16 Kitapçıkta Kemal isminin eklenmesi hikâyesi şöyle anlatılır: "Evvela mülkiye idadisine kabul olundu, sonra kararını değiştirerek askeri rüştiyesine girdi. Bu mektebde muallimlerinin derhal gözüne çarptı. Sözleri ve fikirleri serbest, muntazam, muhakemesi sağlamdı. Fırt-ı hassasiyeti, iyi düşünmesine mani olmuyordu. Bundan dolayı hem riyaziyede, hem de edebiyatta istidad gösterdi. Fakat riyaziyesi daha kuvvetli idi, kaideleri suratle zabt ediyor, kavrıyor, meseleleri suhuletle halletmeğe muvaffak oluyordu. Sınıfta müzakereci oldu. Yalnız sınıfta değil, bütün mektebde "Mustafa" bir tane idi. Fakat muallimlerinin ismi de "Mustafa" olduğu için ona "Mustafa Kemal" dediler, şehid-i hürriyet Namık Kemal'in adıyla karaberi de bu kararın sebeplerinden biri idi. İşte, bugün kurre-i arzın her tarafına yayılan "Kemal" ismini askeri rüştiyesinde aldı. *Büyük Halaskarımız Mustafa Kemal Paşa Çocukluğu Gençliği Siyasi Askeri Hayatı* Tasnif Eden: P[eyami?] S[efa?] (İstanbul:] Orhaniye Matbaası) s. 7.

17 Şerafettin Turan; *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982) s. 7-8.

18 (8 Şevval 22 Ağustos, 7 Şevval 21 Ağustos'a denk düşmektedir. Nizamnamenin resmi olarak tarihlemede bir hata olduğu anlaşılmaktadır)

19 *Düstur* Zeyl 2 s. 15-24.

20 İkinci Madde-2) Sicil-i nüfus Evvela zükur ve inasın isim ve şöhreti ve pederinin ismi, mahall-i ikameti; saniyen mahall-i veladet, sin ve sıfatını; Saniyen mezhebini, rabien sanat ve hidmet i ve suret i maişetini ve intihab selahiyetini; Hamisen topallık ve kanburluk misüllu alil-i zahireyi; Sadisen izdivaç ve vefayatını; Sabien esnan ve vezaif i askeriyenin derecat ve sunufunu ve alelumum sicile dahil olanların tarih-i kayd ve tahririni havi olacak ve işbu siciller ahali-i müslime ve cemaat i saire için başka başka tanzim olunacaktır. (s. 15)
Üçüncü Madde: Sicil-i nüfusa kaydedilenlerin yedlerine matbu ve mühürlü ve balası tuğralı birer tezkere verilir. Ve bu tezkereler ikinci maddede muharrer ahval ve malumatın icmalını havi olur. (s. 16)
Ayrıca doğan çocukların ebeveyni tarafından kaydettirilmeleri zorunlu tutulmuştur. (15 madde)

21 Atatürk'ün o dönemde Selanik'te ve Askeri Rüştiye'de okuyan bir başka Mustafa Kemal ile karıştırıldığı da gündeme gelmiştir. Ali Ulvi Elöve, onun Selanik'te yayınlanan *Çocuklara Rehber* adlı dergide yazılarının çıktığını yazmıştır.[Ali Ulvi Elöve; "Mustafa Kemal Selanik Rüşdi Askeri Mektebi Son Sınıf Talebesi İken" *Uludağ* Sayı 18 (Ekim 1932) Bursa] Bunu Sadi Borak da belirtmiştir.[Sadi Borak; *Atatürk ve Edebiyat* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1972) s 9-10] Faik Reşit Unat, bunun aynı dönemde Rüştiye'de okuyan bir başka (Mustafa Kemal-İshak Paşa ile) karıştırılmasından kaynaklandığını anlatmıştır. [Ömer Sami Coşar; "Bir Başka Mustafa Kemal ile Karıştırma" *Atatürk Ansiklopedisi Cilt:1* (İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1973) s. 173-174.]

22 Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğrencilik Hayatına Ait Bazı Notlar" *Devrim Gençliği* No:17 (Kasım 1953) s.10-11. Ayrıca bkz. Ömer Sami Coşar; "Mustafa Kemal Manastır'da İdadi Eğitimini Tamamlar", *Atatürk Ansiklopedisi Cilt:1* (İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1973) s. 229-230.

23 Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Millî Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s. Resim-3 Atatürk'ün Manastır Askeri İdadisi'ni bitirirken son sınıfta almış olduğu notları ve sınıftaki sırasını gösterir cetvel.

24 Faik Reşit Unat; "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetiştiği Devrin Millî Eğitim Sistemi" *Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I Atatürk Konferansları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964) s.86 ve resim-1.

25 General [Karl] Litsmann; *Takımın Muharebe Talimi*: (Tercume: M. Kemal). (Selanik: Örtülü Çarşıda Asır Matbaası, 1324) kitabın çevirmeni olarak da, kitaba yazdığı 10 Şubat 1324 girişte de ismini M. Kemal şeklinde yazmıştır.

26 Mustafa Kemal (Erkanıharbiye Kolağalarından); *Cumalı Ordugâhı Süvari, Bölük, Alay, Livа Talim ve Manevraları*: (Selânik; 1325) adlı kitaba yazdığı "bir iki söz" başlıklı önsözde de ismini "M. Kemal" şeklinde yazmıştır. (s.3)

27 General [Karll Litsmann; *Bölüğün Muharebe Talimi*: (Mütercimi: M. Kemal) İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1328) ismini M. Kemal olarak yazmıştır.

28 *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* adlı eserinde de ismini: "Sofya Ateşe Miliferi Erkânıharbiye Kaymakamı M. Kemal" yazmıştır. (İstanbul: Minber Matbaası, 1334 [1918]). Kitabın iç kapağında da aynı şekilde M. Kemal imzası vardır. "Bu kitap 1330 tarihinde yazılmıştır. Bazı takyidattan dolayı tab'ı bugüne kadar teehhür etmiştir. [iç kapak]

29 Ancak Anıtkabir'in sitesinde yer alan bir başka belgede ikinci nüfus kaydı verilmektedir. 114. numara ile "Soyadı Kanunu'ndan sonra düzenlenen Atatürk'ün Nüfus Hüviyet Cüzdanı...24 Kasım 1934" bilgisi verilmektedir. [http://www.anitkabir.info/index.php?action=viewarticle&artid=35

30 *Ulus* No:4845 (22 Sonkanun [Ocak] 1935) s.1.

31 "Ata'nın ne anlama geldiğine dair 1936'da yaptırdığı ve sundurduğu bir çalışma için bkz. Vecihi [Vecihe Olacak] MÖA] Hatiboğlu; "Atatürk ve Ata Soyadı" *Kemalizm* No:76 (Kasım 1968) s.7,15. Bu yazı daha önce yayınlanmıştır. Bkz. Vecihe Hatiboğlu; "Atatürk'ten Anılar" *Türk Dili* No:146 (1 Kasım 1963) s. 83-88

32 [Bu iki kararnameden biri ("Kabuklu Yumurta İhracatına dair olan nizamnamenin mer'iyete vaz'ı hakkında kararname") 1 Teşrinievvel 1934 *Resmi Gazete* ile neşir ve ilanı 7 Teşrinievvel 1934-Sayı:2822) *Düstur* Cilt:15 (Ankara: Başvekâlet Matbaası,1934) s.1545].

33 [24 Kânunuevvel 1934 *Resmi Gazete* ile neşir ve ilanı 27 Kânunuevvel 1934-Sayı:2891) *Düstur* 3. Tertip, Cilt:16 (Ankara: Başvekâlet Matbaası,1934) s. 499].

34 "1 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s. 1

35 "2 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s. 2.

36 *Ulus* No: 4857 (3 Şubat 1935) s. 1.

37 "3 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s. 2.

38 "Kamâl Atatürk'ün beyannamesile namzedlerin adları yarın ilan edilecek." *Ulus* No:4858 (4 Şubat 1935), s.1 [Milletvekili Seçimi Dolayısile Millete Beyanname (4 Şubat 1935) "Saylav İntihabı: Saylav Seçimi Dolayısıyla Cümhur Reisi Ulusa Bir Beyanname Neşretti". *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.14 17 ve yeni seçimlerden sonra yurttaşlara beyanname (8 Şubat 1935)].

39 *Ulus*: 5 Şubat 1935 ["Saylav İntihabı: Saylav Seçimi Dolayısıyla Cümhur Reisi Ulusa Bir Beyanname Neşretti" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.14-17].

40 ["Saylav İntihabı: Cümhuriyet Halk Fırkası Önderi İntihaplar Dolayısıyla Bir Beyanname Neşretti" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.14 ve *Ulus* (3 Şubat 1935) ve Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.640-641. Seçimin ardından Sevgili *Yurtdaşlarım* diye başlayan kısa seçim teşekküründe yine "*Kamâl Atatürk*" ismi kullanılmıştı. Seçimlerin Ardından Yurttaşlara Beyanname:

Sevgili Yurtdaşlarım,

Bana ve Partime inanınızı ve güveninizi gene gösterdiniz; saylav namzedi olarak size sunduğum arkadaşları yüce seçimimize değerli buldunuz. Ulusça gösterileri birlik, ülküye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çekmiştir.

1935 seçiminin bittiği bu 8 Şubat akşamı Türkiye, iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşabileceğimiz türlü meseleler önünde nasıl bir azim ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha acuna bildirmiş oldu.

Öz dileğimiz yurdun yüceliği, yurttaşın genliğidir

Kamâl Atatürk ["Saylav Seçimi Yapıldıktan Sonra Kamâl Atatürk Ulusa Bir Beyanname Daha Neşretti" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.23 ve *Ulus* (9 Şubat 1935) ve Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991 s.644].

41 ["3 Şubat 1935" *Ayın Tarihi* No:15 (Mart 1935) s.2].

42 Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Yayıncvi, 1993) s. 505.

43 *LA TURQUIE KEMALISTE*. Ankara: Direction generale de la presse au Ministere de l'interieur, 1934-1935. no.1-6 (June 1934-Apr.1935).

LA TURQUIE KAMÂLISTE. Ankara: Direction generale de la presse au Ministere de l'interieur, 1936-1937. no.7-20 (June 1935-Aug 1937).

LA TURQUIE KEMALISTE. Ankara: Direction generale de la presse au Ministere de l'interieur, 1937-914.96 TU. no.21-49 (Decembre 1937-1948).

44 (Istanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 1936).

45 "Türk devriminin son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Marksist, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir. Örneklerinde uluslara ve insanlığa zorla ve ağır basarak sarkan ve seken yerler pek çoktur. Kamâlizm, inana damga vurarak kalkınmış değildir. İnanı gönülleri kazanarak yaratmış ve yükselttiği için yükselmiştir. Amaçladığı gaye de ulusun kalkınma davasıdır. Bunu yürüten de hiç şaşmayan ve şaşırtmayan sağduyu, selim akıldır."(s.3) (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, 1936).

46 (Wien: Wilhelm Braumüller, 1935).

47 *Kamal Atatürk's land: the evolution of modern Turkey* (Wien: Wilhelm Braumüller, 1938).

48 *Le pays De Kamal Atatürk. Formation et Evolution de la nouvelle Turquie* (Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1938).

49 (Frankfurt: Societats-Verlag, 1937).

50 (Paris :Librairie Plon , 1936).

51 (Kiadja: Dr. vitez Horvath bela budapest, 1937) Gérard Tongas; *Atatürk Et le Vrai Visage le Turquie Moderne* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner; 1937) içinde (Kamâl Atatürk ve kamâliste) diye geçer. s. 25.

52 Guy Stanton Ford (ed.), (London: The University of Minnesota Press, 1939). Second Edition.

53 Agah Sırrı Levend; *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972) 3. Baskı 406-445 ve Tuğrul Şavkay; *Dil Devrimi* (İstanbul: Gelenek Yayınevi, 2002) s.71-89, illerin isimleri konusunda s.86-87.

54 Geoffrey Lewis. *The Turkish Language Reform. A Catastrophic Success*, s. 72, Geoffrey Lewis'in söyledikleri doğrudur ve tam altı defa KAMÂL ATATÜRK denmektedir.

55 http://www.fenafil.com/muhabbet/fasil/mf_balabanalı_08_11_24.htm

56 Örneğin Banoğlu gazetelerden alıntı yapmış ama açıklama yapmamıştır. Bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu; *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı* Cilt: II (İstanbul. İtimat Matbaası, 1974). s.131-132. Nuyan Yiğit; *Atatürk'le 30 Yıl. İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1006). 3. Baskı s.274-6 ve Andrew Mango; Atatürk; (İstanbul: Sabah Yayınları, 1999) s. 480 v.d.

57 http://bilginabi.com/sarikirmizi/forum/index.php?action=recent

58 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Qc1y2QoTMpkJ:tr.wiktionary.org/wiki/Kam%C3%A2l+kamal+atat%C3%BCrk&cd=15&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

59 http://tr.wiktionary.org/wiki/Tart%C4%B1%C5%9Fma:Kam%C3%A2l

60 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:rNptEinCwnsJ:www.gerzehaber.net/haber.php%3Fhaber_id%3D1674+kamal+atat%C3%BCrk&cd=55&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

61 Yalçın Küçük, yasanın ifadesine bakıp Atatürk'ün soyadını "Kemalöz" veya "Kemal Öz" zannederek büyük bir keşif yaptığını zannetmiştir! Yalçın Küçük; *Isyan 1* (İstanbul: İthaki Yayınları, 200). s.202-203. Sonraki kitabında bu hatasını düzeltecektir.

62 *Ziya Paşa'nın İkinci Zafernamesi* adıyla yazdığı ve Roma'da Eylül 1935 yılında basılan broşüründe dilde yaşanan gelişmeleri ve Türkçe karşılık bulma veya bir sözcüğü köken olarak Türkçe olduğunu iddia etme konusundaki çalışmaları ağır ve alaycı bir dille eleştirdikten sonra kendisi de bir tür etimoloji yaparak "Kamınal" adının anlamını yazmaktadır. Dr. Rıza Nur; *Ziya Paşa'nın İkinci Zafernamesi* iç *Hayat ve Hatıratım*, cilt 4 (İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967) s. 1822.

63 Birkaç paragraf ileride içkiye düşkünlüğünü dile getirerek,"Lakin yakın arkadaşları artık Atatürk'ün eski Mustafa Kemal olmadığını, üzüntüyle görüyorlardı. Zihni bulanmaya başlamıştı. Dilcilik ve tarihçilik konularının labirentinde kaybolmuş gibiydi. Bir dediği bir dediğine uymuyordu. Hafızası zayıflamaya başlamıştı. Günlük işlerde bir gün önce söylediğini, bir gün sonra unutuyordu. Sinirlerine hâkim olamıyor, çabuk çileden çıkıyor; kafesine iyiden iyiye hapsolmuş kaplan gibi, düşmanlarına olduğu kadar dostlarına da dişlerini gösteriyordu. Lord Kinross; *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu* (Türkçesi Ayhan Tezel) (İstanbul: Sander Kitabevi, 1966) s. 715.

64 Mahmut Goloğlu; *Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938* (Ankara Kalite Matbaası, 1974) s.132.

65 Ahmet Akyol'un yazısı [http://www.ahmetakyol.net/index.php?option=com_content&task=view&id=2534&Itemid=45]

66 Örneğin Şevket Süreyya Aydemir; *Tek Adam Mustafa Kemal Üçüncü Cilt 1922-1938* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965, s.469-470. vd dn/1 ve Mete Tunçay; "Atatürk'e Nasıl Bakmak" *Toplum ve Bilim* No:4 (Kış 1978), s.89, dn/2 Şerafettin Turan; Türkçenin özleştirilmesi çabalarının sürdüğü o yıllar bir ara Kemal adı da Kamâl'a dönüştürülmüştü." şeklinde değinir Şerafettin Turan; *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk* (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2004) s.572. *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* adlı kitapta şu cümleler okunuyor: "Örneğin Yusuf Ziya Özer ve Naim Hazım Onat, "Kemal" adının Arapçadan Türkçeye geçtiği ve sözcüğün orijinalinin "Kamâl" olduğu konusunda Atatürk'ü ikna etmişlerdi. Nitekim Atatürk, adını bu biçimiyle 3 Şubat 1935 tarihinde Dil Bayramı vesilesiyle gönderdiği telgrafta kullanmıştır." Bu ifadede İsmail Car'ın Dilimiz, Atatürk ve Sonrası adlı Balıkesir baskısı kitabın 149. sayfası referans gösteriliyor. Burada iki tane aktarma sorunu görünüyor. Birincisi Yusuf Ziya Özer'in bu işle bir ilgisi olduğu bilgisinin kaynağı yok. İkincisi 3 Şubat Dil Bayamı değil, Atatürk'ün Millete seçim beyannamesi yayınladığı tarih. Dil bayramı bu tarihten yaklaşık 7 ay sonra kutlanacak... Hüseyin Sadoğlu; *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları , 2003) s. 252.

67 Kamâl tartışması için internette rastladığım şu adreslere bakılabilir: http://suatcoskun.kemalist.org/?p=46, http://tr.wiktionary.org/wiki/Tart%C4%B1%C5%9Fma:Kam%C3%A2l#KEMAL_.C3.96ZL_ADLI_C.C3.9CMHUR_RE C4.BoS.C4.BoM C4 BoZE_VER C4.BoLEN_SOYADI_HAKKINDA_KANUN

68 Vamık VOLKAN ; "Atatürk Soyadı, Modern Türk Kimliği ve Bu Kimliği Koruma Sorumluluğu" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* s. 37-38, (Mayıs-Kasım 2006) s. 214-215.

69 Sadi Borak; *Atatürk'ün Özel Mektupları* (İstanbul: Kırmızı-Beyaz Yayınları, 2004) s. 386-390.

70 *Atatürk'ün Yanıbaşında Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları* (Derleyen: Mustafa Kemal Ulusu) s 80.

71 *Ayın Tarihi*'ne de yansıyan resmi metinlerde sıklıkla "Atatürk" şeklinde imza atılmıştır [*Ayın Tarihi* No:42 (Haziran 1937) (Ankara: Devlet Basımevi, 1937)] ve [*Ayın Tarihi* No:44 (Ağustos 1937) (Ankara: Devlet Basımevi, 1937)]

72 No:21/22 (Decembre 1937), (Double Numéro Spécial consacré au IIe Congrès d'histoire turque et à l'exposition de l'Histoire (20 à 26 septembre 1937)

73 *Nutuk Gazi Mustafa Kemal Atatürk Tarafından* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1938).

74 Cemal Granda; *Atatürk'ün Uşağı İdim* (İstanbul: Hürriyet Yayınları, Kasım 1971), s.39.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.benimicinefes.com

MATEMATİKSEL DÜŞÜNCENİN EVRİMİ-1

MATEMATİK KEŞİF Mİ, YOKSA İCAT MI?

BENO KURYEL

Bugün hâkim paradigmada matematiksel düşünce, yöntemler yığınına indirgenmiştir. Matematiksel düşüncenin araştırılması değil, düşüncenin pragmatik bilgiye dönüştürülmüş yöntemler içinde öğretilmesi yaygındır. Matematik, hassasiyetin doruk noktası olarak görülür. Bunu da, hesaplamalardaki simgelerle (sembollerle) ve biçimsel kanıtlarla yapar. Oysa bir simge sadece simgedir; düşünce değildir. Hâlbuki matematiğin entelektüel içeriği, simgelerin kendilerinde değil; düşüncelerinde yatar. Entelektüel içerik, matematiğin simgelerinde göze çarpan bükülmez kesinlikte değil insan düşüncesinde yer alır.

Matematiksel düşüncenin evriminde bilgi toplumsal olarak örgütlenmiştir. Konsensusa varmak için çatışmalar hiç eksik olmamıştır: İki aritmetik öğretmeni. Biri algoritma üzerinden diğeri abacus üzerinden öğretmeye çalışıyorlar. Bugün de benzer çelişkileri yaşamıyor muyuz?

AMAÇ

Neden düşünce? Matematiksel düşünce ifadesi genel olarak kimsenin ilgisini çekmez. Düşüncenin belirli bir paradigma içinde yoğrulduğunu anlamak, o paradigmanın içinde varlığını sürdürenler için kolay değildir. Bunun için entelektüel bir çaba gereklidir. Bugün hüküm süren paradigmada matematiksel düşünce bir yöntemler yığınına indirgenmiş tir. Matematik öğretim süreçlerinde, okullaştırılmış bilgi üretimlerinde hedef matematiksel düşüncenin değil, matematiksel yöntemin öne çıkarılmasıdır. Kuşaklar boyu, milyonlarca öğrenci bu yöntemleri öğrenmek üzere tezgâhtan geçer. Matematiksel düşüncenin araştırılması değil, düşüncenin pragmatik bilgiye dönüştürülmüş yöntemler içinde öğretilmesi belirleyici olur. Araçsal akıl ve buna dayanan yaşam tarzı, kurduğu "okul" süreçlerinde düşünceyi, yöntemin gölgesinde bırakır. Matematik tarihi, bu yöntemlerin tarihi olur: Bir çizgi üzerinde yol alan yöntemler tedricen "ilerleme" göstererek bugüne gelmiştir. Tarihi bir çizgisel ilerleme sürecine indirgeyen araçsal paradigma,

matematikte yöntem ve formül kavramını öne çıkarır. Bu noktada biraz daha durmakta yarar vardır: Çizgisel tarih yaklaşımına göre, yöntemler, "yol gösterici ve çözüm getirici" formüller, tarih boyunca bir ilerleme göstermiştir.

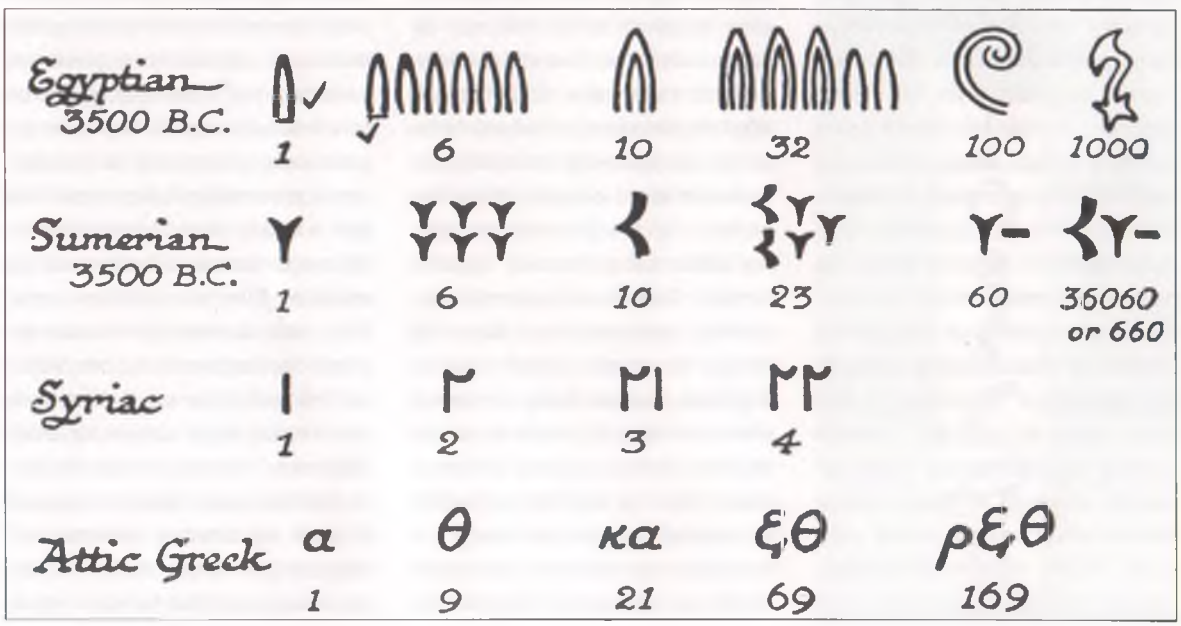
Elbette, muazzam bir gelişim söz konusudur. Bunun ilerleme olup olmadığı ayrı bir tartışma mevzuu olmasına rağmen, şimdilik gelişimi bir "ilerleme" olarak kabul edelim. Ancak bu gelişim, tarihin belirli anlarında ulaşılan başarıları birer ilerleme anı olarak değerlendirmektedir. Buluş veya keşif o an için ortaya çıkan ve tarihte birer başarılı sayfa olarak arz-ı endam eden durumlar olarak algılanmaktadır. Matematik tarihi, yalnızca matematiksel başarıların tarihi midir? Çizgisel tarih yaklaşımına göre, evet öyledir. Matematik, hassasiyetin doruk noktası olarak görülür. Bunu da, hesaplamalardaki simgelerle (sembollerle) ve biçimsel kanıtlarla yapar. Bir simge sadece simgedir; düşünce değildir. Halbuki, matematiğin entelektüel içeriği, simgelerin kendilerinde değil; düşüncelerinde yatar. Entelektüel içerik, matematiğin simgelerinde göze çarpan bükülmez kesinlikte değil, insan düşüncesinde yer alır.

Böylece, neden düşünce sorusunu biraz yanıtlamış olduk. Matematik tarihi, bir kültür olarak matematiğin hem özgül bir bilgi olarak kendisinde, hem de yaratıldığı insan düşüncesinin evriminde yazılır. Şimdi ikinci soruyu sorabiliriz. Neden evrim? Evrim, tarihsel bir süreçtir. Hem de çizgisel olmayan karmaşık bir süreçtir. Evrimin sözcük anlamı kabaca, açılma ve/veya ortaya çıkıştır. Bir gelişim ifade eder. Farklılaşmaya, değişime işaret eder. Bir ilerleme anlamına gelmez. Karmaşıklaşma, mutlaka bir ilerlemeye tekabül etmek zorunda değildir. Matematiksel düşünce, bilginin evrimine denk gelir. Düşünce ve bilginin evrilerek ortaya çıkışı karmaşık bir süreçtir. Bunu kültürel, toplumsal, antropolojik, biyolojik, psikolojik, bilişsel ve felsefi bileşenlerle araştırmak durumundayız. Matematik tarihine bir yaklaşım olarak, matematiksel düşüncenin evrimine odaklanmayı önermekteyim. Elbette tek bir yazı ile kapsamlı bir inceleme yapılamaz. Amaç, bu yaklaşımı sergilemek, örnek ve önerilerle desteklemektir. Açılabilecek tartışma ortamında eleştirel düşünce paylaşımlarıyla bir noktaya varabilmektir. Bu öyle bir nokta ki, *matematiksel bir metafor*la, zamanın bir fonksiyonudur. Tartışmanın varacağı nokta zamanla sürekli değişen devingen bir düşünsel üretime sahne olan bir entelektüel penceredir. Yeri gelmişken, entelektüel pencere, sanıldığının aksine gündelik pratiğe uzaktan, tepeden bakan bir durum değildir. Tam aksine, araçsal aklın toplumsal örgütlenmesine, farklı seçeneklerle ve yaklaşımlarla müdahil olmaktır. Pragmatik paradigma, entelektüel yaklaşımları mahkûm etmeye ve gündelik pratikten kovmaya çalışır. Çünkü bilginin sorgulanmasını ve özündeki çok bileşenli yapının anlaşılmasını değil, bilginin yalnızca varacağı sonucun bulunmasını hedefler. Matematiksel düşüncenin tarihsel evrimini konu edinmek bilginin özgürleşmesini talep eden bir sorumluluğa da işaret eder. Elbette, bir ekip çalışmasını da gerektirmesi ayrı bir heyecan vesilesi olmaktadır.

MATEMATİKSEL DÜŞÜNCE VE YAŞAM

Elimizdeki en eski matematiksel tabletler İÖ 2400 yıllarına kadar uzanır. Dört veya beş binyıl boyunca, matematik olarak bilinen ve engin bir hacim oluşturan pratikler ve kavramlar ortaya çıkmıştır. Bunlar, çeşitli yollarla günbegün yaşamımızla bağlantı kurmuş ve yerleşmiştir. Matematiğin doğası nedir? Anlamı ve ilgileri nedir? Yöntemleri nasıldır? Nasıl bir metodolojiye sahiptir? Nasıl yaratılmış veya meydana getirilmiştir? Nasıl kullanılır? Matematikten nasıl yararlanılır? Zararı var mıdır? Ona nasıl bir önem atfetmek mümkündür?

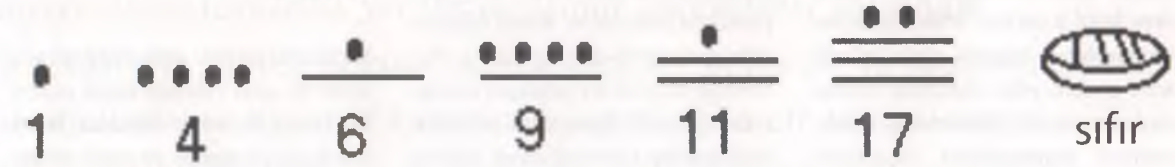
Elimizdeki matematiksel malzemenin ve içeriğin o kadar fazla olması ve bu bilgiler arasındaki bağlantıların bu denli kapsamla var olması, yukarıda sorulan soruların yanıtlanmasını kolaylaştırmamaktadır. Tersine, bizi

Antik sayı sembolleri.

karmaşık bir tarihsel evrim yumağıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu büyük matematiksel bilgi yığınının bizi yıldırmaması için matematiğe farklı bir açıdan yaklaşabiliriz. Matematik, binlerce yıldır insanın bir etkinliği olagelmiştir. Küçük ölçekte de olsa herkes matematikçidir ve sürekli olarak matematikle uğraşır. Alışveriş yaparken, evde bir şeyleri ölçerken, su birikintisinden atlamaya çalışırken, çokluğu tahmin ederken bir bakıma matematikle iştigal edilmektedir. Dahası, herkes birazcık da olsa matematik felsefesiyle ilgilidir. Örneğin, çoğunlukla şöyle şeyler duyarız: "Sayılar yalan söylemez!" Bunu ifade eden kişi bilerek ya da bilmeyerek hemen Platon'un ya da Lakatos'un yanına oturmaktadır, değil mi? Şöyle bir cümleye de tanık olabiliriz: "Matematik önemlidir, çünkü her şey matematiktir!" Yine Platon'a koşan biriyle karşılaşmış oluruz. Ya da, "Bence matematik bir dildir" diyen bir öğrenci farkında olmadan bilişbilimin felsefi temeline atıfta bulunmuş olmaktadır, değil mi? Sırası gelmişken, mühendislik mektebinin ilk sınıfındaki matematik dersinde öğrencilerimden (ya da öğrenme ortaklarımdan) bir konuda bir yazı yazmalarını rica ederim. Aşağıda da biraz ayrıntıyla göreceğimiz gibi soru şu: "Matematik bir keşif midir, yoksa bir icat mı?" Farkında olmasak da bildiklerimize ilişkin sistemetik olmasa da, bir fikrimiz vardır. Bildiklerimizle tarihsel olarak varız çünkü. Ayrıca, matematiği ortalama düzeyde kullanan kalabalık bir nüfus yanında matematik profesyoneli olan göreli daha az insan da vardır. Profesyonel matematikçiler, matematiği uygularlar, geliştirirler, öğretirler, yaratırlar ve çeşitli durumlarda kullanırlar. Şimdi, amacımız doğrultusundaki soruyu sorabiliriz:

Tüm bu eylemliliği, neden matematiksel düşüncenin evrimsel tarihinde incelemeliyiz? Çünkü matematik bir bilgidir, bir bilgi dizgesidir. Bu bilginin kavramsal yapısını incelemek, kültürlerin içinde nasıl oluştuğunu araştırmak, matematiğin doğasına ilişkin derinlemesine bir sorgulama yapmak felsefi/tarihsel bir çabayı gerektirir. İnsan denen canlı türünün kültür tarihinin ilk adımlarından beri hep vardır matematik. Sayılarla, şekillerle, niceliklerle, niteliklerle ve bunların günün teknik düzeylerine göre uygulamalarıyla kültürün bir parçası olmuştur. Matematik bilgisine farklı yaklaşımlar oldu. Neydi bu bilgi? Bilgikuramsal bir sorunsal olan bu durum, çok çeşitli ortamlarda değerlendirilmeye çalışıldı. Bunlardan hiçbiri, o anın toplumsal oluşumların kültür sentezlerinden bağımsız olmadı. Toplumun, yaşamını sürdürdüğü yapılanmaların, başka bir deyişle ekonomik, siyasal, inançsal örgülerin, yaşama bakış tarzlarının etkisinde oldu. Saymakla bitmeyen başlıklar altında toplandı bu tartışmalar. Tüm bu olguları; biçimciler, mutlakçılar, mantıkçılar, deneyciler, nesnelciler, pozitivistler, konstraktivistler, yarı-deneyciler, bilişçiler vb. gibi çok sayıda okul ele aldı. Son üç yüzyılın belirleyici paradigması içinde bu yaklaşımlar kesin çizgilerle ayrıldılar. Teknolojizmin temel stratejisi olan bu ayırımlar, gerçekten olası mıdır? İdeolojinin yeniden üretiminde bir araç olarak gerekli görülse de gerçekten bu ayrımları yapabilir miydik? Çatışan tarafları olduğu gibi, çakışan tarafları da yok muydu? Matematik bilgi neydi, nelerden oluşmaktaydı? Nereden gelmekteydi? Doğada yer alan, zaten oralarda var olan ve bizim keşfetmemizi bekleyen, zaman dışı, tarihsel süreçleri aşkın bir şeyler miydi onlar? Yoksa kültürün bir parçası olarak insan türünün buluşlarından, icatlarından biri miydi? Özellikle sanayi devrimi ve kapitalistleşme süreciyle birlikte okullaşmanın sistematikleşmesiyle matematiğin eğitim içindeki yeri ne oldu? İdeolojinin yeniden üretiminde matematik eğitiminin tasarlanması raslantı mıydı? Matematik eğitiminin felsefesi/tarihi nedir? Dersi veren kişinin inanç çizelgesi hiç mi etkilemiyordu matematiğe bakış tarzını? Bu gibi soruları, diğer ucunu göremediğimiz bir listeye eklemeye devam edebiliriz. Tüm bu renklilik ve çeşitlilik içinde matematiği ve onun yaşamla olan bağlantılarını, hem kültürel hem de bilgikuramsal düzeylerde temel birkaç başlık altında toplamak olası mıdır? Bunun yanında dil olgusu ile olan yakın ilişkilerini bilişsel düzeyde ele almamız gerekmez mi? Matematiğin hemen hemen hiç ele alınmamış estetiğini tartışsak iyi ol-

Maya uygarlığında matematiksel simgeler.

Özellikle matematik için çok yaygın olan ve şu ifadelerde somutlaşan bakış açısına göre matematik durağan (statik) bir bilgidir: "Matematik, insan olmadan da vardır... Farklı gezegenlerde insana benzeyen yaşamlar bulunsaydı tek ortak dil matematik olurdu... Matematik her yerdedir..." Bu durumda, matematiğin tarihinden söz etmek olanaksızdır.

maz mı? İşte bu heyecanlı öykü, matematiksel düşüncenin evriminden ve üzerine inşa edildiği felsefesinden başka bir şey değildir kanımca. Tüm bu soru ve farklı yaklaşımlar insanın kültürel evriminde, biyolojik evriminden bağımsız olmayan bir bilgi üretim süreci yaşamış, yaşamakta ve yaşayacak olduğunu göstermektedir. Özellikle matematik için çok yaygın olan ve şu ifadelerde somutlaşan bakış açısına göre matematik durağan (statik) bir bilgidir: "Matematik, insan olmadan da vardır... Farklı gezegenlerde insana benzeyen yaşamlar bulunsaydı tek ortak dil matematik olurdu... Matematik her yerdedir..." Bu durumda, matematiğin tarihinden söz etmek olanaksızıdır. Bahse konu olduğunda da, literatürde çizgisel tarih örneklerini fazlasıyla bulmak mümkündür. Elbette bilgi dolu olan bu eserler, tarih ya da kronolojik silsile içinde heyecan verici birçok olguyu içermektedir. Verilen bilgiler çok değerlidir. Ancak bu, tarih midir? Çizgisel paradigmaya göre elbette evet. Böylece, matematiksel düşüncenin evrimine dayanan araştırmalara ciddi dirençlerin oluşmasını anlamak mümkündür. Bunu, biraz incelemekte yarar var.
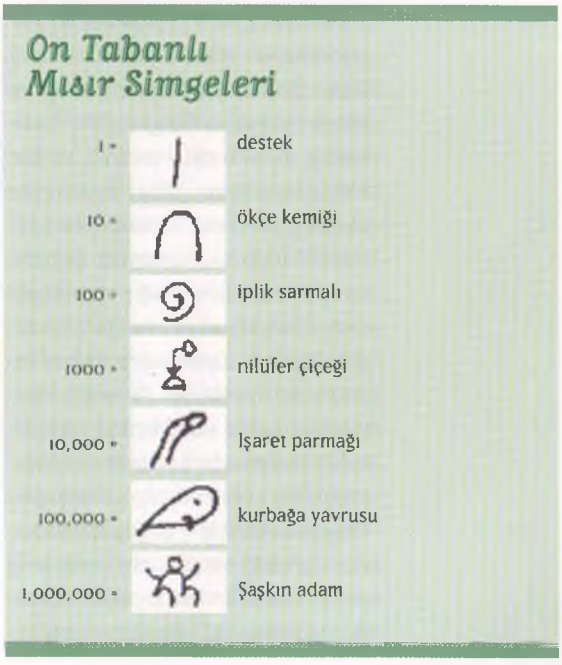
EVRİM YAKLAŞIMINA NEDEN/NASIL DİRENÇ?

Yukarıda matematiksel düşünce ile yaşamın birlikteliğinden yola çıkarak, matematiksel bilgiyi insan kültürünün evrimi çerçevesinde ele alan yaklaşıma belirli bir direnç vardır. Bu direnç gerek matematiğe atfedilen geleneksel saf bilgi düzeyi anlayışından gerekse çoğunlukla insana rağmen var olduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu antroposantrik paradigma matematiği hem insana ait bir şey hem de insana rağmen bir şey olarak görür. Bu paradoks, insanı matematik karşısında şaşkına çevirmiştir. Aslında matematiksel düşünce sadece insana ait bir şey değildir. Farklı düzeylerde çeşitli hayvan türlerinde de var olan bir yetenektir. Bu açıdan, biyolojiye kesinlikle indirgenmeden matematiğin biyolojik köklerine kafa yoran ve buna göre araştırmalar örgütleyen çabalar yeni değildir. Ancak, toplumsal algı oldukça farklıdır. Bütün bu araştırmalara rağmen matematik paradigması ciddi biçimde Platonizmin etkisindedir. Bu etki farkındalık içinde olabildiği gibi bir yaşam tarzı olarak da izlerini sürdürmektedir. Matematiksel düşüncenin evrimini inceleyebilmek için bu direncin çözümlenmesi gerekmektedir. Matematiksel düşünce evrim sürecinde canlılarda ve özellikle insanda bir gelişim gösterdiğine göre bu evrimi incelemenin yolu matematiksel bilginin hem ontolojisini hem de epistemolojisini iç içe geçmiş biçimde ele almalıyız. Bu örtüşmeye tekabül eden soru en açık şekilde şöyledir: "Matematik Keşfedilmiş midir, Yoksa İcat mı Edilmiştir?"

Hep tartışılan bu soru, basit gibi görünse de ontoloji/bilgikuramı örtüşmesinde derin bir içerik kazanmaktadır. Tartışmanın bir yanında, bilimin dünyaya ilişkin akılcı bir betimlenmesinin gerçeğe/gerçekliğe yakınsadığı savunuluyor. Bilim, giderek gerçek dünyanın kesin bir betimlemesine adım adım yaklaşıyor. Anlatımı kolaylaştırmak için bu yaklaşıma "gerçekçi" diyebiliriz. Yani, mutlak bilginin elde edilmesi olanaklı görülmektedir. Söz konusu olan mutlakçı bir yaklaşımdır. Tartışmanın diğer yanında ise, dünya ile ilgili bilginin, toplumsal oluşumun bir parçası olduğu ve tek bir gerçekliğin olamayacağı öne sürülüyor. Evrene ve dolayısıyla dünyaya ait bilgilerin yapılanması toplumsaldır ve kültür ağının gelişim süreçlerine bağlıdır. Mutlak bilgi olanaksızdır. Bu yaklaşıma "göreçelikçi" diyebiliriz. Bu bağlamda, matematik açısından bakıldığında, matematiğin keşfedilen bir olgu mu olduğu, yoksa icat edilen düşünsel bir üretim mi olduğu tartışması ortaya çıkmaktadır. İlk anda "yararcı" ya da matematiğin sunduğu olanaklar açısından bakıldığında böyle bir tartışmanın sonucu ya da kendisi önemsiz görülebilir. Ancak, aşağıda sunmaya çalışacağım gibi bu tartışma, bilginin edinilmesi, kavramların oluşması, bilgilerle yeni bilgi ve kavramların üretilmesi, bilişsel süreçlerin değerlendirilmesi ve tüm bunların bir bileşkesi olan eğitim sürecinin toplumsal ve kültürel işlevleri açısından belirgin bir önem taşımaktadır.

Mutlakçı yaklaşımlara göre matematik, tümdengelimsel mantığın sağlam temellerine dayanan nesnel, kesin ve düzeltilemez bilgiler bütünüdür. 20. yüzyılın felsefe açılımlarından Mantıkçılık, Biçimcilik ve bir ölçüde Sezgicilik ve Platonizm mutlakçı yaklaşımlardır. Mutlakçı yaklaşım matematiği; evrensel, nesnel ve kesin olarak görür. Bunlar, insanların sezgileriyle keşfettiği ve kanıtlarla saptadığı gerçekliklerdir. Burada vurgulanması gereken nokta, bu bakış açısında matematiğin, bilimin kavramsal çerçevesini sağlarken "akıl almaz etkinliğine" dikkat çekilmesidir. Yoksa günlük yaşamdan bağımsız olarak zaten bizim dışımızda oralarda bir yerde bulunan matematik, doğada yer alan desenleri nasıl bu kadar mükemmel betimleyebilirdi ki?

Matematiğe mutlakçı olarak yaklaşan felsefeler, matematiği veya matematiksel bilgiyi betimlemekle ilgilenmezler. Daha çok, matematik bilgiyi mutlak olarak garanti edecek etkin bilgikuramsal projeyle ilgilidirler. Bilgikuramsal amaçlar için katı mantıksal yapılarla özdeşleşmişlerdir. Buna göre, matematiksel bilgi zaman aşırıdır, ebedidir. Yeni kuramlar ve gerçeklikler keşfedilmeye devam edilse de, bunlar tarih dışıdır ve matematik tarihi, matematik bil-

ginin doğasında ve doğrulanmasında konu dışı kalmaktadır. Bu nedenlerle de matematik bilgisi, izole edilmiş arı bir bilgidir, evrensel geçerliliğiyle yararlıdır ve kültür dışıdır. Matematik bilginin tarihsel süreçteki gelişimi ve değişimini, üretim ilişkilerinden ve farklı kültürel ortamlardan bağımsız olarak ele alan bu yaklaşımı değerlendirmeye devam etmeden önce, buna karşıt olan görüşe de bir göz atalım.

Bu(karşıt) bakış açısı, matematiksel bilginin göreceli ve yanılabilir özelliklere sahip olduğunu savunur. Buna göre matematik, sürekli gelişmekte olan tamamlanmamış ve hiçbir zaman da tamamlanamayacak bir olgudur. Yanılabilir olduğu için, düzeltilebilir, gözden geçirilebilir ve değişebilir niteliktedir. Matematiksel bilgi, keşfedilen bir varlık olmaktansa buluşun, icat edilmenin ürünüdür. Düşünsel evrimin bir ürünüdür. Tarihsel değeri vardır. Toplumsal konsensus içinde yapılanmıştır. Matematikteki yanılabilirlik, evrene ilişkin bilgi arayış süreçlerinin içinde olduğundandır. Wittgenstein matematiği, birbirleriyle çakışan ve birbirine kenetlenen dilsel oyunlardan oluşmuş bir renk cümbüşüne benzetir. Bu oyunlar anlamsız değildir, tersine kurallara bağlı matematik deneyime dayanan, matematik simgeselliğe ve düşüncelere anlam kazandıran oyunlardır. Örneğin değişim hızı olarak ele aldığımız türevde, limit kavramıyla bağlantı kurduğumuzda bir süreklilik olgusunu yaşam deneyimlerimizle değerlendirebiliriz. Gündelik yaşam gözlemlerimizi ve fiziksel olandan algıladıklarımızı dile getirirken matematiksel bilgiyle bağlantı kurmaktan başka bir şey değildir bu oyunlar.

Biz, matematiği yarattık. Olağan sayı dizgemiz onluktur. On parmağımız olduğu için. Eğer sekiz parmağımız olsaydı, belki de sekizli dizgeyi kullanırdık. Bilgisayarlar ikili dizgeyi kullanır. Onu da biz icat ettik. Çünkü her bir işlem için bir elektrik devresi içeren benzeşik bilgisayarlar bir bina kadar yer kaplıyordu. İkili sayı dizgesini ve onun üzerine dayanan mantığı icat ederek bir bina kadar olan benzeşik bilgisayarı, neredeyse bir kibrit kutusuna sığacak sayısal bilgisayara dönüştürdük. Matematiği "icat ederek", evrende "keşfetmeyi" sürdürdüğümüz gerçekliklerin üstesinden gelmeyi başarmaya çalıştık ve bu süreç devam ediyor. Biz ışığın hızını icat etmedik, ancak onu Einstein'ın $e=mc^2$ (enerji=kütle × ışık hızının karesi) gibi denklemlerle tartışmak, incelenmek için matematiği icat ettik. Başka bir deyişle doğayı, "matematik modelledik".

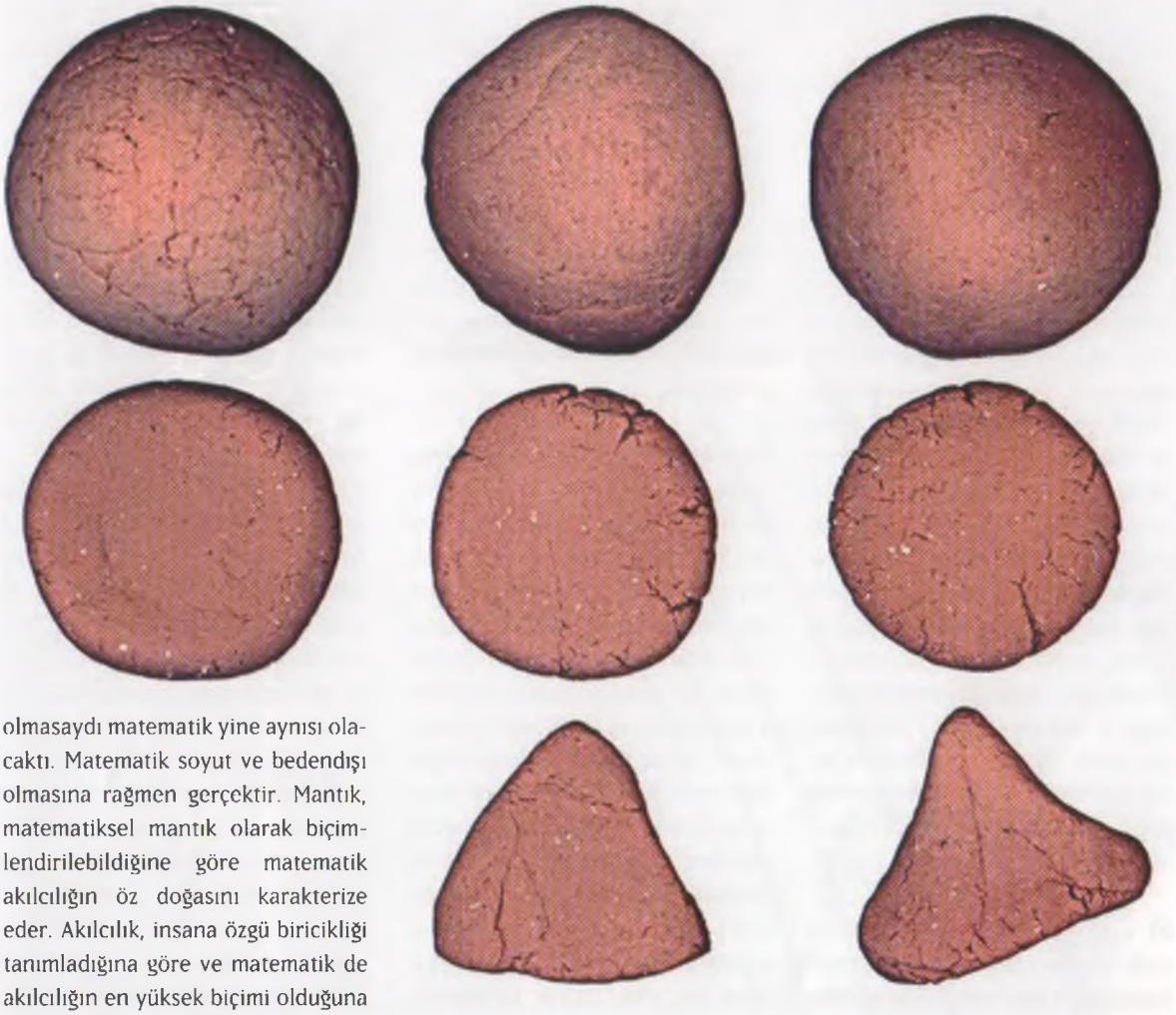
Matematiksel düşünce evrim sürecinde canlılarda ve özellikle insanda bir gelişim gösterdiğine göre bu evrimi incelemenin yolu matematiksel bilginin hem ontolojisini hem de epistemolojisini iç içe geçmiş biçimde ele almaktır. Bu örtüşmeye tekabül eden soru en açık şekilde şöyledir: "Matematik keşif mi, yoksa icat mı?"

Yukarıda evrimsel yaklaşımlara direncin temel ayrımlarını belirtmeye çalıştık. Bu direncin bugün de sağlam olarak sürmesini sağlayan temel ideolojik duvar Platonizmdir. Biraz bu direncin içeriği üzerinde duralım: Geleneksel olarak bir Platoncu, Platon'un "Biçimler Kuramı" ile ilişkilidir. Bu kuram, evreni çıkarsamak için metafizik ve bilgikuramsal bir yaklaşımı kabul eder. "Biçimler Kuramı"nın metafizik bileşeni, gerçekliği iki düzeyde ele alır; "biçimler dünyası" ve "fiziksel nesneler dünyası". Biçimler dünyası ebedi olarak betimlenir; zaman ve uzam dışıdır. Buna karşılık, biçimlerin dünyadaki karşılıkları olan fiziksel nesneler hem geçicidir hem de zamana ve uzama bağımlıdır. Biçimler dünyası aynı zamanda elle tutulamaz, değişmez niteliklerdedir ve hakiki gerçekliği tanımlar. Buna karşılık fiziksel nesneler dünyası hem duyumsanabilir hem de değişebilir ve biçimler dünyasından bağımsızdır. Fiziksel nesneler mükemmel olan biçimlerin, mükemmel olmayan kopyalarıdır. "Biçimler Kuramı"nın bilgikuramsal bileşeni, hakiki bilginin biçimlerin genel ilkeleri ve evrensel özelliklerine dayandığına işaret eder. Biçimlerin bilgisi yalnızca akıl yoluyla elde edilebilir.

İlk Platoncu iddia, matematiğin ontolojik sorunsalıyla ilgilidir. Burada, matematiksel nesnelerin gerçek olduğu ve fiziksel nesneler dünyasından bağımsız var olduğu öne sürülür. Bu iddia, bilgikuramsal bir soruna işaret ederek matematikçilerin *şeyleri* "keşfettiklerini" belirtir. Matematiksel nesneler, bizden bağımsız olarak zaman ve uzam sınırlarının ötesinde, soyutlama sürecine gerek duymadan soyut biçimde bulunur. Bir başka temel Platoncu iddia, yukarıda açıklananlara koşut olarak matematiğin apriori olduğu, deneysel olmadığıdır. Apriori, duyumlardan bağımsız olmak demektir. Buna göre, matematiksel hakikatler ve matematiksel nesneler "zihnin gözü" aracılığıyla sezilir, görülemez ancak kavranır. Deneysel bilgi ise aksine, duyumlar aracılığıyla elde edilir.

Bu direncin, kültürel yansımalarını bugün gerek gündelik yaşamda, gerek okul düzeylerinde, gerekse literatürde ve matematik tarihi yaklaşımlarında açıkça görebiliriz. Bu Platonik ideolojiyi, "matematik romantizmi" metaforuyla aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

"Matematik, evrenin nesnel bir görüntüsüdür; matematiksel nesneler gerçektir; matematiksel gerçeklik evrenseldir, mutlaktır ve kesindir. Böylece, insanların matematikle ilgili neye inandıklarının matematiğin gerçekten ne olduğuna bir etkisi yoktur. Eğer insan türü ya da hiçbir canlı türü

Neolitik çağda sayma fişleri, İÖ 8.000-3.500.

olmasaydı matematik yine aynısı olacaktı. Matematik soyut ve bedendışı olmasına rağmen gerçektir. Mantık, matematiksel mantık olarak biçimlendirilebildiğine göre matematik akılcılığın öz doğasını karakterize eder. Akılcılık, insana özgü biricikliği tanımladığına göre ve matematik de akılcılığın en yüksek biçimi olduğuna göre, matematiksel yetenek, insanın doruk yeteneğidir. Fiziğin matematiği, fizikel olguların kendilerinde bulunur. Gezegenlerin eliptik yörüngelerinde elipsler vardır, yaprak ve dalların şekillerindeki fraktal yapılarda fraktaller vardır, salyangozların logaritmik spirallerinde logaritma vardır. Bunun anlamı, 'doğanın kitabı matematikçe yazılmıştır' demektir. Bu da şuna işaret eder: matematiğin dili, doğanın dilidir ve yalnızca matematik bilenler doğayı gerçekten anlayabilirler. Matematik, bilimlerin kralı/kraliçesidir."

İNSAN/MATEMATİK EVRİMİNDEN ÖRNEKLEMELER

Matematiksel bilginin tarihsel evrimine ilişkin araştırmalara direnç gösteren ideolojik/kültürel/felsefi bağlamı kısaca betimledikten sonra bu yazıda önerdiğim ve savunduğum noktaya gelmiş oluyoruz. Bu, matematiksel düşüncenin evrimi çerçevesinde bir matematik tarihi yaklaşımıdır. Bir sonraki yazıda ayrıntılarına gireceğim bu konuyu öncelikle bazı örneklerle resimlemenin uygun olacağı kanısındayım:

İnsanın evrimi, araç gelişimiyle ortak bir varoluşa sahiptir. Çevreye uyum sağlamak ve onu kendisine göre tasarlayıp dönüştürmek için insan, araçlara ihtiyaç duymuştur. Bu araçlar, insanın kendi eliyle yaptığı yapay ürünlerdir. Giderek karmaşıklaşan bu alet yapma becerisinin temelinde insanın ve eserinin birlikte evrilmiş olması vardır. 1,5 milyon yıl önce Homo Erectus ilk taş aleti yaparken matematiksel düşüncesini tasarıma dönüştürmüştü. Bu tasarımın şablonu zihinlerde vardır. Taştan üretilmeden önce zihinde soyut nesneler olarak oluşan bu tasarım çabasıdır. Bu adım, insanın kedisini, çevreyi ve uzamı değerlendirmesidir. Bu çaba, çokluğu, çokluğun dağılımını ve ölçüleri sezgisel olarak algılayıp soyut genellemeler yaptıktan sonra, üretime gidecek tasarımda somutlaşmasıydı.

Somut nesnelerin birleşimleri arasında bire bir eşleşmeyi halletmek için İÖ 40.000-10.000 arasında kemiklere çentikler atarak sayım işlemini gerçekleştiren avcı-toplayıcıların olduğuna ilişkin kanıtlara raslanmıştır. 1937 yılında, Moravia'da İÖ 30.000 civarında olduğu sanılan ve çentiklenmiş bir kurt kemiği bulunmuştur. Bire bir eşleşmeyi içeren bu sayma tekniği insan bilişinin (*cognition*) derin köklerini yansıtmaktadır.

Taş parçaları ya da kemik çentikleri, insan türünün sayma tekniği olarak tasarladığı en eski modeldir. Model, doğayı anlamak ve verilen anlamı uygulamak için insanın soyutlama ve genelleme yeteneklerini sergileyen bir tasarımdır ve matematiksel düşüncenin somut bir örneğidir. Avlanan nesnelerin (parçaların) meydana getirdiği *kümenin* büyüklüğünü bulmak ya da benzer bir edimle zamanı hesaplamak için *amaçlı* bir eyleme kalkışan insan, matematiksel düşüncenin tarihindeki evrim basamaklarını göstermektedir. İÖ 10.000-8.000 arasında Mezapotamya'da kil parçacıkları (çakıl taşları) *sayma kümeleri* olarak kullanılmıştır. Bu

sayma tekniğinin kısıtlarını aşmak için gösterilen çabalar yeni ve almaşık tekniklerin geliştirilmesine yol açmıştır. Sayma tekniklerinin evriminde ortaya çıkan bir düşünce bizi, *sayma modelinde* kil parçalarının büyüklüğünü ve biçimini değiştirmeye yöneltmiştir. Farklı büyüklük ve biçimlerde olan kil parçalarının işaret ettiği sayısal değerler bir gelenek yaratmıştı. İÖ 8.000 dolaylarında, avcılık ve toplayıcılığın yerini ziraat almaya başlayınca besinlerin depolanması ve dağıtımı daha karmaşık hale gelmişti. Kil parçalarındaki çeşitlilik artarak yeni durumla mücadele edilmeye çelişılmıştı. Kil parçalarının farklı büyüklük ve biçimde olması matematik öncesi simgeleri temsil etmektedir. Matematikte sistematik simge (sembol) kullanımı çok sonraları olmasına rağmen insan evriminde matematiksel sembol soyutlaması oldukça eskilere dayanmaktadır.

İÖ 4.000 civarında, kentleşmenin, toplu olarak yaşamanın, pekişmeye başladığı bir dönemdi. Böylece, daha karmaşık simge sistemlerine (dizgelerine) ihtiyaç duyulmuştu. Karmaşık aritmetiksel gösterenlerin ortaya çıkışı neredeyse mühürlü "zarfların" ya da "belgelerin" ortaya çıkışı ile belirlenmiştir. Bu kil zarfların, İÖ 3.500-3.200 dolaylarında belirdiği sanılmaktadır. Ticari ve astronomik verilerin kaydedilmesi ihtiyaçlarının tetiklediği evrimsel adım, simge sistemlerinin icadıdır. Mühürlenmek üzere tasarlanan bu zarf ya da taşıyıcının içine, malların farklı niceliklerini ve çeşitlerini temsil etmek üzere farklı biçim, büyüklük ve sayıda sayaçlar (kil parçaları) konurdu. Bu zarfta (*bulla*) içerilen bilginin güvenliğini sağlamak için, zarfın dış yüzeyine sayaçlara ait biçimlerin baskısı yapılırdı. Üreticiler, yolladıkları ticari mallarla birlikte bunları betimleyen zarfı da gönderirlerdi. Nakliyeyi alan tüccar, artık "*kargonun*" doğruluğunu irdeleyebilir.

Burada dikkat edilirse ilginç bir durum var: "Zarftaki sayaç *bağlamsal bir sayıyı* temsil etmektedir." Örneğin, bir sürüdeki koyun sayısını temsil eder, soyut bir sayıyı değil. Diyelim ki, sürüde otuz koyun var. Bağlamsal bir otuzdur bu, soyut bir otuz sayısı değildir. Matematiksel düşüncenin evriminde somut durumların soyutlama süreçleri de evrim geçirmiştir. Soyutlama düzeyi arttıkça, matematiksel bilginin karmaşıklığı ve dolayısıyla temsil, betimleme, açıklama ve de anlam kazandırma yetenekleri de gelişmiştir.

Yine ilginç bir evrimsel adımla karşı karşıyayız. Zarfın dış yüzeyine içinde taşıdığı sayacın baskısı yapılmıştır. Yüzeydeki işaret, zarfın içindeki sayacı *işaret eder, onu gösterir.* Böylece, zarfın dış yüzeyi üzerindeki işaretle, damga ile, zarfın içindeki sayaç bir *indeks ilişkisi* içindedir. Yüzeydeki işaret ya da indeks, gösterendir, sayaç ise bu gösterenin gösterilenidir. Matematik soyutlamanın ve genellemenin evriminde semiotik ilişkilere raslamak hiç de şaşırtıcı değildir. Zarfın içindeki sayacın *geleneksel* anlamı, malların niceliğiyle ilişkilidir. Zamanla, zarfın içindeki sayaçlara artık ihtiyaç kalmamıştı. Sayaçların dış yüzeye yapılan baskıları yeterliydi. Bu karar, dıştaki ibarelerin (baskının) semiotik konumunu değiştirmişti. Daha sonra, kil üzerine sayaçları baskılamak yerine dış yüzeye sayaçların biçimlerinin çizilmesine karar verilmişti. Bunun için keskin sivri uçlu yazma aletleri geliştirilmişti. Matematikteki meşhur, "kalem ve kâğıt" birlikteliğinin, elbette estetiğinin de ilk basamaklarıydı bunlar. O andan başlayarak, sayısal niceliklerin simgesel ifadeleri, toplumun yeni bir bilgikuramsal aşamaya gelmekte olduğunu göstermekteydi. Matematik giderek toplumsal olarak paylaşılan, konsensus içinde kabul edilen ve zamanla okullaşarak sistematik bir evrimsel sürece girmekteydi. Simgesel teknolojiyle matematiksel düşüncenin birlikte evrimini gösteren bu kısa örnekler, dikkatle incelenmedikçe gözle görülmeyen toplumsal ve kültürel boyutları vardır: Matematiksel simgeler (semboller), kendi matematiksel imgelemleriyle birlikte evrilerek ve kendi semiotik somutlaşmalarıyla bu matematiksel varlık ve/veya soyutlamaların toplumlar arasında paylaşılmalarını mümkün kılmıştır.

Bir sonraki makalede, matematiksel düşüncenin evrimini irdelerken bu düşüncenin biyolojik süreçlerine de yer verilecektir. Diğer canlı türlerinden insana varan ve süregidecek evrimin kapsamında matematiksel bilginin düşünsel bileşenleri incelenecektir. Yaşamı sürdürmenin, var kalabilmenin temelinde oluşan toplumsal/kültürel ortamların bu bileşenler çerçevesinde kazandığı anlamlar ve gelişen felsefi değerlendirmeler araştırılacaktır. Böylece, tarihte matematiği araştırırken, matematiğin düşünsel evriminde tarihi yakalamaya çalışacağız. Toplumsallık bir örgütlenme, bir organizasyon olduğuna göre matematiksel bilgiyi de örgütlü olarak yaşamaktayız. Bu örgütlülük bir toplumsal konsensus çerçevesinde gerçekleşir. Böylece matematiksel bilginin üretim ve öğretim paradigması kurulmuş olur. Matematik öğretimi böylece, matematik tarihinin belirgin bir bileşenidir. Toplumsal işbölümünün, üretim ve tüketimin ve bunları yeniden üretip sürdürecek insanların yetişmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Bunun için "okul" önem kazanır. Bugün matematik öğreniminin temel parçaşı olan *matematik kaygısı* tüm dünyada oldukça yaygındır örneğin. Bunu, kaygıyı yaşayan insanın psişik durumuna indirgemek mümkün mü? Peki, indirgeniyor mu? Tabii ki, evet. Hem de nasıl... O halde, psişik duruma indirgememek nasıl izah edilebilir? Bunun yanıtı, matematik tarihine bakış açımızla çok yakından ilişkilidir. Kaygı gibi birçok boyutu çözümlemek için tarihe yeni epistemik dönüşümlerle yaklaşmak, hedefimiz olacaktır.

KAYNAKLAR

Davis, J., P., ve Hersh, R., "*The Mathematical Experience*," Mariner Books, 1998.

De Cruz, H., "*Towards a Darwinian Approach to Mathematics*," Foundations of Science (2006) 11: 157–196, 2006.

Boyer, C. B., "*A History of Mathematics*," 2. Edition, Wiley, 1991.

Burton, D., M., "*The History of Mathematics – An Introduction*," 5. Edition, McGraww Hill, 2003.

Flegg, G., "*Numbers: Their History and Meaning*," Penguin, 1983.

Lakoff, G., ve Nuñez, R., E., "*Where Mathematics Comes From*," Basic Books, 2000.

SEKTÖRÜNÜZDE
NELER OLUYOR?
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı
sayesinde tüm medyayı anında takip eder.
Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır,
müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek
için size gereken nitelikli bilgiyi sunar.
Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

SELÇUK AKŞİN SOMEL İLE SÖYLEŞİ

OSMANLI'DA EĞİTİMİN MODERNLEŞMESİ (1839-1908) ÜZERİNE

Selçuk Akşin Somel'in Osmanlı'da eğitimin modernleşmesini incelediği kitabı geçtiğimiz aylarda 2010 yılında İletişim Yayınları'ndan çıktı. Oldukça geniş bir arşiv çalışmasına, hatıratlara, dönem gazetelerine, birinci ve ikinci kaynaklara dayanan bu çalışma yazarın doktora tezinin, revize edilmiş ve Hollanda'da basılmış 2001 İngilizce baskısının Türkçe çevirisi. Sorularımızı yöneltirken kitapta önemli ve ilginç bulduğumuz kimi noktaları Akşin'in okurlarımızla paylaşmasını amaçladık.

II. Abdülhamid döneminde iptidai mekteplerin büyük tutulması ve buralarda Müslümanlarla birlikte gayri Müslimlerin eğitilmesine karar verilmiş ve uygulanmıştır. 1906'da Kırkkilise'de Hamidiye Mekteb-i İptidaisi'nin açılışı.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda eğitim açısından önüne koyduğu hedefler neydi? Bu hedefler hangi ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmişti?

Osmanlı Devleti ilk etapta iyi eğitimli subaylara ihtiyaç duyuyordu. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında donanmanın ve ordunun modernleştirilmesi öncelikli hedeflere dönüşmüştü. Mühendishane-i Bahri Hümayun'un açılması, askeri eğitim misyonunun bir parçası olarak Macar asıllı Fransız subayı Baron de Tott'un getirtilmesi, bunları müteakip Nizam-ı Cedid birliklerine subay yetiştirmek üzere Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un tesis edilmesi gibi önlemlerin birincil gayesi ordu ve donanmaya yetişmiş subaylar sağlamaktı. Söz konusu yaklaşım 19. yüzyılın ilk yarısında da geçerliliğini büyük ölçüde sürdürdü. Örneğin, 1827'de açılan Tıphane-i Âmire adlı tıbbiye mektebi esas olarak askeri doktor yetiştirmeye yönelikti. Öte yandan, 1830'lu yıllardan başlayarak modern bir devlet aygıtının, mülki bürokrasinin kurulması sürecinde yetişmiş memur açığı zuhur etti ve Osmanlı Devleti iyi eğitimli sivil memurlara gereksinim duymaya başladı. Bu gereksinim dolayısıyladır ki 1839'da memur yetiştirmek üzere iki okul açıldı (Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye). Adı geçen okullar günümüz ölçüleriyle ilk eğitim seviyesinde olmakla

beraber Türkçe okur-yazarlık, matematik, coğrafya gibi modern ders konuları sunan ve askerî olmayıp da sivil niteliğe sahip en eski eğitim kurumlarıdır. 1847'den başlanarak bu iki okul temel alınmak suretiyle "rüşdiye mektepleri" olarak bilinen okullar açılmaya başlandı. Bu okulların da amacı memur yetiştirmekti. Bütün bu örneklerden görüyoruz ki Osmanlı Devleti uzun bir süre, en azından 19. yüzyıl ortalarına değin esas olarak orduya subay ve bürokrasiye eğitimli memur yetiştirme hedeflerini kendine gaye edinmişti. Buna karşın günümüzde anladığımız biçimiyle tüm topluma hitap etmek üzere bir genel eğitim kurumlaşması yaklaşımı 1856'ya değin söz konusu olmamıştır.

Tanzimat reformcuları neden 1856 öncesinde eğitim meselesini kapsamlı ve önemli değişimlerin yapılması gereken bir alan olarak görmüyorlar? Bunu nasıl açıklıyorsunuz?

Gülhane Hatt-ı Hümayunu gibi temel bir modernleşme belgesinde bile eğitimden hiç söz edilmemesi hayli dikkat çekicidir. Biz bu durumu 1856 öncesindeki Tanzimat reformcularının zihinlerinde kapsamlı bir "eğitim sorunsalı"nın bulunmadığına dair olası bir delil olarak niteleyebiliriz. Esasında bazı tarihçilere göre 19. yüzyılın ilk yarısı, özellikle yeniçeriliğin ilgası sonrası devre, Osmanlı yönetici elitleri arasında Sünni İslamî duyarlılıkların kuvvetli bir canlanış geçirdiği bir devreydi. Dindarlığın güç kazandığı bu devrede eğitim konusunun başlıbaşına bir mesele olarak ortaya çıkması beklenemezdi. Zira mahalle mektepleri, medreseler gibi genel Müslüman ahalisine hitap eden mevcut geleneksel eğitim kurumlarının zaten temel amacı öğrencilere dini bilgiler öğretmekti ve dolayısıyla reformcular açısından bir problem yoktu. Reformcular açısından tek temel sorun ordu ve bürokrasiye eğitimli subay ve memur sağlamaktı ki buna değindik. Öte yandan Kur'an'ı hatmederek veya hıfzederek mahalle mekteplerinden mezun olanların Osmanlı Türkçesi okumakta büyük zorluklar çekmesi veya dört temel aritmetik işlemden habersiz olmaları reformcular açısından da giderek bir mesele olarak algılanmaya başlamıştır. Bu noktada 1856 yılını çeşitli yönlerden bir dönüm noktası olarak altını çizmekte fayda var. İlk olarak, Kırım Savaşı dindar diyebileceğimiz reformcu elitin zayıflaması ve buna karşın Âli ve Fuad paşaların başını çektiği Batıcı diyebileceğimiz yeni bir ekibin Bâbıâli'ye egemen olması anlamına gelmiştir. Ayrıca, Kırım Savaşı müttefiklerinin de diplomatik baskısıyla neşredilen Islahat Fermanı Osmanlı gayri Müslimlerine sadece yasal eşitlik değil, ama bürokrasiye ve orduya da girme hakkını tanımış, kendi okullarını serbestçe kurma hakkını vermiştir. Sonuç olarak seküler, dinlerüstü bir "Osmanlılık" projesi ortaya çıkmıştır. Bu gelişme karşısında artık Osmanlı Devleti'nin dine dayalı eğitim anlayışına bağlı kalması mümkün değildi. Söz konusu dönüşümün ilk kurumsal dışavurumunu 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla görmekteyiz.

Eğitimin modernleşmesi büyük ölçüde sekülerleşmeyi de içeriyor. Osmanlı halklarının bu hamleye katılımı nasıl oluyor? Direnç geliştiren kesimler var mı?

Eğitim modernleşmesinin sekülerleşmeyi içerdiği saptaması kısmen doğrudur. Kısmen diyorum, zira bir taraftan dünyevi bir otorite olan Maarif Nezareti'nin kurduğu veya denetiminde bulunan okullar söz konusudur. Dini vakıflara bağlı mahalle mektepleri ve medreselere alternatif olarak nezaretçe tesis edilen ibtidai mektepleri, rüşdiyeler, idadi mektepleri ve sultanîler ortaya çıkmıştır. Ancak nezarete bağlı olarak kurulan bu modern kurumların müfredatlarına baktığımızda din ve Kur'an derslerinin hatırı sayılır bir yerinin olduğu görülüyor. Öte yandan Osmanlıca, Arapça, Farsça, edebiyat, coğrafya gibi sosyal bilgiler derslerinin nezaret mekteplerinde de önemli ölçülerde ulema mensubu sarıklı muallimler tarafından verildiği göze çarpmakta. Esasında biz burada ulema kesiminin bir bölümünün eğitimdeki modernist değişime uyum sağlayarak yeni sisteme başarılı bir biçimde entegre olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla burada sekülerleşme deyince katı anlamda laikleşmeyi düşünmek hatalı olur. Osmanlı halklarının eğitim modernleşmesine katılımı sorusuna gelince, bu meselenin farklı boyutlarına dikkat çekmek gerekir. İmparatorluğun Anadolu veya Balkanlar gibi merkezi bölgelerinde Müslüman ahalinin modern okullara yönelik en fazla duyduğu çekince o zamana değin alışılageldik mahalle mekteplerinin aktardığı dinsel bilgilerin Maarif Nezareti'ne bağlı ibtidai mektepleri tarafından hakkıyla aktarılamayacağı, hatta evlatlarının

Mektebe başlama törenlerinde okunan Arapça ve Türkçe mektep duaları.

Fevzi Efendi Mevhibetü'l- vehhâb, İstanbul 1325.

Niş Sancağı'nda mutasarrıflık ve Tuna Vilayeti'nde valilik yapan Midhat Paşa gayretleriyle, eğitim ideolojisinde ve mekteplerin finansmanında getirdiği yaratıcı yeniliklerle merkezin eğitim politikasını etkilemiştir. Midhat Paşa hususi kâtibi Vasıf ile Viyana'da.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY.

"dinsiz" olarak yetişecekleri kaygısına dayanıyordu. Bu kaygı dolayısıyladır ki devlet eliyle açılan ibtidai ilkokulları halkın nezdinde pek popüler olmamış, muhafazakâr aileler evlatlarını vakıflara bağlı mahalle mekteplerine göndermeyi tercih etmişlerdir. İmparatorluğun ücra köşelerinde yaşayan ve Alevilik, Nusayrilik, İmamîlik, Zeydilik, Yezidilik gibi Sünni olmayan mezheplere bağlı topluluklar devlet okullarındaki Sünni İslam içerikli müfredattan kuşkulanmışlar ve inançlarının değişmesini istemedikleri evlatlarını ibtidailere ve rüşdiyelere göndermemişlerdir. Aynı biçimde merkezi idarenin kendi yörelerinde nüfuz kazanmasından çekinen Arnavut, Kürt, Bedevi aşiretler bölgelerinde ibtidai mekteplerinin açılmasından pek hoşlanmamışlardır.

Abdülmecid döneminde yapılan eğitimle ilgili çalışmalarda Mustafa Reşid Paşa'nın sürükleyici bir etkisi olduğunu görüyoruz. Ayrıca Meclis-i Maarif-i Umumiye'de iki eşbaşkandan biri de Sadık Rıfat Paşa. İkisi de Avrupa etkisine açık devlet adamları. Bu iki isim Avrupa'da kimi ülkelerin eğitimdeki kurumlaşmalarının model alınması yönünde bir fikre kapılıyorlar mı?

Gerek Reşid Paşa ve gerekse Sadık Rıfat Paşa 1856 öncesinde Bâbıâli'de nüfuz sahibi kişilerdi ve önde gelen reformcularlardı. Dediğiniz üzere 1840'larda Meclis-i Maarif'te de etkindiler. Ancak bu devrede sahip oldukları eğitim ufkunun günümüz ölçülerine göre çok geniş olduğundan doğrusu emin değilim. Çünkü bu zevat açısından eğitim modernleşmesi "demokratik", tüm toplumu kapsayıcı bir işleve sahip olmaktan ziyade ordu ve bürokrasiyi yetişmiş subay ve memurlarla donatmak işlevini haizdi. Muhtemeldir ki Reşid Paşa ve Sadık Rıfat Paşa açısından ıslah edilmiş mahalle mektepleri genel Müslüman toplumunun temel eğitimi açısından yeterli görülüyordu. Nitekim 1840'lardan başlayarak Türkçe okuma-yazma ve temel aritmetik bilgilerin öğretildiği bir müfredatın İstanbul mahalle mekteplerine yerleştirilmesi için reformcu gayretlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Ne var ki reformcuların bu yöndeki çabaları karşısındaki en büyük engel söz konusu okulların vakıflarca kontrol edilmesiydi; diğer bir deyişle, mahalle mektepleri özerk bir konumdaydı ve devletin müdahalesi zordu. Bu noktada reformcuların yapabilecekleri tek şey ikna yoluyla ve ulema işbirliği ile mahalle mekteplerini modernleştirmekti ki 1868'e değin devam eden söz konusu gayretler pek de başarılı olamamıştır. Burada bir başka hususa değinmek istiyorum; sorunuzda Reşid Paşa ve Sadık Rıfat Paşa'nın Avrupa etkisine açık olduğunu söylediniz; doğrudur, ama hangi Avrupa? O sırada ilköğretim sistemini kilise okullarından bağımsızlaştırmış neredeyse herhangi bir ülke yoktu; tek olası istisna olan Fransa'da ise 1815-1852 devresinde monarşistlerle devrimciler arasındaki iç mücadeleler ve gidiş-gelişler kesin bir eğitim modelinin tezahür etmesine elvermiyordu. Üstelik Fransa'daki 1830 ve 1848 devrimci gelişmelerini Osmanlı devlet adamları ürküntüyle izlemekteydiler. Şunu hiç unutmamalıyız ki Tanzimat ricâli açısından temel mesele devletin bekası ve imparatorluğun bütünlüğüdür, halka demokratik haklar vermek değil. Tutuculuk ve iç istikrarsızlık bakımından Osmanlı İmparatorluğu'na en çok benzeyen Avrupa ülkesi Avusturya idi. Sadık Rıfat Paşa 1830'lu yıllardaki Viyana elçiliği sırasında Avusturya'dan önemli ölçüde etkilenmişti. Bu ülkede halka yönelik eğitimin ana gayesi

Kur'an'ı hatmederek veya hıfzederek mahalle mekteplerinden mezun olanların Osmanlı Türkçesi okumakta büyük zorluklar çekmesi veya dört temel aritmetik işlemden habersiz olmaları reformcular açısından da giderek bir mesele olarak algılanmaya başlamıştır.

Bursa Pazarköy'de İnas İptidai Mektebi öğrencileri.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi.

Galatasaray Sultanisi 1888 mezunları Türk ve Fransız hocalarıyla bir arada. Arka sırada soldan altıncı Tevfik Fikret ve soldan dokuzuncu Şehzade (Halife) Abdülmecid Efendi.

Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, Necdet Sakaoğlu.

temel okuryazarlık ve biraz aritmetik bilgisi aktarmaktı, daha fazlası değil. Zira gereğinden fazla eğitim halkın devletten arzu edilmeyen taleplerde bulunmasına yol açabilirdi. Bu bakımlardan 1856 öncesi Tanzimat ricâlinin eğitim konusunda hayli muhafazakâr olduklarını söyleyebiliriz. Öte yandan 1856 sonrasında, özellikle de 1860'lı yıllarda yeni kuşak Tanzimat devlet adamlarının eğitim konusunda daha açık olduklarını ve özellikle zamanın Fransa'sından etkilendikleri kesindir.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi önemli yenilikler getiriyor. Bu yenilikler nelerdir? Hangi ihtiyacın neticesinde yeni nizamnameye dahil oluyorlar?

Özetleyecek olursak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ilk kez imparatorluk içerisindeki mevcut okulları ortak bir yasal çerçeve içine sokmaktadır. Buradaki temel amaçlardan bir tanesi 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın gayri Müslimlere tanıdığı serbestçe okul kurma hakkı dolayısıyla büyük ölçüde denetimsiz biçimde yaygınlaşan yerli gayri Müslim ve yabancı misyoner okullarını Maarif Nezareti denetimi altına alınmasıydı. Böylece gerek öğretmenlerin devletçe yeterliliği kontrol edilecek, gerekse söz konusu okullardaki müfredat mümkün mertebe devletin ideolojik çizgisine uyumlu hale getirilecekti. Ancak bu amacı gerçekleştirmek hiçbir zaman tam anlamıyla mümkün olmamıştır. Nizamnamenin bir diğer önemli gayesi taşra sathında devlet okullarının yaygınlaşmasının idari ve finansal altyapısını sağlamak amacıyla vilayet ve sancak merkezlerinde maarif meclislerinin kurulmasıydı. Söz konusu maarif meclislerinde yerel eşraf ve ileri gelenler temsil edilecekti. Böylelikle bir yandan taşrada okullaşmanın yaygınlaşması için yerel destek alınacak, gerekse okullara mali katkı sağlayacak ianeler ve diğer yerel bağışların toplanması mümkün olacaktı. Bu noktada şunu da belirtmeliyiz ki 1850'li yıllardan başlayarak okullar konusunda giderek artan yerel talepler söz konusuydu ve 1869 Nizamnamesi de bu talepleri karşılamaya yönelikti. Bunlara ek olarak nizamname Islahat Fermanı'nın vaz ettiği Osmanlılık idealinin eğitim yoluyla Müslim ve gayri Müslim çocuklara belletilmesi ve en azından ortaokul ve yüksekokul seviyelerinde Müslim ve gayri Müslim çocukların aynı okulu ve sınıfı paylaşarak birlikte eğitim görmeleri, böylelikle de farklı dinsel ve etnik gruplardan gençlerin birbiriyle yakınlaşarak ortak bir Osmanlılık duygusunu edinmelerini amaçlıyordu. Bu meyanda nizamname gayri Müslimlere yönelik devlet ilk mektepleri açmayı da öngörüyordu. Ancak bu sonuncu plan hiç uygulanmamıştır.

Taşrada okulların açılması eşraf ile hükümet arasındaki ilişkilerde zaman zaman gerginliğe yol açıyor. Eşraf ne zaman işbirliği yapıyor, hangi durumlarda zorluk çıkarıyor?

Öncelikle devlet eliyle açılan ibtidai mekteplerinin finansmanının prensipte Maarif Nezareti bütçesiyle değil, yerel kaynaklara dayanarak sağlanması öngörülmüştü. Dolayısıyla yerel kaynakların tedariki konusunda vilayet, sancak ve kazalardaki maarif meclis ve encümenlerine çok iş düşüyordu. Örneğin artık varlık nedeni veya işlevi ortadan kalkmış olan yerel vakıfların (evkaf-ı münderise) gelir kaynaklarının ibtidai mekteplerine aktarılması hususuna çok önem verilmiştir. Bu noktada taşra eşrafının birçok halde maarif meclislerine destek verdiklerini ve kaynak aktardıklarını görmekteyiz. Bu durum özellikle Rum eğitim girişimlerinin arttığı ve Hıristiyan nüfusun iktisadi kalkınmasının yerel Müslümanlar arasında endişe yarattığı Batı Anadolu ve Trakya kasa-

baları için geçerliydi. Diğer taraftan halen aşiret ilişkileri içinde bulunan ve dışarıya kapalı bölgelerde eşrafın modern ilkokulların yaygınlaşmasına çok olumlu yaklaştıklarını görmüyoruz. Örneğin Musul, Bağdat, Basra, Trablusgarp, İşkodra, Kosova vilayetlerindeki eşrafın yerel kaynakların eğitime transfer edilmesine karşı yer yer direndiklerini ve dolayısıyla buralarda ibtidai mekteplerinin ancak çok az sayıda kurulabildiğini biliyoruz. Sözü geçen bölgelerde merkezi otorite taşra sathına fazla nüfuz etmemişti ve yerel halk buralardaki devlet okullarına çocukların devam etmesi halinde kaydı kuydu artık belli olacak olan evlatlarının askere alınmasından veya ailelere vergi tarh edilmesinden korkuyorlardı. Biraz önce de değindiğim üzere Sünni olmayan bölgelerdeki eşraf da mezhepsel nedenlerle devlet okullarına soğuk bakmaktaydı.

Yerel kaynaklardan önemli ölçüde destek sağlanması uygulamada daha varlıklı ailelerin çocuklarının eğitimde imtiyaz görmeleri sonucunu doğuruyor mu? Ya da yoksul kesimlerin çocuklarının dışlanması gibi durumlar doğuyor mu?

Şimdi aklımıza imparatorluğun her tarafında eşit yoğunlukta bir okul dağılımını tasavvur etmememiz lazım. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının genişliği itibariyle 1913 öncesinde bile Adriyatik Denizi ve Bosna sınırlarından başlayarak doğuda Basra körfezi ve güneyde Yemen ve günümüz Libya'sını içermekteydi. Bu denli geniş topraklarda Osmanlı Devleti hepimizin malûmu olduğu iktisadi sıkıntılar içerisinde ancak çok sınırlı ölçülerde ibtidai, rüşdiye ve idadi mektepleri kurabilmiştir. Günümüz lisesine denk gelen idadi mektepleri sadece imparatorluğun başlıca vilayet merkezlerinde ve bazı sancak merkezlerinde açılmıştır ki bunların toplam sayısı 1908'de 88 civarındaydı. Yüksek seviyeli ilkokul veya düşük seviyeli ortaokul özelliğini taşıyan rüşdiye mekteplerinin toplam sayısı 385 civarındaydı. Öte yandan geleneksel mahalle mektepleriyle ibtidai mekteplerinin toplam sayısı 30 bin raddesindeydi. Bunlar içerisinde ibtidailerin oranı çok düşüktür, muhtemelen 2.000'i geçmez. İmdi biz bu tabloyu göz önüne alarak sizin sorunuza gelecek olursak modern ibtidai, rüşdiye ve idadi mekteplerinin zaten mevcut olan çok sınırlı sayısı ve taşradaki yetersiz ve dengesiz dağılımı bağlamında söz konusu kurumlardan ister istemez varlıklı eşraf çocukları yararlanacaktı. İşin başka boyutları da şudur; öncelikle devlet okullarında eğitim dili Osmanlı Türkçesiydi ve müfredatın esas işlevi öğrencileri memuriyete hazırlamaktı. Taşra ibtidaisinde ve rüşdiyesinde okuyan çocuklar mezun olduklarında – eğer daha yüksek eğitim için idadiye devam etmeyecek veya İstanbul'a gitmeyecekse – yapabilecekleri iş hükümet konağında, yerel idare meclisinde veya mahkemede memuriyete girmekti. Taşra nüfusunun ezici çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraştığından devlet okullarının onlara eğitim açısından çok fazla hitap ettiğini söylemek zordur. Bir de, o zamanlar imparatorlukta Türkçe çok daha az yaygın bir dildi, olsa olsa resmi dil olması sıfatıyla bir önemi vardı. Eğitim dili Osmanlı Türkçesi olan devlet okullarında bu dili öğrenme gereksinimi duyan toplumsal kesim Arap, Arnavut, Kürt eşrafıydı; böylelikle evlatları Osmanlı elit sınıfına dahil olabileceklerdi. Yoksul ve muhtemelen daha muhafazakâr olan kitleler ise çoğunlukla çocuklarını geleneksel mahalle mekteplerine göndermeyi tercih etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin taşradaki ibtidai mekteplerine eksiksiz mali desteği ancak belirli nüfus gruplarına ve belirli bağlamlarda sağladığını belirtiyorsunuz. Bu gruplar neye göre tercih ediliyordu, bu politikayla ne amaçlanıyordu?

Evet, Osmanlı Devleti normalde taşra ibtidai mekteplerinin tamamen yerel kaynaklara dayanarak tesis edilmesini ısrarla teşvik ettiği halde bazı

Diğer görevlerinin yanı sıra üç defa maarif nazırlığı yapan Safvet Paşa (İstanbul 1815-1883).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY.

Konya Darülmuallimâtı

istisnai durumlarda Maarif Nezareti bütçesinden meblağlarla belirli taşra yörelerinde ibtidailer açılmıştır. Bâbıâli bu oldukça dikkat çekici tutumu birtakım siyasi ve stratejik mülahazalar dolayısıyla takınmak zorunda kalmıştır. Bu konuda verebileceğimiz bir örnek Osmanlı Balkan topraklarında Kosova ve İşkodra vilayetinde yaşayan Arnavutlar bağlamındadır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yeniden çizilen Rumeli sınırları dahilinde en büyük Müslüman halk olarak Arnavutların ön plana çıktığını biliyoruz. Osmanlı Devleti Arnavutları imparatorluğun Balkanlar'daki temel demografik kaidesi olarak kabul ettiğinden dolayı söz konusu halkın devlete sadakatinin devamlılığı konusunda son derece duyarlıydı. Bu duyarlılığın bir diğer sebebi 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan seküler Arnavut ulusçuluk akımıydı. Bilindiği üzere Arnavutların yaklaşık % 70'i Müslüman, geriye kalan %20'si Ortodoks Hıristiyan ve %10'u Katoliktir. Arnavut ulusçuluğu ilk olarak Hıristiyan aydınlar arasında ortaya çıkmış, 1870'li yıllarda Müslüman Arnavut aydınları arasında da yayılmaya başlamıştı. Müslüman Arnavutlar arasında laik etnik aidiyet duygusunun güç kazanması ve buna karşılık dinsel aidiyet duygusunu zayıflatması söz konusu halkın Osmanlı Devleti'ne ve İslam halifesi sıfatıyla padişaha olan sadakat hislerinin de zayıflaması anlamına gelecekti. Doğaldır ki böylesi bir gelişme Osmanlı Devleti'nin arzu edeceği bir durum değildi. Bundan ötürü Bâbıâli Kosova ve İşkodra'nın ücra bölgelerinde İslamî aidiyeti güçlendirmek, padişaha sadakat hissini sağlamlaştırmak ve Türkçeyi de yaygınlaştırmak amacıyla bir stratejik yatırım olarak devlet kasasından finansmanla ibtidai mekteplerinin açılmasına önayak olmuştur. Bir diğer örnek olarak günümüz Suriye'sindeki Lâzkıye sancağını verebiliriz. Bu bölgede yaşayan Nusayri topluluğu ile Osmanlı idaresi arasındaki ilişkiler yüzyıllar boyunca oldukça zayıf ve sınırlı düzeyde kalmıştı; Osmanlılar Nusayrileri bir mezhep olarak tanımazken Nusayriler de padişahı halife olarak tanımıyorlardı. Bâbıâli'nin Nusayrilerle

Selanik'teki Terakki Mektebi talebeleri okul müdürü İsmail Hakkı Bey ile birlikte.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanik'ten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000.

Mehmet Ö. Alkan.

eğitim bağlamında ciddi anlamda ilgilenmesi Protestan Amerikan misyonerlerinin okullar açarak Nusayrileri tanassur etmeye başladıkları haberinin İstanbul'a ulaşması üzerine olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu Mekke ve Medine'ye bağlayan bir stratejik bölge olan Suriye'nin başlıca halklarından biri olan Nusayriler arasında yabancı Hıristiyan nüfuzunun yayılması olasılığı Bâbıâli'yi fena halde ürkütmüştür. Bundan dolayıdır ki 1890'dan itibaren Maarif Nezareti gayretiyle Lâzkıye'nin kırsal alanındaki Nusayri köylerinde devlet bütçesinin finansmanıyla çok sayıda ibtidai mektebi kurularak söz konusu halkın Sünnileştirilmesi gayretine girildiğini görüyoruz.

Kitabın daha ziyade hatıratlara dayalı 7. Bölümü'nde 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başına ilişkin kimi ev yaşantılarında harem-selamlık bölümlenmesinin bazı açılardan Doğulu-Batılı tarzlarına denk düştüğünü belirtiyorsunuz. Daha ilerde, yine aynı bölümde genel olarak annelerin veya anneannelerin çocukları mahalle mektebine babaların ibtidai mekteplere kayıt yaptırdığını saptıyorsunuz. Bu ilginç tespitleri biraz açar mısınız?

Ulema kesiminin bir bölümünün eğitimdeki modernist değişime uyum sağlayarak yeni sisteme başarılı bir biçimde entegre olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla burada sekülerleşme deyince katı anlamda laikleşmeyi düşünmek hatalı olur.

Doğrusu biz okul eğitiminin önemini vurgularken esasında okul öncesi çağlardaki aile ortamının çocuk eğitimi açısından ne denli belirleyici olduğunu sıklıkla unutuyoruz. İnsan düzgün yazılmış anıları ve otobiyografileri okuyunca bunun farkına daha iyi varıyor. Sorunuzla ilgili olarak şunları söyleyebilirim: Osmanlı

Ahmet Rasim hatıratında mektebe başlayan çocuklar için düzenlenen âmin alayını renkli bir dille anlatır.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY.

Devleti'nin modernleşme sürecini biz 18. yüzyıla dek geriye götürebiliyoruz. Ancak Müslüman Osmanlı toplumunu göz önüne alırsak Batılılaşma olgusu esas olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına ait bir olgudur. Burada da gördüğümüz şey daha ziyade kamusal alanın Batılılaşmasıdır. Zira Osmanlı modernleşmesi – en azından başlangıç safhasında – toplumsal iç dinamiklerden çok devletin ve imparatorluğun bütünlüğünün sağlanmasını amaçlıyordu, yani "yukarıdan aşağıya" bir modernleşme söz konusuydu, böyle olunca da ağırlık orduya ve bürokrasiye verildi. Öte yandan özellikle Kırım Savaşı sonrasında öncelikle seçkin kesimlerden başlamak üzere toplumsal ilişkilerde bir modernleşme süreci de başlamıştır. Batılı yaşam ve davranış tarzı giderek bir "prestij kültürü"ne dönüşmüştür. Bunun yansımalarını 1870'lerden itibaren başta Ahmed Midhat Efendi olmak üzere zamanın Osmanlı romanlarında da görmekteyiz. Buna karşın Müslümanların toplumsal yaşamında haremlik-selâmlık ayrımının varlığı ve kadınların erkeklerden ayrı kendilerine özgü bir kamusal alana sahip olmaları (kadın satıcılar; ebeler; kız okulları; kadın hamamları; kadın gazeteleri gibi) kadınların Batılılaşma sürecine maruz kalmalarını en az bir veya iki kuşak mertebesinde geciktirmiştir. Bu ise kadınların büyük bir kısmını erkeklere nispetle Batılılaşma karşısında az çok muhafazakâr diyebileceğimiz bir konuma sokmuştur. Ayrıca belirttiğim üzere modernleşme ilk önce ordu ve bürokrasi gibi erkek tekelinde bulunan sahalarda ivme kazanmıştı. Bu durumda kadınlar harem dünyasında âdeta geleneksel İslam-Türk kültürünün koruyucusu ve aktarıcısı işlevini üstlenir olmuşlardır. Böyle olunca da bir ailenin evlatları bebeklikten çocukluğa eriştikleri ilk yaşam yıllarını ana ağuşunda geçirirken büyük ölçüde geleneksel kültürden etkilenmişlerdir. Esasında bu durum belki de çoğu kültür için geçerlidir; başta "anadil" olmak üzere en temel toplumsallaşma araçlarını ve sembollerini çocuklara aktaran ilk toplumsal ajanlar analar ve nineler değil midir? Bu koşullarda çocukların öncelikli olarak mahalle mekteplerine gitmelerini isteyenler de anneler olmuştur, hoca efendinin bazen çocuğa sergilediği şiddetli muamele karşısında bile annenin hocaya saygıda kusur etmemesi de bu muhafazakârlıktan ötürüdür.

19. yüzyıl boyunca ve sonunda Abdülhamid döneminde izlenen eğitim politikalarından geçen talebeler amaçlananın tersine Jön Türklere, türlü etnik ayrılıkçı hareketlere katılıyorlar; devlet açısından izlenen politikaların başarısız olduğu açık. Aynı okullardan yetişen insanlar Cumhuriyet'i de kuruyorlar. Yeni rejimin yöneticilerinin Osmanlı'da aldıkları eğitim Cumhuriyet'e neler getiriyor?

Abdülhamid döneminde izlenen eğitim politikasının amacı devlete ve padişaha sadık, halifeye dinen bağlı, bilgi açısından çağının modern genel kültürüne az çok vakıf, en azından bir Avrupa dili (Fransızca) bilen bireyler yetiştirmekti. Söz konusu eğitim politikası bir noktaya kadar başarılı olmuştur; yetişen gençler çağlarına göre nispeten modern eğitim almışlardı; idadi mektebi mezunlarının büyük bir kısmı az çok Fransızca okuyabiliyordu. Buna karşın Abdülhamid devri mektepleri rejimin esas beklentisi olan devlete ve padişaha sorgusuz sualsiz sadık, halifeye dinen bağlı bireyler yetiştirmekte çok başarılı olamamıştır. Söz konusu başarısızlıkta etken olarak şu faktörler akla gelebilir: Öncelikle, din, ahlak ve tarih dersleri yeterli derecede ikna edici değildi; üstelik söz konusu konular fena halde mekanik bir tarzda ders kitaplarından satır satır ezberlenmesi gerekmekteydi. Din derslerine ayrılan haftalık saatler ibtidai, rüşdiye ve idadi seviyesindeki mekteplerde hep yüksekti; dolayısıyla öğrencilere bu derslerden âdeta gına gelmişti. Abdülhamid rejiminin eğitim alanında gerçekleştirmeye çalıştığı İslam-modernite sentezi bu anlamda başarısız olmuştur. Rejimin yarattığı baskıcı ortam da genç kuşak açısından çekici gelmemiştir. Öte yandan yaşa ve bilgiye dayalı sınıf düzeni, sınıfların bilgi seviyesine göre hiyerarşik ve mekânsal organizasyonu ve bilginin objektif kriterlere uygun ölçümü gibi kurumsal yenilikler öğrencilerde lineer zaman nosyonuna dayalı ilerlemeci, "terakkiyatçı" bir zihniyet yapısına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki II. Meşrutiyet döneminde karşımıza çıkan farklı siyasal çizgide entelektüeller – ister Garpçı veya Türkçü, ister İslamcı olsun – hepsinde terakkiyatçı ve pozitivist bir bakış açısını görmek mümkündür. İşte başta Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü olmak üzere Cumhuriyet'i kuran ekipte gördüğümüz katı laikçi çizgiyi Abdülhamid devri müfredatındaki İslam-modernite sentezine ve aşırı mekanik dini eğitime bir tepki olarak tasavvur etmemiz olanaklıdır. Bunun yanısıra gerek İttihatçılarda ve gerekse Cumhuriyet'in kurucularında gözlemlediğimiz pozitivizm de büyük ölçüde Abdülhamid devri eğitim kurumlarının bir ürünüdür. Daha olumsuz bir açıdan bakacak olursak, günümüze değin Türkiye eğitim sisteminde devam edegelen kuru ezberciliğe dayalı, pragmatiklikten yoksun, yaratıcılıktan ve üreticilikten kopuk öğrenim düzeni büyük bir olasılıkla Abdülhamid eğitiminin bir mirası olmalıdır.

MUDO
COLLECTION
2010 SONBAHAR-KIŞ
www.mudo.com.tr

İZMİR'İN İŞGAL YILLARI

SOPALI VALİ STERGİADİS

YAVUZ ÖZMAKAS

Venizelos'un "Hiç kimse onun yerini dolduramaz" dediği Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis, işgal dönemi İzmir'e vali olarak atanır. Bu yazıda ağırlıklı olarak Stergiadis'in Venizelos ile yakınlığı, vali olarak işgal yıllarındaki Türklere ve Rumlara farklı uygulamaları, atama süreci ve yaşamının son yıllarını geçirdiği İzmir'den ayrılığına dair anıları aktarılıyor.

Yeni kura erlerinin yemin töreninde İzmir Metropoliti askerleri takdis ediyor. Törende Atina hükümeti temsilcisi Aristidis Stergiadis de bulunuyor. 28 Mart 1920.

8 Eylül 1922. Cuma.

Saat 19.00 sıralarında, İzmir Limanı'nda demirleyen Iron Duke adlı savaş gemisinden bir motor karaya doğru hareket etti. Karanlıklar içinde; rıhtıma gelip sessiz sedasız yanaştı.

Siyah giysili bir adam, elindeki bastonu sıkı sıkı tutarak kaldığı binanın kapısını yavaşça açtı. Aynı özenle kapıyı sessizce kapatarak acele adımlarla motora doğru yürüdü.

Venizelos'un "Hiç kimse onun yerini dolduramaz"[1] dediği Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis, yaşamının son yıllarını geçirdiği kentten ayrılırken, geldiği gibi bir akşam vaktini ve akşam sessizliğini yeğlemişti.

Motor, Iron Duke adını taşıyan İngiliz savaş gemisine doğru hareket etti; kıyıdan ayrıldığı anda Yunan Devleti'nin İyonya'daki resmi ve fiili varlığı da sona ermişti.

İzmir yavaş yavaş kendisinden uzaklaşıyordu. Yıllarını verdiği ama bir türlü insanlarına ısınamadığı, özellikle kendi insanlarının kendisinden nefret ettiği bu kentten ayrılırken onun yaşamından uzaklaşan yalnızca İzmir değildi. Türk topraklarından da Yunan topraklarından da uzaklaşıyordu bu motorla.

13 Mayıs 1919 günü öğleden sonra Calthorpe'yi İzmir'e Iron Duke zırhlısı getirmiş ve İzmir'in işgali başlamıştı. 8 Eylül akşamı ise İzmir'in ilk ve son Yunan valisi Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis'i İzmir'den yine Iron Duke zırhlısı götürüyordu.

İşgal, Iron Duke ile başlamış, yine onunla bitmişti.

Aristidis Stergiadis, 1861 yılında Girit'in Iraklio kentinde Selanikli bir Yunan ailesine mensup biri olarak doğmuştu. Babası zeytinyağı ticareti yapıyordu.

Aslen Makedonyalı olan Stergiadis, Atina Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra Paris'e gitmiş ve kendini geliştirmişti. Fransa'dan başka Almanya, İtalya ve Avusturya'da mesleki çalışmalar yapmıştı.

Stergiadis, 2 Mart 1906'dan Aralık 1910'a kadar Iraklio Belediye Meclisi Başkanlığı görevinde bulundu. 1917 ile 1919 yılları arasında Elefterios Venizelos Hükümeti'ne, Müslüman Hukuku Uzmanı olarak danışmanlık; Epir'de de genel valilik yaptı.

Stergiadis gibi Girit doğumlu olan Venizelos, adanın Yunanistan'la birleşmesi konusunda kendisine büyük destek veren Stergiadis'i hem çok seviyor hem de ona çok güveniyordu. Venizelos döneminde çıkarılan Yerel Yönetimler Yasası Stergiadis tarafından hazırlanmıştı. Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlılarla imzalanan Atina Antlaşması'nda Müslümanları ilgilendiren maddelerin hazırlanmasında Stergiadis'in katkıları büyüktü.

1913 yılında bir gazetecinin Venizelos'la ilgili sorusuna "Ben bir tek şey söylemek isterim. Venizelos'un yazgısını etkileyen bir yıldızı, büyük bir yıldızı var"[2] yanıtını vererek Venizelos'a olan hayranlığını ve saygısını göstermişti.

Aynı Stergiadis, Haziran 1915 seçimleri sırasında İraklio'dan aday olması kendisine söylendiğinde "Sınırsız olan düşünsel ve ruhsal yeteneklerine değer verdiğim Venizelos'la dostluğumu bozmamanın tek çaresi siyasete girmememdir. Siyasetçi olursam hemen kavga ederiz."[3] diyebilecek cesarete de sahipti

Venizelos'a olan sadakati, Stergiadis için, gönüllü olmasa da İzmir'in kapısını aralamıştı. İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceğinin belli olduğu günlerde Venizelos, Stergiadis'e yeni görevinin İzmir Yüksek Komiserliği olacağını söyledi. Stergiadis, Nisan ayında sağlık durumunu öne sürerek bu görevi kabul etmeme yanlısı olduğunu gösterdi.

Venizelos vazgeçecek gibi değildi. Stergiadis'i Paris'e çağırdı. Hem bir doktora görünerek sağlık durumunu kontrol etme fırsatı bulacaktı hem de yeni göreviyle ilgili ayrıntıları görüşebileceklerdi. Stergiadis, bu çağrıyı da kabul etmedi. İzmir'e gitme konusunda isteksizdi. İzmir'e geldiğinin ikinci ayında Amerikan Başkonsolosluğu Horton'a, "Küçük Asya'nın Yunanistan'a mezar taşı olacağını ve Atina'nın İzmir'de bir daha kendisini toparlayamayacağını" söyleyecekti.[4]

Venizelos gibi değer verdiği ve saygı duyduğu bir devlet adamının ısrarla üstelemesinin sonucunda görevi kabul etmekten kaçınamadı. Stergiadis, 19 Mayıs günü Atina'ya ulaştı. Önce dışişleri bakan yardımcısı ile görüştü. Akşamüzeri Bakanlar Kurulu toplantısına katıldı. Burada İzmir'deki durum ve yapılacaklar hakkında bilgi aldı. 20 Mayıs sabahı, Pire Limanı'nda bulunan Leon torpidosu ile Türklerin "Gâvur" dedikleri, Batı Anadolu'daki Helenizmin yüreği İzmir'e, onun deyişiyle İyonya'ya doğru yola çıktı.

20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece İzmir'e gelen Stergiadis, Yunan Yüksek Komiserliği unvanı altında toplanan bir yapılanma oluşturdu. Yanında kendi bürokratlarını da getirmişti.

22 Mayıs 1919 Perşembe günü görevine başlayan Stergiadis, İzmir'deki Yunan Konsolosluğu binasını Yüksek Komiserlik merkezi olarak seçti.

İzmir'e geldiğinde Stergiadis'in hemen gerçekleştirmek zorunda olduğu iki amacı vardı. Yasaları ve düzeni yeniden egemen kılmak, 15-16 Mayıs olaylarının kötü etkilerini silmek ve askeri işgal koşulları altında yeni baştan etkin bir yönetim kurmak.[5]

Doğrudan kendisine bağlı olarak yedi bölüm oluşturdu. İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nin genel sekreterliğine Petros Gunarakis'i getirdi. Petros Evripeos içişlerinden, Spiros Vasilas dışişlerinden, Evangelos Papandonios sağlıktan, Haralambos Roylos (daha sonra Hrisanthos Nosrakis) göçmenlerden, Stilyanos Glikofridis hapishanelerden, Maçiz ve Ortencatos bayındırlıktan, Nikiforos Nikiforakis polisten sorumlu olacaktı.[6] Stergiadis'in yüksek komiser olarak İzmir'de ilk işlerinden biri de kendisine bağlı olarak çalışmak üzere İslam işleriyle uğraşan bir şube oluşturmak oldu. Bu şubenin başına da Giritli bir Müslüman Türk olan eski Drama Valisi Giritli Ali Naipzade'yi getirdi.

İçişleri, dışişleri, eğitim, bayındırlık, liman, gümrük, ekonomi, tazminat, iaşe (yiyecek ve içecek), göçmenler, muhasebe, mal sandığı, haberleşme, çevirmenlik, hukuk danışmanlığı, Ziraat Bankası ve inceleme şubelerini kurdu. Bunlardan başka Manisa ve Aydın sancaklarıyla; Ödemiş, Menemen, Turgutlu, Bergama kasabalarında birer siyasi temsilcilik kurdurdu. Bunların başına sivil Yunanlıları getirmeye özellikle dikkat etti. Çeşme, Karaburun ve Foça ilçelerinde birer iskân (konut ve yerleşme) ve göçmenler memuru görevlendirdi.[7] Buralarda kullanılacak binaların özellikle Yunanlılara ait olması konusunda titiz davranılmasını istedi. Yunanlıların sahip olduğu binalardan uygun biri bulunamazsa ancak o zaman Türklerin binaları kiralanacaktı.

Yunan Sansür Kurulu ona bağlı çalışacaktı. İlk işlerinden biri olarak Türkleri kışkırtacak davranışlardan kaçınmaları konusunda yerel Rum

İzmir'deki Yunan Milli Bankası binası.

basınına yasak koymuştu. Bu tür yazılara engel olunmasını Yunan Sansür Kurulu memurlarından özellikle istemişti. Ancak; haftalık mizah dergisi *Kopanos*'ta[8] İttihatçılarla alay eden bir şiir yer alınca ilgili sansür memurunu ve sansür şefi Skeferis'i durmaksamadan işten attı.[9] Yerine daha sert talimatlarla ve yetkilerle Skeferis'in yardımcısı Rodas'ı getirdi.

Stergiadis, İzmir'e geldikten birkaç gün sonra, 25 Mayıs günü İzmir'in Osmanlı Valisi İzzet Bey'i Vilayet Konağı'ndaki valilik makamında ziyaret etti.[10] Vali İzzet Bey'den bir gün sonra da Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa'nın yanına gitti. Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis, bu ziyaret sırasında da kendisinden gerekli bilgileri aldıktan sonra Hacı Hasan Paşa'ya, "Şehrin uygun bir yerinde teknik ilerlemelere uygun düşecek bir mezbahanın kurulması gerekir. Kentin aydınlatılması için gerekli önlemler alınmalıdır. Şehirde alıp başını giden karaborsacılık hakkında önlemler alınması zorunludur."[11] dedi.

İzmir'in işgali, 15 Mayıs 1919.

"Stergiadis, sert ve sinirlerine egemen olamayan bir adamdı. Dış görünüşüyle etkileyici bir yanı yoktu. Altın çerçeveli gözlüklerinin arkasından dünyayı gözleyen, geleneksel ve oldukça zevksiz giyinen bu adam, herkesten uzak bir aydının kendini beğenmiş görünüşünü yansıtıyordu. Toplumsal yaşamdan nefret ediyordu ve gerekli olmadıkça odasından çıkmıyor, İzmir'in yerli sosyetesine kendisini sevdirmek için hiçbir çaba harcamıyordu. İnsanlarla bir araya gelmek zorunda kaldığı zamanlar, ara sıra genç meslektaşlarıyla kendinden geçip çok çekici ve parlak konuşmalar yapıyordu, ama genellikle ters davranır ve herkesin kendisini dinlemesini isterdi."[12]

Yerli Rumlarla ilişkilerinde, soğukkanlılığını yitirdiği zamanlar şiddet kullanma eğilimi bile vardı. Akılsızları ya da uzlaşmaya yanaşmayanları dövdüğü bir sopası vardı. Sözden anlamayanları sopayla yönetmekten ve bunu açıkça söylemekten hiç çekinmezdi.[13] Rumlara böyle davranan Yüksek Komiser, Türklere karşı bir yatıştırma siyaseti güdüyordu. Yahudiler, Yunan makamlarından her türlü ilgiyi görüyordu. Yahudi gazetelerine sansür uygulanmıyordu.[14] Bu nedenle "Türklerin ve Yahudilerin adamı" olarak anılıyor ve bu şikâyetler zaman zaman Venizelos'a kadar iletiliyordu.

Sivil halkla çatışmaktan nasıl kaçınmıyorsa askerlerle çatışmaktan da aynı ölçüde kaçınmıyordu. Askeri yöneticilerle kavgalı olmaktan çekinmiyordu. Askerler, İzmir yöresinin güvenliği ve gizliden gizliye bu yörenin genişletilmesi peşindeydiler ve bu amaçlarını gerçekleştirme konusunda fazla titizlik göstermiyorlardı.[15]

Bazen sivil ve askeri çıkarlar çatıştığı için, Stergiadis'i dinlemeyen kimi Yunan komutanları ile arası açılıyor; kimi Yunan komutanları da erlerini etkin biçimde denetlemiyor ya da başıboş bırakıyor ve böylece Batı Anadolu, Stergiadis'in de kaygılandığı gibi, zamanla bir Yunan mezbahası biçimine geliyordu.[16]

Epir deneyimlerinden yararlanan Stergiadis, İzmir'de de Rumların eğitimine önem vermeyi öncelikli işleri arasına almıştı. Yüksek Komiser, Yunanistan Eğitim Bakanlığı danışmanlarından Dimitris Yeorgakakis'i İzmir'e çağırdı. Yeorgakakis'in üstlendiği görev, üç sınıflı bir Rum erkek öğretmen okulu kurmaktı. Stergiadis'in bu okulu kurmakta iki amacı vardı. Hem İzmirli Rumlar yükseköğrenim için Yunanistan'a gitmeyerek kentte kalacak hem de bunlar öğretmen olduktan sonra Rum halkın eğitimini kendi çocukları yoluyla yapması sağlanacaktı.

İzmir Valisi İzzet Bey, 5 Ocak 1920 günü geçirdiği kalp krizi sonrasında öldü. Osmanlı yönetimi, yeni vali gelinceye dek vilayet mektupçusu Ali Saib Bey'i vali vekili olarak atadı. 1920 Mart'ı ortalarında ise bu göreve, sağlık sorunları nedeni ile izinli sayılan Ali Saib Bey'in yerine, Vilayet Defterdarı Ahmet Besim Bey getirildi. Ancak Yunan Yüksek Komiserliği, yeni bir valinin atanmamasını Osmanlılardan özellikle istedi. Buna karşın yine de gönderilirse karaya çıkarılmayacaktı. Yüksek Komiserliğin tercihi vali vekili ile işin görüntüsünün sağlanmasıydı.

Stergiadis, fiilen zaten genel vali gibi davranıyordu.

Bundan iki ay kadar sonra Stergiadis'i ve Yunan Başkomutanı Paraskevopoulos'u öldürmek için bir komplo düzenlendiği kulaktan kulağa fısıldanıyordu. İzmir'deki yönetimiyle sorunu olan insanlar, Stergiadis'i

kolaylıkla yola getiremeyeceklerini biliyorlardı. Söylenti sessizce örtbas edildi.

Sevr Anlaşması'nın imzalanmasının ertesi günü, 11 Ağustos 1920 günü, Yunanistan'ın İzmir Yüksek Komiseri Stergiadis'in genel sekreteri Gunarakis, Yüksek Komiserlik İslam İşleri Şubesi Başkanı Naipzade Ali Efendi ile birlikte Hükümet Konağı'na geldi. Vali Vekili Defterdar Ahmet Besim Bey'den İzmir'in yönetimini Yunanistan adına devir aldı.

14 Kasım 1920'de Yunanistan'da yapılan genel seçimler sonucunda Liberal Parti seçimleri yitirince Venizelos görevinden ayrıldı. Yerine Dimitris Rallis başbakan oldu.

Seçimin ertesi günü Stergiadis, Kraliyet Naipliği'ne gönderdiği telgrafta "Sandalyesiz bakan sıfatıyla diğer hükümet üyeleriyle birlikte lütfen istifamın kabulünü istirham ederim. Hükümetçe yeni komiserin gönderilmesine kadar üstlendiğim görevi sürdürmeyi görev bilirim. Bu son istirhamımın yeni hükümete iletilmesini rica ederim." diyordu.

"Şu andaki olağanüstü durumda üstlendiğiniz memuriyeti koruyarak milleti değerli hizmetlerinizden mahrum etmemenizi rica ederim." diyerek Rallis, istifayı geri çeviriyordu.

1921 yılına gelindiğinde kentte yaşamak zorlaşmaya başlamıştı. Kentte ulaşım yetersizdi. Yiyecekler düşük kalitedeydi ve fiyatları satın alınamayacak kadar yüksekti. İzmir'in art bölgesinde savaş nedeni ile besin maddeleri üretimi durma noktasına gelmişti. Kentte alkollü içki tüketimi artmıştı.[17] Kenti bekleyen sağlık sorunlarından biri de çöplerin imha edilmesinde yaşanan sıkıntıydı.[18] Kentin bir başka sağlık sorunu da kanalizasyon ile ilgiliydi. İzmir'in sokaklarının çoğunda lağım bulunsa da bunların büyüklükleri kentin büyüklüğüne denk gelmiyordu.[19]

Küçük Asya'da işler iyi gitmiyordu. Yunan askerinin Batı Anadolu'dan çıkmasından sonra, bölgede kalacak Rumların geleceğini düşünmek gerekiyordu. Bu bölgede bağımsız bir devlet kurmak, en uygun çözümlerden biri olarak akla geliyordu. Başkenti İzmir olan bu devlet, yaklaşık on sekiz bin kilometre karelik bir alanı kapsayacak ve bir buçuk milyonluk bir nüfusa sahip olacaktı. Bu bölgede yaşayan Türk, Rum ve diğer öğelerden insanların yer alacağı bağımsız İyonya Devleti Projesi ile ilgili çalışmalar yaz ayları boyunca sürdü.

Yunan hükümeti yerli öğelerle oluşturulacak işgal atındaki bu bölgenin yeniden düzenlenmesi planını kabul ederek bu yetkiyi de Stergiadis'e verdi. 30 Temmuz 1922 sabahı Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis'in Hükümet Konağı'ndan, konağın önünde toplanan halka okuduğu bildiri İyonya Devleti'nin ilan edilmesini değil, adeta özerkliği içeriyordu. Bu, bir "özerklik bildirisi"ydi.

Türk askerlerinin İzmir'e girmesinin an meselesi olduğu Eylül ayı başından itibaren İzmir yeniden göçmen akınına uğramıştı. Stergiadis 2 Eylül 1922 günü Fransız Konsolosu Graillet'i, 7 Eylül günü Amiral Brock'u, ertesi gün de tüm Müttefik güçlerin amirallerini ziyaret etti.

Akşamına da kenti terk etti.

DİPNOTLAR

1 Smith, Michael Llewellyn, *Yunan Düşü*, Ankara, 2002, s. 369.
2 Smith, a.g.y., s. 106.
3 Berber, Engin, *Sancılı Yıllar*, Ankara, 1997, s. 74.
4 A.g.e. s. 74.
5 Smith, a.g.y., s. 138.
6 Berber (1997), s. 278.
7 Su, Kamil, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Ankara, 1981, s. 8.
8 Berber, Engin, *İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü*, İzmir, 1998, s. 35.
9 Smith, a.g.y., s. 137.
10 Umar, Bilge- *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974, s:203.
11 Umar, agy, s.203.
12 Smith, agy, s. 137.
13 Smith, agy, s. 142.
14 Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri*, İstanbul, 2002, s. 185- 186.
15 Smith, a.g.y., s. 142.
16 Sonyel, R. Salahi: "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacılarının Batı Anadolu'da Uyguladığı Siyaset", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, İzmir, 1994, s. 65.
17 Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi (UAKAK), İzmir 1921, İstanbul, 2000, s. 28.
18 UAKAK, a.g.y., s. 45.
19 UAKAK, a.g.y., s. 55.

İzmir'de işgal yıllarında Stergiadis'in de hazır bulunduğu bir tören.

CEMİL KOÇAK'IN *İKİNCİ PARTİ*'Sİ

TARİHYAZIMINA AÇILAN YENİ PENCERELER

CANGÜL ÖRNEK

Cemil Koçak'ın **Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)** *dizisinin 1945 yılını kapsayan ilk cildi* **İkinci Parti** *yayınlandı. Dizinin ilk kitabı olması ve yazarın eksiklikleri diğer ciltlerde tamamlamayı taahhüt etmesi dolayısıyla genel değerlendirme yapmak zorlaşıyor. Kitaba ilişkin bütünsel bir eleştiri, tasarlanan beş cildin de tamamlanmasıyla mümkün olsa da kendi içinde bütünlüğü olan, Cumhuriyet dönemi siyasi hayatında ikinci partinin doğuş koşullarını inceleyen bu cilde ilişkin çok şey söylenebilir.*

Öncelikle yazarın hazırlanması uzun yıllar aldığı anlaşılan bu ayrıntılı ve titiz çalışma için harcadığı emeğin hakkını vererek başlamak gerekir.[1]

Kitap siyasi tarihin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilecek 1945- 1950 döneminin bir alt dönemini yeni bir bakış açısıyla ve yeni verilerle ele alıyor. Hiç araştırılmamış, daha önce üzerine hiç söz edilmemiş bir tarihsel olguyu gün yüzüne çıkarmak için gösterilen çaba ne kadar fazlaysa, üzerinde çokça söz edilmiş, açıklanırken belki bu nedenle ön kabullerin, genel geçer değerlendirmelerin yerleşik hale geldiği tarihsel olguları, dönemleri analiz etmek de bir o kadar güç. İkincisi, her şeyden önce tersinden soru sorabilmeyi, eleştirelliği hiç elden bırakmamayı gerektiriyor. Cemil Koçak'ın kitabında en çok bunu yapmaya çalıştığını ve büyük oranda da başarılı olduğunu söylemek fazla bir övgü sayılmamalı.

Bir serinin parçası olmasını gerekçe göstererek kitabın eleştirilmesinin pek kolay olmadığını girişte söylemiştim. Gerek okuyan, gerekse eleştiren için bir diğer zorluğu, kitabın sadece bir yılı ele alması, bu bir yılda

içeride ve dışarıda olanları eşzamanlı olarak takip etmeyi ve yorumlamayı gerektirmesi. Böyle bir çalışmada ayrıntılar çok önem taşıyor. Öte yandan kitabı eleştirirken sadece ayrıntılar arasında gezinmenin pek az yararı olacağını düşünüyorum. Koçak'ın titiz ayrıntıcılığına "ters düşme" pahasına bazı genel değerlendirmeler yapmaya çalışacağım.

Öncelikle kitabı okumayanlar için yaklaşık bin sayfada da anlatılmış olsa, siyasetin hem dış gelişmeler hem de iç gelişmeler nedeniyle oldukça gelgitli ve gerilim yüklü olduğu bir yılı okumanın kendi içinde bir çekiciliği olduğunu söylemek lazım. Gelişmeleri adım adım takip etmek şüpheleri, karar değişikliklerini, tereddütleri, duraklamaları daha iyi görmemizi sağlıyor.

1945, dünya savaşının bitiş tarihi ve Soğuk Savaş'ın temellerinin atıldığı dönemin önemli bir alt evresi. Türkiye'de çok partili siyasi yapının kuruluşuna ilişkin ilk ciddi adımların atıldığı yıl. Koçak, *İkinci Parti*'de bu dönemi "çok partili hayata geçiş" biçiminde tanımlamasa da, ikinci partinin ortaya çıktığı bir dönüşüm serüveninin erken safhasını ele alıyor.

Üzerine kayda değer bir literatürün oluştuğu bu dönemin ele alınış biçiminde üzerinde durulması gereken en önemli yeniliklerden biri, ikinci partinin "nasıl" ve "niçin" ortaya çıktığını açıklarken iç gelişmelerin dış gelişmelerle eşzamanlı olarak anlatılması. Koçak'ın kitabında, daha önceki çalışmalarında da olduğu gibi, Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren ve büyük oranda diplomatik yazışmalar üzerinden izi sürülen dış gelişmeler büyük ağırlık taşıyor. Kitabın ilk

planda dikkat çeken ve bu konuya ilişkin çalışmalara yenilik getiren alt başlıklarından biri ise, Türkiye'nin gerek savaş yıllarında izlediği *salınımlı* (tarafsız kelimesi bence uygun düşmüyor) dış politikanın, gerekse savaş yıllarında giriştiği siyasi yapı değişikliğinin Türkiye ile benzer durumdaki ülkelerle karşılaştırmalı olarak ele alınması.

BİR TARİHYAZIMI ELEŞTİRİSİ

Aslında 1945-1950 dönemi Koçak'ın da kitabının başında belirttiği gibi Türkiye siyasi tarihinin bakir bir alanı değil. Bir alt dönem olarak, siyasi tarihin diğer evreleri ile kıyaslandığında görece üzerinde daha fazla durulmuş, hikâyesi daha fazla anlatılmış bir dönemden bahsediyoruz. Koçak'ın katkısı tam bu noktada ortaya çıkıyor. Koçak, yetersiz de olsa olgunlaşmış bir tarihyazımının ürettiği genel kabullerin sorgulanmasını çıkış noktası olarak almış. Bu nedenle kitap hacminin genişliğine rağmen, ne anlattığından daha çok nasıl anlattığı ve yorumladığı ile ele alınırsa daha doğru bir biçimde değerlendirilecektir diye düşünüyorum.

"Nasıl"a yapılan bu vurgu bizi, esas olarak yöntem sorununa götürüyor. Koçak'ın yapmaya çalıştığı katkı, ayrıntıları büyük oranda bilinen bir dönüşüm dönemine ilişkin bazı genel kabulleri yıkmak olarak tarif edilebilir. Bu anlamda döneme ilişkin tarihyazımında mutat hale gelen tezleri yeniden ele almak, iç ve dış gelişmeleri aktarırken bu gelişmelerin var olan tarihyazımını ne ölçüde doğruladığı yazarın çıkış noktası olarak kaydedilmeli. Nitekim Koçak da kitabının sunuş yazısında, dönemin gelişmeleri önceden planlanmış ve tasarlanmış bir sona doğru ilerleyen anlatımını reddederken, "(...)Tezim, dönemin dönüşsüz olmadığıdır. Geri dönüş ihtimali, her zaman bir seçenek olarak gündemde kalmıştır. Sürecin içeriği gibi, sonu da belirsizdir"[2] diyerek belirsizlikler, tereddütler, kararsızlıklar üzerinde duracağını vurgulamış oluyor. Bu vurgu, sadece kitabın sunuş bölümünde değil; bugüne kadar ortaya çıkmamış bazı ayrıntılara, kabul edilegelmiş yorumların yanlışlığına işaret edilen her noktada yeniden ortaya çıkıyor.

İkinci partinin kuruluşuna ilişkin kalıplaşmış açıklamaları sorgulamayı gözeten bu yaklaşım, döneme ait bazı olguları da yeniden yorumluyor. Koçak'ın değerlendirmelerinin hepsini tek tek ele almak mümkün olmasa da, burada, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun sınıfsal yorumu, Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluş başvurusu ile başvurunun kabul edilmesi arasında geçen sürenin ve Dörtlü Takrir'in anlamı gibi bazı önemli başlıklardaki açıklamalarının konuya ilişkin tartışmalara yeni bir bakış açısı getirdiğini söylemek istiyorum. Kuşkusuz Koçak'ın dönemin bu alt temalarına ilişkin açıklamalarına her başlıkta tamamen katılmak mümkün olmasa da, bu başlıklarda mutat tezler üzerine yeniden düşünülmesini kışkırttığı için hakkı teslim edilmeli.

Kaynaklardan bahsetmişken, kitabın sonunda bir kaynakça verilmemiş olmasının, kitaplara kaynakçaları inceleyerek başlayan ve bir ilk yargı oluşturanlar için eksiklik yarattığını belirtmek durumundayım. Öte yandan kitapta genel olarak az kaynak kullanılmış olması da altı çizilmesi gereken bir tercih. Türkiye'de yazılı akademik üretimde genel bilgi düzeyindeki noktalara bile bolca kaynak verilme alışkanlığının, aslında oldukça önemli olan kaynakçanın niteliğini aşağıya çektiğini düşünen benim gibiler için bu tarz çok yadırgatıcı olmasa da, Koçak'ın bu tercihine ilişkin okuyuculara bir açıklama yapmasının faydalı olacağını düşünüyorum. Bu söylenenlerden kitabın konuya ve döneme ilişkin literatürü göz ardı ettiği zannedilmesin, ancak bu eserlerin çalışmada daha ziyade belli tezlerin ya da yorumların sorgulanması bağlamında yer bulduğunu belirtmek gerekiyor.

DP'nin kurulmasına yol açan "Dörtlü Takrir"i veren Köprülü, Bayar, Koraltan ve Menderes 1950'de DP kongresinde bir arada.

Cumhuriyetin 75.Yılı (1923-1953).

Tarihyazımının eleştirisine yapılan bu vurgu, Koçak'ın yeni olgular peşinde olmadığı, yeni kaynaklardan yararlanmadığı anlamına gelmiyor. Kitap büyük ölçüde daha önce ele alınmamış belgelere ve döneme ilişkin belli başlı birinci el kaynaklara dayanıyor. Burada esas yenilik özellikle dış politikadaki gelişmelerin incelenmesinde ABD'nin döneme ilişkin yayınlanmış diplomatik yazışmalarının kullanılmış olması. Koçak, *Foreign Relations of the United States* (FRUS) *Diplomatic Papers* serisini -kendisinin de belirttiği gibi- kullanan ilk kişi değil; ancak bu çalışmada ilk kez bu serinin tamamından yararlanılmış.

Diğer taraftan, özellikle Türkiye'nin başta İspanya ve Portekiz olmak üzere, benzer durumdaki ülkelerle karşılaştırmalı olarak ele alındığı bölümde daha fazla kaynağa yer verilmesi, buradaki analizden yola çıkarak daha kapsamlı çalışmalar yapmak isteyen genç araştırmacılar için yol gösterici olabilirdi. Koçak belki de bunu serinin sonunda vereceği kaynakçada yapacaktır.

İç dinamik-dış dinamik sarmalı *İkinci Parti*'nin yöntemsel olarak en önemli katkılarından biri, yukarıda da bahsedildiği gibi, iç gelişmelerin dış gelişmelerle eşzamanlı olarak

anlatılmış olması. Bunun oldukça zor bir iş olduğunu kabul etmek gerekiyor. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan gelişmelerin, ne oranda iç dinamiklerin ne oranda dış dinamiklerin ürünü olduğuna ilişkin süregelen bir tartışma olduğu hatırlanırsa, iki boyutun bir arada ele alınmasının, bu konuda öne sürülen tezlerin yanıtlaması açısından doğru bir tercih olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Öte yandan özellikle dış politika gelişmelerinin ele alındığı bölümün kitapta bütünlüğün görece zayıflamasına yol açtığını da belirtmek gerekiyor. Bu iki nedenle böyle; birincisi, iç gelişmelerle dış gelişmelerin anlatımı Koçak'ın tüm çabasına rağmen tam olarak bir sarmal biçiminde işlenebilmiş değil. Kanımca bu, Koçak'ın anlatımında ortaya çıkan bir eksiklikten ziyade, dışarıda yaşananların Türkiye'nin içeride yürüttüğü tartışmalardan büyük oranda kopuk olmasından kaynaklanıyor. Daha doğrusu her ne kadar diplomatik yazışmaların ortaya konulması yoluyla anlatılanlar Türkiye'yle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili konular olsa da, Türkiye'deki gelişmelerin her durumda dış politikadaki gelişmelerle bağlantılı olduğunu söylemek mümkün değil. Bu ilişkinin, Türkiye'nin Batı bloğunun hevesli bir üyesi olarak öne çıkacağı 1950'li yıllarda çok daha doğrudan bir biçimde kurulması mümkünken, 1945 yılının bu açıdan biraz erken bir dönem olduğu görülmektedir.

Kopukluğun ikinci nedeni ise, bu bölümlerin yazılmasında büyük ölçüde ABD diplomatik kaynaklarından yararlanılmış olması. 1945'i takip eden yıllarda ABD'nin Türkiye siyasetinde kazandığı ağırlık göz önüne alındığında ABD kaynaklarına dayanılmış olması anlamlı olsa da, bu tercih ciddi handikaplar da barındırıyor. Nitekim kitapta Boğazlar meselesi ve Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesine ilişkin diplomatik yazışmaların aktarıldığı bölümlerde de açık biçimde görüldüğü gibi, ABD, 1945'in ilk yarısında dünyaya henüz Soğuk Savaş çerçevesinden bakmıyor. Dolayısıyla, savaşın hemen ardından ABD politikalarını belirleyen unsurlar, bu ülkenin çıkarları olduğu kadar Sovyetler Birliği ile kurulan iyi ilişkilerin korunmasına yönelik bir hassasiyet ve dünyadaki faşizan rejimlere duyulan antipati olarak öne çıkıyor. Özellikle Roosevelt dönemi ABD politikasını bu çerçevede ele almak mümkün. Bu saiklerle hareket eden ABD'yi, örneğin İspanya'daki Franco rejimine karşı -daha sonraki yıllarda bu rejimle Sovyetler Birliği karşıtı cephede buluşana kadar- daha katı bir tutum içinde görmek mümkün. Yine ABD henüz Müttefik cephesindeki çatlakların derinleşmediği bu dönemde, Avrupa ülkelerinin iç işlerine doğrudan müdahale etmekten geri duruyor. Dolayısıyla ABD'nin kendi hinterlandı dışındaki ülkelerin iç siyasi süreçleriyle ya da siyasal yapıda gittikleri değişikliklerle doğrudan ilgilendiği bir dönemden bahsetmiyoruz.

ABD'nin, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkisi başta olmak üzere bölgesel sorunlara, henüz Soğuk Savaş paradigmasıyla bakmadığı, bizzat Koçak'ın kitabında yer verilen diplomatik yazışmalardan çıkarılabilecek bir sonuç. Dolayısıyla 1945 yılı gibi henüz İngiltere'nin yerini tam olarak doldurmaya başlamadığı bir dönemde, ABD'nin Türkiye'yi ilgilendiren konulardaki yazışmaları, oldukça mesafeli değerlendirmeler olarak kalıyor.

Bu nedenle Koçak'ın kullandığı ABD diplomatik yazışmaları takip edildiğinde göze çarpan, Churchill liderliğindeki İngiltere ile ABD arasında Sovyetler Birliği'ne ve genel olarak dünyaya bakışta özellikle 1945'in ilk yarısında var olan açı. Buna ek olarak, özellikle Boğazlar meselesinde açık biçimde görülen, 1945 yılının başından 1945 yılının sonuna kadar işleyen süreçte ABD'nin dünya meselelerine yaklaşımında Soğuk Savaş politikalarına nasıl adım adım yaklaştığı.

Burada küçük bir parantez açarak, Koçak'ın kitabı vesilesiyle Soğuk Savaş'ın nasıl ve neden başladığına ilişkin literatüre; ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri Türkiye'yle ilişkili konular bağlamında inceleyerek katkı yapılabileceğini söylemek isterim. Özellikle Boğazlar konusundaki tartışma bu açıdan zengin veriler sunan bir başlık olacaktır. Böyle bir analiz, akademide sadece Türkiye'nin neyi, neden ve nasıl yaptığını açıklamaya odaklanan bakış açısını genişletecek, dünya siyasi tarihine katkı yapmanın da yolunu açacaktır. Tek başına Boğazlara ilişkin tartışmalar dahi, ABD politikasının Soğuk Savaş'a uyarlanma sürecinde geçirdiği dönüşümü açıklamak bakımından son derece zengin veriler sunmaktadır.

Parantezi kapatırsak, Koçak'ın da kitabın sonunda 1945 yılına ilişkin

Türk-Amerikan ilişkilerinin detaylarını anlamak için yapılan analiz 1946 yılına da dikkat çekmektedir. 6. Filo askerlerinin İstanbul'da ağırlanması, Sulukule Nisan 1946.

Cumhuriyetin 75 Yılı (1923-1953).

tarihyazımını değerlendirirken belirttiği gibi, her ne kadar Türkiye'deki siyasi yapı değişikliğini dış dinamiklerin eseri olarak göstermeye çalışan bir yaklaşım olsa da, bu dönemde Türkiye'ye doğrudan bir müdahale, özellikle de ABD kanalından gelen bir baskıdan söz etmek mümkün değil.

Koçak'ın şu analizine katılmamak ise elde değil:

"Dünyâ, Avrupa ve Ortadoğu ölçeğinde Soğuk Savaş politikasının târihsel gelişimi bilinmeden, ABD'nin ve Batılı devletlerin Türkiye'ye bakışı anlaşılamaz. Hattâ daha da ileri gidersek, ABD'nin Soğuk Savaş sürecinde iç politikasında gündeme gelen farklı dış politika seçeneklerinin tartışmaları bilinmeden de, Türk-Amerikan ilişkilerinin detaylarını anlamak mümkün değildir. Amerikan yönetiminin Soğuk Savaş'a girerken karşı karşıya kaldığı politik tercihlerin neler olduğu ve hangi tercihlerin ağır bastığı, Soğuk Savaş literatürünün önemli bir kısmını oluşturur ki, Türkiye'de bu önemli mesele henüz hiç değerlendirilmemiştir ve hâlâ araştırılmayı bekleyen bir alandır."[3]

Karşılaştırmalı analiz Koçak'ın karşılaştırmalı tarih araştırması da Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yılları boyunca savaş dışında kalmak için yürüttüğü politikayı ve savaş sonrasında giriştiği dönüşümü daha geniş bir bakış açısından anlamak için zihinde oldukça ilginç pencereler açıyor. İnönü'nün savaşın dışında kalma politikasının ne kadar özgün olduğunu, Portekiz ve İspanya örneklerini okuyanlar bir kez daha değerlendireceklerdir. Öte yandan kitabın bu bölümü -diğer ciltlerde üzerine ne konulacağını bilmeden söylemek durumundayız- ayrıntılı olgusal dökümün yapıldığı diğer bölümlere nazaran belki de kaçınılmaz olarak bir nebze yüzeysel kalıyor. Özellikle Latin Amerika ülkelerinin tek tek ancak kısa kısa ele alındığı kısım için bunu çok açık olarak söyleyebiliriz. Dolayısıyla Koçak'ın kitabının bu bölümü, özellikle Portekiz ve İspanya örneklerinin anlatıldığı kısımlar, Türkiye'yi benzer politikalar izleyen ülkeler grubu içerisinde ele almak açısından son derece yararlı olmakla birlikte, bu yöntemi kullanarak daha ayrıntılı araştırmalar yapmak için büyük ölçüde bir giriş niteliği taşıyor. Bunun oldukça heyecan verici olduğunu da teslim etmeliyiz. Yazar da kitabında Latin Amerika ülkelerinin demokrasi tarihlerini Türkiye tecrübesiyle mukayese etmek yönünde bir çağrı yapıyor.

Bir noktayı daha sorgulayabilir miyiz? *İkinci Parti*'de siyasi tarihin 1945 yılına ilişkin oluşturulan "mitolojilere karşı mücadele eden" Koçak'ın tuttuğu yoldan gidersek, "Amerikan siyâsî sisteminin etkisi, tek yanlı oldu. Amerikan liberalizmi, bu geçitten geçemedi ve Soğuk Savaş'ın yarattığı Amerikan anti-komünizmi süratle ve dalga dalga yayıldı (...) Amerikan liberalizmi, bu sırada sâdece kendi toplumunda değil, fakat yayılmakta olduğu toplumlarda da etkili olamadı"[4] şeklindeki ifadelerinin üzerinde yeniden düşünmeye ve tartışmaya ihtiyacımız olduğunu söylemeliyiz. Kanımca bu yaklaşım Soğuk Savaş ideolojisine, bunun liberalizmle ilişkisine ilişkin yerleşik bir kabule işaret ediyor. ABD'nin dünyada İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya başladığı dönemde yapılan iç tartışmalar, içe kapanmacı yaklaşım karşısında "dışa açılmacı liberalizmin" bu ülkenin kendisini hegemonik bir güç olarak inşa sürecine ideolojik katkısı açısından çok önemli veriler sunuyor. Bu konuda çok sayıda çalışma yapılmış durumda. Öte yandan, Soğuk Savaş ideolojisinin ve bunun bir bileşeni olan anti-komünizmin liberalizmle ilişkisi de sanıldığı kadar dışsal değil. Özellikle ABD'de solun bastırılmasında, liberal entelektüellerin "komünizm" olarak kodlanan her tür fikre karşı gösterdikleri olumsuz tepkinin, en az kaba yöntemler kadar iş gördüğü savunulabilir. ABD'de, sol düşüncenin meşruiyet alanının daraltılmasında liberalizmin oynadığı role ilişkin oldukça zengin bir külliyat oluşmuş durumda. Koçak'ın kitabı, en azından serinin birinci cildi, bu tartışmayı uzun uzadıya yapmadığı için burada konu üzerinde daha fazla durmak yerinde olmayacaktır.

Öte yandan Koçak'ın yerleşik kabulleri sorgulamaya çağıran tavrının, kitabı okuyanların birçok noktada sorular sormasını teşvik ettiğini bu örnekle hatırlatmak, kitabın değerli katkısına ilişkin de bir fikir verecektir.

DİPNOTLAR

1 Koçak, *Kadikal* gazetesinden Murat Bozluolcay'a verdiği röportajda bu döneme ilişkin çalışmalarının 1980'li yılların ikinci yarısında başladığını ve yaklaşık 20 yıldır bu konu üzerinde çalıştığını belirtiyor. Bkz. Bozluolcay Murat. "Yakın dönem tarih mitolojileriyle hesaplaşmalıyız". *Radikal* gazetesi, 16 Nisan 2010.

2 Koçak, Cemil. *Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)* Cilt 1: İkinci Parti. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 15.

3 A.g.e., s. 21.

4 A.g.e., s. 20.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

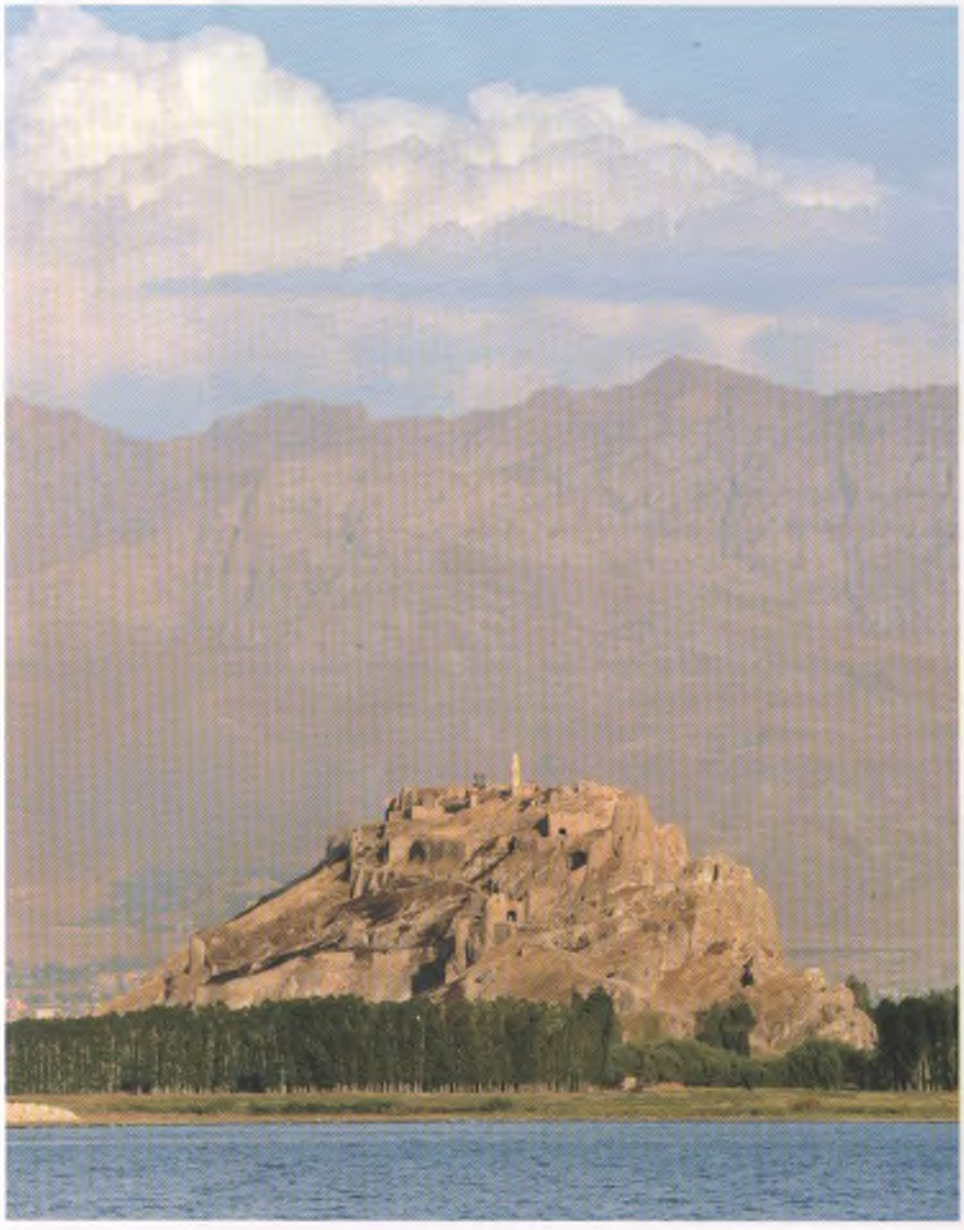

TUŞPA-VAN KALESİ HÖYÜĞÜ

YENİ DÖNEM KAZILARI*

İSMAİL AYMAN

Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa yani Van Kalesi'nin hemen kuzeyinde bulunan Van Kalesi Höyüğü'nde uzunca bir süreden sonra arkeolojik çalışmalara yeniden başlanmıştır. Bu kapsamda höyüğün batı kısmında yaklaşık 6 metre yüksekliğindeki alanda, 2010 yılında kazı çalışmaları başlamıştır.

200 yıldan fazla bir süre Urartu Krallığı'na başkentlik yapmış olan Tuşpa, Van Gölü'nün doğu kıyısında yer alır. Van kent merkezine yaklaşık 5 km uzaklıktadır. Yakın çevresine hâkim bir noktada, doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 1,5 km uzunluğunda, 70-80 m genişliğinde, yer yer 100 m yüksekliğe[1] ulaşan yekpare bir kayalık üzerine kurulmuştur. Günümüze kalan yapılarından görkemli bir sarayının olduğunu rahatlıkla anlayabildiğimiz, etrafında yer alan kent yerleşmesi ile birlikte, MÖ 1. binyılda Yakındoğu başkentleri içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Urartu Krallığı'nın tam olarak hangi tarihte kurulduğunu bilmiyoruz, ancak elimizde krallıkla ilgili en erken bilgileri veren tartışmasız değere sahip iki yazılı belge bulunmaktadır. Bunlardan birisi Urartu Krallığı'nın zorlu rakiplerinden birisi olan Asur Krallığı'nın tahtında bulunan III. Salmanassar'a (MÖ 858-824)[2] aittir. Diğeri de Urartu Hanedanı'nın kurucusu olarak kabul ettiğimiz I. Sarduri'ye (MÖ 840-830)[3] aittir.

Salmanassar'ın komutanlarından Dayyan Assur komutasındaki Asur ordusu ile Sarduri'nin savaştığı Salmanassar'a ait yıllıklarda bahsedilen konulardan birisidir. MÖ 832[4] yılına ait olan bu yazılı belgeyi Urar-

tu Krallığı'nın kuruluş tarihi olarak kabul etmek mümkün olmasa da tarihleme konusunda fikir vermesi açısından değerli ve önemlidir.

Tuşpa sitadelinin batı ucunda, kraliyet sarayının tüm görkemini yansıtan tonlarca ağırlıktaki taş bloklarla inşa edilen tahkimli yapısı Sardurburcu'nda bulunan, Sarduri'ye ait inşa yazıtı, en erken Urartu yazıtı olmanın yanında, Asur kaynakları ile birlikte krallığın hem erken tarihi hem de kuruluşu hakkında önemli veriler sunar.

Tuşpa sitadelinde belki de Sarduri'den önce başlayan yapılaşma süreci krallığın, en azından parlak dönemlerinde de devam etmiştir. Tuşpa kayalıklarının hemen hemen tümünde gözlenebilen duvar yatakları, yapılaşmaya uygun tüm noktalarda, inşa edilen tahkimatlı terasların ve teraslar üzerinde yapıların olduğunu bize göstermektedir. Hanedanın, devlet bürokrasisinin en üstünde bulunan yönetici memurların, din adamlarının, yazıcıların, hizmetkârların, belirli işkollarında çalışan zanaatkârların, sarayı koruyan muhafızların kullandığı yapılardan günümüze çok fazla bir şey kalmamıştır. Kayalığın güneyinde bulunan dik bir uçurum niteliğindeki cephesinde yontularak oluşturulan platformlarda yer alan çok odalı, etkileyici kral mezarları günümüze kalan sınırlı miktarda mimari eserlerdendir. Uçurumun hemen güneyinde etrafı surlarla çevrili eski Van şehri bulunmaktadır. Urartu Krallığı'nın yıkılmasından sonra hemen hemen tüm dönemlerde iskân görmüş olan kentin etrafı surlarla çevrilidir. Kayalığın kuzey eteklerine kadar uzanan kent, sarayın güneyi ile birlikte doğusunu çevrelemiştir.

Kent sınırları içerisinde yer alan ve sitadelin kuzeyindeki yayvan tepe üzerinde yer alan höyük, doğu-batı doğrultusunda, sitadele paralel olarak uzanır. Literatürde "Van Kalesi Höyüğü" olarak tanınmaktadır.[5] Höyük yaklaşık 750 m uzunluğundadır. Genişlik ise bir kısmı tahrip edilmiş olan batısında ve doğu uçta yaklaşık 50 m, ortalarda ise 250 m'ye ulaşmaktadır. Yükseklik en batı uçta 7 m iken, doğuya doğru alçalarak 1 m'ye kadar düşmektedir.

Höyükte ilk kazı çalışması 1939 yılında Kirsopp ve Silva Lake tarafından gerçekleştirilmiştir.[6] Daha sonra 1963 yılında Afif Erzen höyüğün kuzeybatısında çalışmıştır. Tuşpa sitadelinde 1974 yılında başlayan ve aralıklarla devam eden kazılar 1987 yılında M. Taner Tarkan tarafından tekrar başlatılmış, 1989-91 yılları arasında höyükte de kazı yapılmıştır. Son kazı sezonunda yapılan çalışmalarla höyükteki tabakalanma durumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Höyüğün en yüksek kısmı olan batı uçta yapılan çalışmalar sonucunda Ortaçağ, Akhaemenid (Pers), Urartu ve İlk Tunç Çağı dönemlerine ait tabakalara rastlanılmıştır. Çalışmalar, Urartu dönemini iki yapı katının temsil ettiğini belirtmektedir. En üst tabakada bulunan Ortaçağ yerleşmesinden başlamak üzere 5 seviye mezarlık ve iki farklı tipte gömü geleneği olduğu yayınlarda belirtilmiştir. Yapılan bir sondajla höyüğün en alt tabakası olan İlk Tunç Çağı yapı katının anlaşılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır ancak sınırlı miktarda keramik malzemenin dışında, mimariye dair herhangi bir veri elde edilememiştir. Ayrıca kazılarda tabakaya bağlı olmaksızın yivli ve boyalı keramiklere rastlanmıştır. Bu nedenle Orta Tunç ve Erken Demir Çağı'nın da var olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmıştır.

2010 yılında kazı çalışmaları İstanbul Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Erkan Konyar başkanlığında Tuşpa ve çevresinde başlatıldı. Son yıllarda güncellik kazanan, Urartu Krallığı'nın kentsel kültürünün anlaşılması ile ilgili tartışmalara canlılık kazandırmak ve katkı sunmak amacıyla, kentin yerleşim alanının sınırları saptanmaya, kenti meydana getiren konut dokusunun yapısı anlaşılmaya, konutlarda yaşayan toplulukların sosyolojik, antropolojik, demografik yapıları çözülmeye çalışıldı.

Aslında Urartu arkeolojisi içerisinde, krallığın yönetimindeki halkın yaşadığı yerlerle ilgili çok fazla kazı yapılmamıştır. Ermenistan'da Karmir-Blur, Argiştihinili, Türkiye'de Van-Rusahinili (Ayanis) ve Tuşpa höyüğü gibi krallıkça kurulan kentlerde yapılan kazılarda halkın yaşam biçimi, ekonomik etkinlikler, toplumsal tabakalaşma, kültürel doku gibi konularla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların yanında krallık merkezleri-

Mezar gömülerinden bir örnek.

Restorasyon ve konservasyon çalışmaları.

Kapak taşlı basit toprak mezar örneği.

Urartu başkenti Tuşpa/Van Kalesi (yan sayfa).

Urartu dönemi çanak-çömlek repertuarı.

Urartu mezarında bulunan takılar.

nin uzağında, Van Gölü kıyısında yer alan Dilkaya, Tilkitepe ve Erçek Gölü kıyısında bulunan Karagündüz gibi krallığın kırsal bölgeleri niteliğindeki höyüklerde de yukarıda bahsettiğimiz problemlerin çözümüne katkı sağlayan kazılar yapılmıştır. Krallığın ortaya çıktığı 9. yüzyıla kadar, krallığın çekirdek bölgesi olan Van Gölü havzası ve krallıkça kurulan büyük yerleşmelerin olduğu diğer bölgelerde yaşayan toplumlarda kentsel nitelikte yaşama dair izler çok fazla görülmemektedir. Var olan yerleşik yaşam biçimleri ile ilgili kronolojik tartışmalarda da çok fazla ilerleme kaydedilememiştir. Bu tür tartışmalara katkı sunabilmesi açısından başkentin etrafındaki yerleşim alanı arkeolojik anlamda büyük öneme sahiptir.

Çanak-çömlek parçaları tabakalardan çoğunlukla dağınık ve küçük parçalar halinde çıkmaktadırlar. Urartu ve İlk Tunç Çağı tabakasında bulunan çanak-çömlek repertuarı tipolojik açıdan daha geniştir.

Diğer bir tartışma konusu olan ve hâlâ güncelliğini koruyan Erken Demir Çağı ve Urartu dönemine geçiş sürecidir. Bu problemle ilgili tartışmalara nitelik kazandırmak amacıyla, yerleşmede geçiş aşamalarına dair somut veriler arandı. İlk gözlemler elde edilen yivli çanak-çömleğin Urartu döneminde kullanıldığını bize göstermektedir.

Başkentin aşağı yerleşmesinde gündelik hayatın niteliği, kentte yaşayan popülasyonun sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapısının ortaya çıkarılması ile ilgili çözümlemeler yapılmaya çalışıldı. Urartu yazıtları, düzenlenen askeri seferlerle kimi zaman yüzlerce kilometre uzaklıktan sayıları on binleri bulan insan topluluklarının esir alındığını, sürülerek krallığın başka bölgelerinde kurulan kentlerde iskân edildiğini anlatır. Bazı yazıtlarda bu durumun tasviri detaylarıyla vardır.[7] Sürekli gelişerek büyüdüğünü düşündüğümüz Tuşpa kentinin sınırları dahilinde, getirilen esir nüfusun yerleştirilmiş olma olasılığı yüksektir. Bu bağlamda, yerleşmelerde bu toplulukların izleri aranmıştır. İlerleyen yıllarda bu izleri destekleyecek verilerin gün yüzüne çıkarılması için araştırma alanları genişletilerek çalışmalar devam edecektir. Kentin mekânsal anlamda yaşadığı hareketliliğin izleri saptandığında, Urartu Krallığı'nın kentleşme sürecinin gelişiminin dinamikleri de çözümlenebilecektir.

Ayrıca bir önceki kazıda rapor edilen tabakalanma durumu ile ilgili var olan problemler çözümlenmeye çalışıldı. Bu bağlamda 5 seviyeli, iki gömü geleneğinin var olduğuna dair saptamaların doğruluğu sorgulandı.

Höyüğün en üstünde yer alan tabaka Ortaçağ'da ve kuvvetle muhtemel yakın dönemlerde de kullanılan bir mezarlık alanından oluşmaktadır. Devam eden çalışmalarda mezarlık alanının uzunca bir süre ve yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Mezarlığın sınırlarının höyüğün batı kısmı ile sınırlı kaldığı ve höyüğün sınırları dışında kuzeyindeki düzlük alanların kullanıldığı belirlenmiştir. Mezarlık alanında iki farklı inanç sistemine uygun gömü geleneğine ait mezarların bulunduğu kesin olarak saptanmıştır. Bunlar batı-doğu doğrultusunda uzanan, yüzleri güneye dönük, dizleri karna hafif çekik Müslüman gömü geleneği ve yine batı-doğu doğrultusunda sırtüstü uzatılmış, başının altına taş ya da toprak konularak yükseltilmiş halde doğuya bakan Hıristiyan gömü geleneğidir. Mezar çukurlarından bazılarının birbirlerini kesmesine rağmen çukur içerisinde bulunan iskeletlerin zarar görmemiş olması mezar kazısı yapılırken daha önce yapılan gömünün bilindiğini göstermektedir.

Her iki gömü geleneği de basit toprak mezarlardan oluşmaktadır ve tipolojik açıdan çeşitlilik göstermektedirler. Mezar çukurları elips, dikdörtgen biçiminde olanlar, mezar duvarları kerpiç, çamur ya da yarı işlenmiş taşlarla yapılmış olanlar olmak üzere birkaç tiptedir. Baş ve ayak kısımlarında şa-

hide taşları bulunan mezarların ortak özellikleri üzerlerinin sal taşları ile örtülmüş olmalarıdır. Bazı mezarlarda üst örtüyü oluşturan sal taşlarının üzeri toprakla örtülüdür. Müslüman mezar gömüleri içerisinde sal taşları yan konulan mezarlara da rastlanılmıştır. Mezarlık alanının sık ve uzun bir süre kullanılmış olması nedeniyle bazen yeni gömü gerçekleştirmek için mezar kazısı yapılırken tahrip edilen eski mezarlardan çıkarılan iskelet parçaları bir araya toplanarak yeni açılan daha küçük çukurlara konulmuştur. Bazı Müslüman mezarlarıyla Hıristiyan mezarlarının aynı derinlikte bulunmuş olmaları çalışma süreci içerisinde Müslümanlarla Hıristiyanların aynı dönemde mezarlık alanını kullanıp kullanmadıkları sorusunu sormamıza neden olmuş, sağlıklı bir cevap verebilmek için daha geniş alanlarda çalışma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Müslüman ve Hıristiyan mezarlarının mimari özelliklerinin birbirlerine benziyor olması dikkat çekici noktalardan birisidir.

Mezarlık alanında aile ve akraba gömülerinin yan yana yapıldığını söylemek mümkündür. Birbirine bitişik mezar çukurları içerisinde çoğunlukla bir ailenin üyeleri veya akraba olduğunu düşündüğümüz kadın ve erkek gömülerinin yanında bebek ve çocuk mezarları da önemli bir yer tutmaktadır. Mezarlığın sosyo-ekonomik düzeyi düşük, yoksul halk tarafından kullanıldığı kesindir. Yaşam kalitesinin düşük olması bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek olmasına neden olmuştur. Bazı mezarlarda çoklu gömü gerçekleştirilmiştir. Bir kadına ait mezarda kadının ayaklarının hemen üzerinde bir bebek gömüsüne rastlanılmıştır. Aynı mezarda kadının hemen doğusunda bir erkek gömüsü bulunmuştur. Olasılıkla anne, eşi ve çocuğu birlikte gömülmüştü. Diğer bir mezarda bir kadın ve bir erkek üst üste gömülmüştür. Bu durum gömülerin bir çifte ait olabileceği yorumuna neden olmuştur. Elbette ki bütün bu verilerin doğrulanması sürdürülmekte olan fiziki antropolojik çalışmalarla mümkün olacaktır. Bir diğer tespit de, mezarlık alanında yapılmış kurban kesme ve ölü yemeği töreni ile ilgili olabilecek çukurların bulunmuş olmasıdır. Çukurlardan çömlek parçaları, kurban edilen hayvanlara ait kemikler çıkarılmıştır. Heyecan verici gelişmelerden birisi de içinde bronzdan takılarıyla birlikte bir Urartulu kadına ait gömünün bulunmasıdır. Bu takılar arasında bronz yüzük, fibula, cam halhal, cam boncuk gibi takılar bulunur.

Urartu yazıtları, düzenlenen askeri seferlerle kimi zaman yüzlerce kilometre uzaklıktan sayıları on binleri bulan insan topluluklarının esir alındığını, sürülerek krallığın başka bölgelerinde kurulan kentlerde iskân edildiğini anlatır. Bazı yazıtlarda bu durumun tasviri detaylarıyla vardır.

Dikkat çeken diğer bir buluntu da su mermerinden yapılmış MÖ 7. yüzyıla tarihlediğimiz bir Urartu mührüdür. Kanatlı ejderha motifli mührün benzerleri diğer Urartu merkezlerinde de bulunmaktadır. Mührün yanı sıra çiviyazılı hayvan motifli Urartu dönemi bulası da (mühür baskısı) önemli bir buluntu olarak değerlendirilebilir. Kentteki ekonomik yaşamın muhtevasına ışık tutacağını düşündüğümüz bu buluntular, krallığın kurduğu ekonomik sistemin yapısı hakkında bilgi verir niteliktedir.

1989-91 kazı sezonunda ortaya çıkarılan 14 odalı, konak olduğu ifade edilen yapının konservasyon çalışması sırasında konağın duvarlarından birisinin üzerinde bulunan, yukarıda bahsettiğimiz mezar yapısı Urartu döneminin iki evreli yerleşmeden oluştuğu yönündeki tespitleri doğrular niteliktedir. Ancak konak olarak tanımlanan yapının planı kontrol edildiğinde 14 odalı yapının yaklaşık 70'er m²'den oluşan iki ayrı konuttan oluştuğunu gözlemledik.

Önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmalarla kentin yayıldığı alanı saptayarak, kentte yaşayan nüfusun sayısı hakkında tahminlerde bulunmaya yönelik veriler elde etmeyi hedeflemekteyiz.

İSMAİL AYMAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ESKİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

Bronzdan küpe örneği.

Bronz iğne.

BİBLİYOGRAFYA

Burney, C. A. 1958 "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronz Age", *Anatolian Studies* VIII, 157-209.

Korfmann, M. 1977 "Die Ausgrabungen von Kirsopp und Silva Lake in den Jahren 1938 und 1939 am Burgtelsen von Van (Tuspa) und in Kalecik". *Beryrus* 25, 173-200.

Köroğlu, K.-E. Konyar 2005 "Van Gölü Havzasında Erken Demir Çağı Problemi". *Arkeoloji ve Sanat* 119, İstanbul, 25-38.

Pfeiffer, R. H. 1940 "The Excavations at Van in 1939". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 78, 31-32.

Salvini, M. 2006 *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul.

Tarhan, M. T. 1989 "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları, 1987", *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü-X. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 367- 428.

DİPNOT

* Van Kalesi Höyüğü Kazısı İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Yürütücü Sekreterliği tarafından desteklenmektedir. Van-Tuşpa Projesi, Proje No: 6721.

1 Tarhan 1989, 369.

2 Salvini 2006, 221.

3 a.g.e., 221.

4 a.g.e., 43.

5 Burney 1958.

6 Kirsopp ve Silva Lake'in yaptığı kazı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Pfeiffer, 1940; Korfmann 1977.

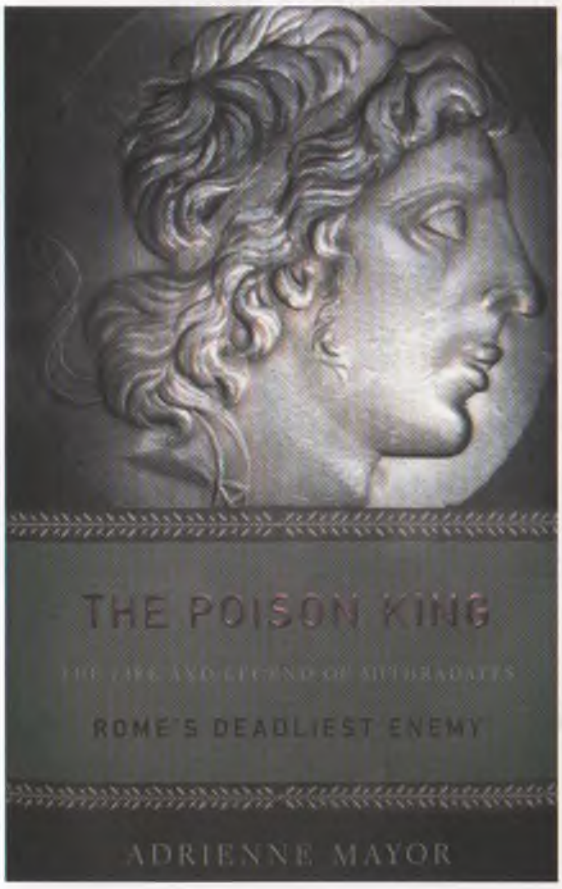
7 Geniş bilgi için bkz. Payne 2006.

ADRIENNE MAYOR'DAN

ZEHİR KRAL MİTHRADATES'İN HAYATI

HÜSEYİN KÖKER

"İyi Baba", "Kurtarıcı" olarak da bilinen VI. Mithradates Eupator, MÖ 120- 63 yılları arasında 'Pontos Kralı' olarak hüküm sürmüştür. Adrienne Mayor'ın kitabı, antik dünyanın süper gücü Roma Devleti'ne karşı Anadolu'daki kent devletlerinin ve halklarının kurtarıcısı olarak Roma'nın sert politikalarının karşısında yer alıp ona savaş açan bu efsanevi kişiliğin hayatı üzerine kaleme alınmış bir biyografi.

Adrienne Mayor'ın The Poison King. The Life and Legend of Mithradates Rome's Deadliest Enemy, Princeton University Press, 2010.

Yazar, antik ve modern kaynakların ışığında, şimdiye kadar yazılanların ötesinde, kralın hayatına farklı bir çerçeveden bakarak, kimi zaman tarihin karanlık sayfalarında yok olmuş kısımları aydınlatmak için biraz hayal gücüne başvuruyor. Tabii bunu, tarihi gerçeklerin elverdiği ölçüde ve benzer durumlarla karşılaştırarak yapmaya gayret ediyor. Bununla birlikte, VI. Mithradates efsanesinin çağlar boyu nasıl yaşatıldığını; hatta günümüz modern kültüründeki yansımalarına da dikkat çekiyor. On beş bölüm ve iki de ek bölümden oluşan eser, akıcı bir dille kaleme alınmış, adeta bir roman gibi bir çırpıda okunuyor.

Kitabın ilk bölümünde, MÖ 88 yılında kralın emriyle Ephesos'ta 80.000 Roma vatandaşının katledilmesi olayı ve ayrıca, tarihte buna benzer katliam örnekleriyle birlikte bu olayın perde arkasını ele alıyor.

İkinci bölüm, Mithradates'in doğumu ve bu konudaki kehanetler ile başlıyor. MÖ 135 ve MÖ 119 yıllarında görülen ve kralın doğumunu müştulayan kuyrukluyıldız ile bu kehanetin ta Çin'e kadar Doğu astrolojisindeki yansımasını ele alıyor.

Üçüncü bölüm, Mithradates'in çocukluk yılları ve eğitimini konu alarak, bu çerçevede, Pers Kralı III. Darius, Makedonia Kralı III. Aleksandros ve Pergamon Kralı III. Attalos gibi tarihi ve Herakles gibi mitolojik kişiliklerin genç Mithradates'in hayatı ve düşünceleri üzerindeki etkilerini inceliyor.

Dördüncü bölüm, genç Mithradates'in babasının ölümünün ardından kendisinin de bir suikasta kurban gideceği korkusuyla, ileride silah arkadaşları olacak olan yakın arkadaşları ile birlikte saraydan uzaklaşmasını ele alıyor. Bununla birlikte, yedi yıl sürecek olan bu kaçış süresince Mithradates'in hayatı ve gelecekle ilgili planlarının nasıl şekillendiği üzerinde duruyor.

Beşinci bölüm, saraydan uzak kaldığı bu yedi yıl boyunca, öldüğü düşünülen genç Mithradates'in dönüşü ve hükümdar olması ile babasının katillerinden intikam alması; kardeşi Laodike ile evliliği; imparatorluğunu oluşturması ve tekrar arkadaşlarıyla birlikte ortadan kayboluşunu ele alıyor. Ayrıca, aynı tarihlerde Roma'daki genel durum hakkında bilgi veriyor.

Altıncı bölüm, kralın yokluğunda idareyi ellerinde bulunduran karısı Laodike'nin eylemleri ve kralın geri gelişiyle kendisine karşı kurulan planları nasıl bertaraf ettiği; kralın Bithynia ve Kappadokia'daki eylemleri; Gaius Marius ile buluşması ve Armenia Kralı Tigranes ile ittifakını ele alıyor.

Yedinci bölüm, I. Mithradates Savaşı ve kralın zaferinin Anadolu'daki ve Roma'daki etkileri hakkında bilgi veriyor.

Sekizinci bölüm, MÖ 88 yılındaki katliam; Atina ile olan bağlaşıklık anlaşması; Rhodos Savaşı; Aquillius'un yakalanışı ve Pergamon Tiyatrosu'nda halkın önünde boğazına eritilmiş altın dökülerek cezalandırılışını anlatıyor.

Dokuzuncu bölüm, Yunanistan ana karasının ve Makedonia'nın VI. Mithradates tarafından özgürlüğünün verilmesi; Roma senatosunun büyüyen Pontos tehlikesi karşısında Sulla'yı görevlendirmesi ve Roma ordusunun Yunanistan'ı geri almasını ele alıyor.

Onuncu bölüm, Sulla'nın başarısının ardından krala bağlı Galatların ayaklanması ve krala suikast girişimleri; Galatia'nın kontrolünün elden gitmesi; Khiosluların cezalandırılışı; Batı Anadolu kentlerinin krala karşı ayaklanması; krala karşı suikast girişimleri ile Dardanos Antlaşması ile II. Mithradates Savaşı'nı konu ediyor.

On birinci bölüm, kralın hayatı ve saray yaşamı; zehir ve panzehirlerle olan deneyleri; bilim ve sanata olan ilgisi ile yabancı dillere olan yeteneğini ele alıyor. Bununla birlikte, Sulla'nın ölümü, Tigranes'in Kappadokia'yı alması ve III. Mithradates Savaşı'nın nedenlerini ele alıyor.

On ikinci bölüm, III. Mithradates Savaşı, başarısız Kyzikos kuşatması, kralın Pontos'a geri çekilmesi ve Lucullus'un Pontos'a girmesini ele alıyor.

On üçüncü bölüm, kralın mahiyetiyle birlikte Armenia'ya, damadı Tigranes'in yanına kaçışı; MÖ 88 yılında III. Mithradates Savaşı'nın başlaması; Lucullus'un Pontos'u ve Armenia'yı hâkimiyeti altına alması; kralın Zela Savaşı sonrası Pontos'u geri alması ve Pompeius'un Lucullus'tan görevi devralmasını ele alıyor.

On dördüncü bölüm, Pompeius ve III. Mithradates Savaşı'nın hazırlıkları; kralın yenilerek Bosporus Krallığı'na kaçışı; Armenia'nın Tigranes tarafından Pompeius'a teslim edilişi; MÖ 65 yılında Pompeius'un zafer ilan edişi; kralın Kafkas Dağları'nı geçerek Bosporos ve Skythia Krallığı'nı oğlundan devralışı; Roma'yı işgal için yeni ordu hazırlığı; oğlu Pharnakes'in ihaneti ve kendisini kral ilan edişini ele alıyor.

On beşinci bölüm, Mithradates'in Pantikapeion'daki sarayında intihar edişi; Pompeius'un Roma'daki zafer alayı; Mithradates'in son sevgilisi Amazon Hypsikretea'nın kralın ölümünün ardından akıbetini ele alıyor. Ayrıca, kralın ölümünün bir aldatmaca mı olduğu ve Hypsikretea'nın yaşamı üzerinde duruyor.

Birinci ek bölüm, Mithradates'in bir kahraman mı yoksa hasta ruhlu bir psikopat mı olduğu konusu üzerinde duruyor. Maddeler halinde, Mithradates efsanesini antik ve modern kaynaklar ışığında ele alarak, kralın kişiliği ile kişisel bozukluklarını psikolojik açıdan değerlendirerek, 1980 yılında psikolog Robert Harde tarafından tasarlanan "standart sosyopat testi" ile de yorumluyor.

İkinci ek bölüm, Mithradates efsanesi üzerine, tarih boyunca görsel sanat, drama, opera, edebiyat ve popüler kültür alanlarında yaratılan sanat eserlerinin bir listesini veriyor.

KURUMSAL TARİH DOSTU

TarihVakfıKurumsalTarihDostu kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yürcklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. · Bekay Emlak İnş. ve Tic A.Ş. · Balparmak Sağlıklı beslenmeniz için · Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO · Pulver Kimya A.Ş. · TÜYAP A.Ş. · Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

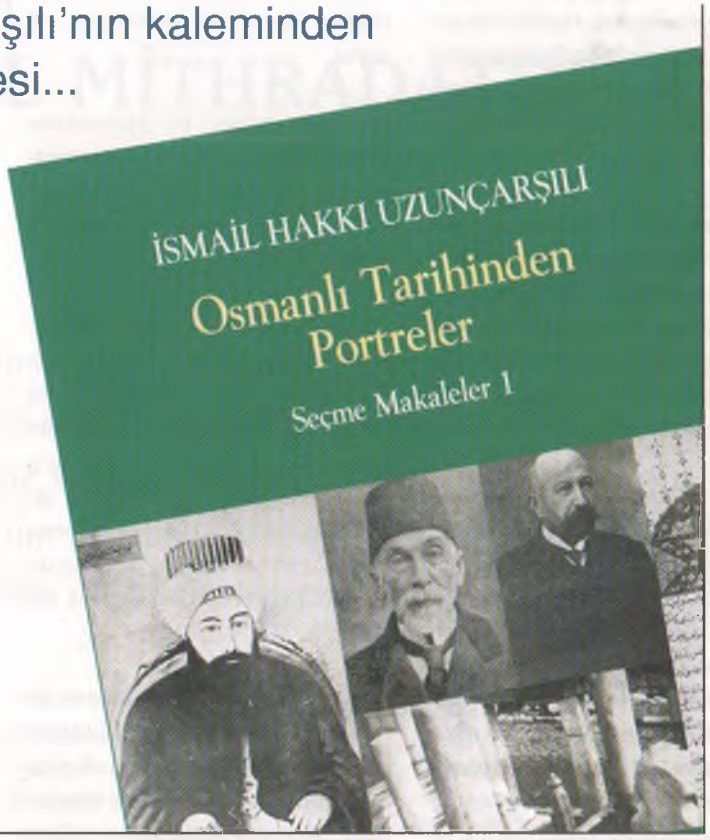
15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

Yapı Kredi Yayınları'ndan

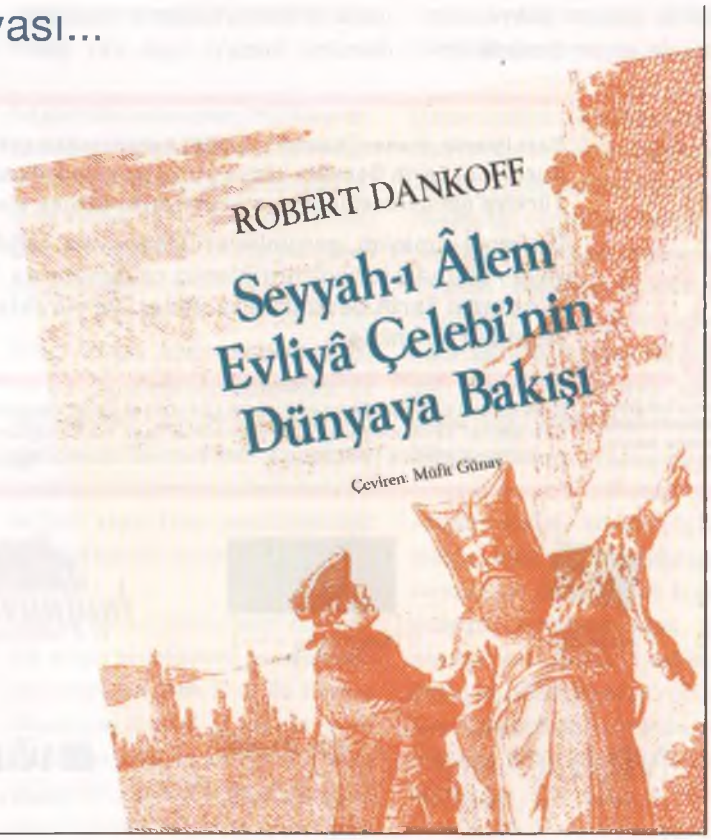
İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaleminden on altı Osmanlı portresi...

Cumhuriyet dönemi tarihçiliğimizin öncü adlarından İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın makalelerinden bir demet: *Osmanlı Tarihinden Portreler*... Kadı Abdurrahman Paşa'dan Mahmud Celaleddin Paşa'ya, sanat, siyaset, bilim, kültür dünyasından seçme kişiler; kimi bir macera romanı kahramanı niteliğinde, kimi yükselme hırsıyla dolu, kimi ağırbaşlı kişilikler...

616 sayfa, 48 TL

Büyük seyyahın dünyası...

Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*'nda, Osmanlı coğrafyasını elli yıl boyunca adım adım dolaşan ve tanıklıklarıyla on ciltlik bir dünya klasiği yaratan Evliyâ Çelebi'nin dünya görüşünün farklı yönlerini ve muazzam eserinin derinlemesine bir incelenmesini sunuyor: Evliyâ'yı zaman zaman kendi ağzından da konuşturan Dankoff, pek çok alıntıya da yer veriyor.

Çeviren: Müfit Günay
252 sayfa, 22 TL

YKY Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • **İSTANBUL:** Galatasaray 212 252 47 00 / 502 • **Kadıköy** 216 337 72 04 • **İZMİR:** 232 441 82 90 • **ANKARA:** 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr • http://twitter.com/YkyHaber **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

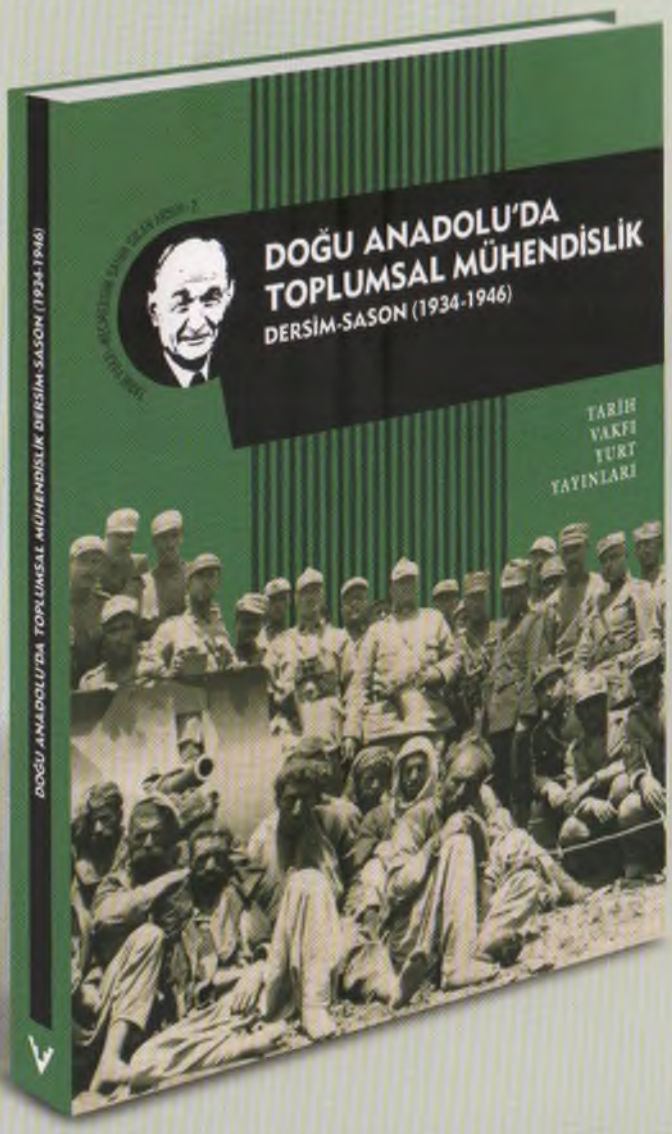
NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ'NDEN

"DOĞU SORUNU"
NECMEDDİN SAHİR SILAN
RAPORLARI (1939-1953)

Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, Mart 2010

DOĞU ANADOLU'DA
TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK
DERSİM-SASON (1934-1946)

ISBN: 978-975-333-247-7
524 sayfa, 40 TL, Ekim 2010

MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr